

Ш5(2-7)
В-19

С. ВАСИЛЬЧЕНКО, Я. ЧЕПІГА

ШЕВЧЕНКОВІ ДНІ

ВИДАВНИЧЕ Т-ВО

„ЧАС“

КИЇВ—1926

23617 КОРОТКИЙ ПАСТОРТ КНИГИ

+

Шифр Рк Ш5(2:ук); В19 Інв. № 2480328

Автор Васильченко С., Геніга Я.

Назва Шевченкові дні: збірник.

Місце, рік видання К., 1926.

Кіл-ть стор. 173, 3 с. іл.; нот.

-"- окр. листів _____

-"- Ілюстрацій _____

-"- карт _____

-"- схем _____

Том _____ частина _____ вип. _____

Конвюлт _____

Примітка:

19.04.94.

Молис -

elib.nplu.org

elib.nplu.org

Б 274581

92(Шевченко):891.79](082)

С. ВАСИЛЬЧЕНКО, Я. ЧЕПІГА

ШЕВЧЕНКОВІ ДНІ

ЗБІРНИК

БІОГРАФІЯ, КРИТИКА, П'ЄСИ, ІНСЦЕНІЗАЦІЯ,
ПОЕЗІЯ ТА ІНШЕ.

2480322

Т-ВО „ЧАС“ У КИЇВІ

1926

eliv.nplu.org

Державне ордену Трудового
Червоного Прапора
Республіканська бібліотека
УРСР (імені КПРС
3

Київський Окрліт № 5967.
Державний Трест „Київ - Друк“
Друкарня № 2, Пушкінська, 4.
Зам. № 953—5030.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.

Рік од року Шевченкові свята у нас набувають все більшої й більшої популярности, набувають широкого масового характеру, захоплюючи навіть несвідомі, неграмотні шари. Але, на жаль, ці свята дуже часто не мають у собі того глибокого змісту, який би відповідав життю й діяльності нашого великого поета-борця. По глухих школах, по далеких хагах-читальнях, по різних сонних закутках, а особливо в російських на Україні школах—по всіх тих місцях, де гостро відчувається брак відповідної книжки, а часом і свідомої в цьому людини, ці свята мають іноді навіть непристойний характер. Програми святкових вистав і вечірок часто складаються мало того, що з нехудожнього, навіть образливого для пам'яті поета матеріалу. Часто можна тут зустрінути і «Мертве тіло», і «Дядько з мазницею», і «Як ходив я по Києву» і багато другої нудотної малоросійщини, якою втішалось колись темне, зрусифіковане міщанство і яка чогось тепер витягується на світ у великі для нас пам'яткові дні. Маючи на меті хоч трохи цьому зарадити, ми випускаємо нашу книжку, в якій даємо більш відповідний, на нашу думку, матеріал для докладів і святкових вистав; за головне завдання книжки маємо: будити свідомість і самодіяльність при впорядкуванні зазначених свят у сонних, безініціативних закутках; для цього поміж матеріалом ми подаємо низку тем для докладів, інсценізацій, дитячих п'єсок; даємо зразки для їх, поради.

Не претендуємо на те, щоб тут був зосереджений повний комплекс матеріалу, який можна і слід скупчувати в оці Шевченкових днів, але зазначаємо, що ми до цього прагнули, поскільки могли і поскільки дала нам матеріал для цього наша убога в цьому відношенні література.

Не знаємо, в якій мірі загалом пощастило нам справитись із нашим завданням у цій книзі, але маючи на увазі, що потреба у їй гостра, ми випускаємо її може й не такою, як того-б хотілося.

Укладачі.

elib.nplu.org

БІОГРАФІЯ
Й КРИТИКА

elib.nplu.org

elib.nplu.org

Життя Тараса Григоровича Шевченка

(Із збірника „Тарас Шевченко“ М. Савицької).

Давно це було,—більш, як сто років тому назад, саме тоді, як на Україні панувала така страшна та мертва тиша, що здавалася вона страшнішою за всі війни козацькі й за турецьку неролю.

Настали важкі часи кріпацтва. Давно вже знищено волю України, зруйновано славу Січу запорожську, а вільних козаків зроблено рабами. І вперше ті горді спини, що ніколи й не перед ким не згиналися, зігнулися під тяжким ярмом кріпацтва. Тільки сумні пісні кобзарів про безщасну долю України та оповідання старих дідів про події гайдамаччини нагадували про стару вслю й минулу славу.

ДИТИНСТВО.

От в таку-то недобру годину в селі Моринцях на Київщині, в убогій хаті, в простій мужицькій сім'ї і народився Тарас Шевченко. Кріпаком родився він і з перших днів свого дитинства бачив тільки горе, невтомну працю і тяжкі злидні. Батька й матері ніколи немає дома,—зранку до пізньої ночі роблять вони не розгинаючись на панщині, не на себе роблять, а на пана.

А дома в убогій хаті холодні й голодні діти. Нікому доглянути бідних.

Ще є в Тараса сестра, Катря, що він її з такою ніжністю і любов'ю згадував потім все своє життя і називав «терпеливою, ніжною нянькою». Катруся—сама ще дитина, їй тільки тринадцять років, а проте вона вже справжня господиня в хаті,—і діти й усе господарство в неї на руках. Увесь день робить Катря, тільки й утіхи в неї, що маленький квітничок біля вбогої хати.

Був у Тараса і дід Іван, старий чумака, що сам бачив гайдамацьке повстання, а може навіть брав у ньому участь. Більш за все любив старий дідусь оповідати своїм синам та онукам про Коліївщину і про те, як гайдамаки освятили ножі в Мотронієвському монастирі та пішли на польських панів, що силою хотіли зробити їх католиками.

І ніхто, здавалося, не слухав діда з такою увагою й захопленням, як маленький Тарас.

Глибоко в серце Тарасові запали оповідання діда. Ніколи й нігде не забував він своїх гайдамаків, а як виріс і став великим поетом, розповів усьому світові про ті без краю страшні події.

У важких умовах жив Тарас, а проте перші роки його життя були щасливі. Був він ще малою дитиною й не розумів гаразд, яке то нещастя

бути кріпаком. Поки що—Тарасик був вільним; ніхто не примушує його йти на панщину, і він може робити, що схоче.

Тарас увесь день вільний; захоче—підє до хлопців на вулицю або в поле, чи в гай, а не схоче—граєтьсґя собі в садку, викупаєтьсґя в поточку та й ляже відпочити.

От він прокинувся, дивитьсґя, аж перед ним дєсь далеко-далєко чорніє висока могила. І міркує собі хлопчик:

«А що там за цією могилою? Мабуть там кінець світґу, ті залізні стовпи, що на них держитьсґя небо. Треба піти подивитись».

Надійшов Тарас до могили, зліз на неї і дивитьсґя, а тому світові кінця-краю немає... Бачить він, ген-ген прослалось широке поле, а ближче села, біленькі хатки заховалися в зелених садках, а он і біла церква.

«Ні, мабуть вони дєсь далі, ті залізні стовпи. Піду вже краще завтра, коли Катря пожене череду».

А вже наліїшов вечір,—час додому. От іде хлопчик шляхом, а назустріч йому їдуть чумаки. Дивлятьсґя, хлопець ще зовсім малий, а йде кудись один, і питаютьсґя в його:

- А куди ти мандруєш?
- Додому.
- А де-ж твій дім, небораче?
- У Кирилівці.

Треба сказати, що в цей час Шевченки жили вже в Кирилівці—село недалєчко від Моринець, того-ж таки Звенигородського повіту.

«Так чого-ж ти йдеш у Моринці, як що тобі треба в Кирилівку? Сідай з нами, ми тебе підвезем».

От і довели чумаки Тараса аж до самої хати. Бачить Тарас: всі сидять біля хати і вечеряють, тільки сестра Катря стоїть коло дверей і пильно поглядає на перєлаз—жде вона звідтіль свого Тарасика і турбуєтьсґя, що його так довго немає.

«Прийшов!»—кричить вона, забачивши Тараса, біжить до його, бере на руки і каже, ласково жартуючи: «Йди вечеряти, приблудо!»

Тарасові йшов десятий рік, коли вмерла його матуся, а разом з тим скінчилися і радісні дитячі роки. Зостався він сиротою, та ще нічого, коли-б тільки сиротою, а то є тепер в його замєсть любої нєньки—мачуха. Недобра вона жінка, ввесь час сваритьсґя з своїм чоловіком або лає й б'є дітей. Особливо-ж не любить вона Тараса за його проворну, сміливу вдачу та за те, що він часто бив її сина Степанка. Діти, звичайно, як діти, поб'ютьсґя проміж себе й помирятьсґя, та мачуха ніяк не хоче подарувати цього Тарасові, і хто-б що не зробив, а Тарас завше у всьому винний.

Ночував одного разу в їх салдат, і пропало в його сорок п'ять копійок. Мачуха зразу-ж напалася на Тараса, що це він украв гроші. Страшенно злякався бідний Тарас, бо не раз вже його бито, і добре він знає, що це значить. От і захобарся він дєсь у бур'яні тай просьдів там днів зо три. Посипав собі пісочком стежечки і грався, а мала сестриця Яринка ходила його провідувати, аж поки не дізналися про Тарасове захистя і не знайшли його. Дуже вони його тоді били—мачуха та лютий дядько Павло, поки не сказав хлопець, що це він украв, хоч і було тому неправда. Мачуха продала спідницю, а гроші за неї віддала москалеві. Так скінчилась ця сумна подія. І тільки потім виявилось, що гроші украв Степанко. Та ніхто не звернув уваги на те, що несправедливо по-

караний був Тарас, і тяжка образа од людської несправедливости боляче вразила дитяче серце.

Скоро по тому вмер і батько Тарасів. Остався він тепер сам один на білому світі, бо Катря ще за життя матері пішла заміж у друге село. З цього часу і починається самотійне життя Тараса, таке надзвичайне, таке неподібне до простого життя, немов би це була казка, тільки дуже сумна, така сумна, що боляче її розповідати.

НАУКА.

Ще за життя батьків почав Тарас ходити до школи. Вчитель тієї школи, дяк, був великий п'яниця і зовсім не дбав про те, аби хоч чому-небудь навчити своїх маленьких учнів. Тільки й науки було в його, що по всяк час карати їх за що треба й не треба.

Ось як згадує Тарас про ту науку:

«Мені найбільш не подобалось те, що як прийде було субота, він після вечерні і почне нас усіх годувати березовою кашею. Та це-б ще байдуже, нехай би собі годував: нам ця каша була за звичай; а от де був справжній спиток: б'є бувало тай кричати не дає, самому велить лежати та виразно читати четверту заповідь. Коли було дійде черга до мене, то я вже не благаю помилування, а прошу тільки, щоб він, ради суботи, змилосердився та звелів хоч трошки придержати».

Недовго він на цей раз повчився. Незабаром дяка вигнали з школи, а в Тараса саме тоді вмерла матуся, і де-який час він зорсім не вчився. І тільки після смерті батька, коли не сила його вже було терпіти образи та знущання мачухи, кинув непривітну батьківську оселю і пішов до дяка Богорського у школу, де й жив, як школяр і робітник.

Богорський нічим не був кращий за першого дяка; був він так само п'яниця, так само що суботи бив своїх учнів. Ніхто тепер не піклувався про Тараса. Ходив він обідраний і напів голодний, бувало й таке, що доводилося йому вкрати курку і смажити її десь у печері, аби тільки не пропасти з голоду. Тільки й просвітку було в Тараса, коли покличуть його селяни читати над помершим. Був він добре грамотний і вмів так виразно читати псалтир, що селяни охоче його запрошували, тільки гроші за це ніколи не попадали до рук Тарасових.—забирав їх дяк.

Великий хист мав Тарас до вчиття, а ще більше до малярства. Ще змалечку не було для Тараса більшої втіхи, як зробити собі з паперу книжечку, обвести в ній кожну сторінку квітками й визеруночками і списувати туди вірші.

Тарас користувався кожною вільною хвилиною. щоб малювати, і малював усім, що тільки попадало йому до рук—вугіль, крейда або олівець.

Ті-ж копійки нещасні, що инколи випадково йому перепали, він пильно беріг і при першій же спромозі купував за них якийсь малюнок. Звичайно, ці малюнки, що з їх згодом у Тараса склалася чимала збірка, були остільки погані, що ми-б на них і не подивились, але для Тараса, який нічого кращого не бачив, вони були найкращі в світі.

Дивлячись на ці картинки або змальовуючи яку-небудь з них, мріяв Тарас про те, щоб стати маляром «хоч аби яким», та тільки неодмінно, неодмінно маляром. Ніхто не знав і не бачив цих дивних порирань маленького вбогого хлопця, ні з ким було йому порадитись, не було в нього жодної людини, яка вказала-б йому певний шлях до тієї нової мети, що як та далека зірочка світилася перед ним в далечині.

Даремно шукав він людей, «щоб добру навчили»,—довелося Тарасові самому шукати тієї стежки.

І от одного разу, темної ночі, кинув він п'яницю Богорського і подався в сусіднє село Лисянку, де жив дяк маляр. Треба згадати, що Звенигородський повіт на Київщині здавна був славний своїми малярами. Та дяк маляр був трохи не гірший за Богорського і замість того, щоб учити Тараса малярства, примушував його робити всяку чорну роботу. Зрозумів тоді Тарас, що й тут він нічого не знайде, і незабаром пішов до села Тарасівки, де жив другий маляр, що вельми уславився іконами великомученика Микити та Івана Всіна. Великі надії покладав Тарас на того маляра, але й на цей раз він помилився.

«Славетний» маляр подивився на долоні Тараса і визнав його ні на віщо не здатним. З важким серцем вертався Тарас додому.

Що має робити він тепер? Брат Микита хоче привчити його до хазяйства, та тільки з нього все одно нічого не вийде, бо не те в Тараса на серці. І все-ж таки де-який час довелося йому бути підпаском.

Та не про вівці думає Тарас.

Сидючи десь в гаї або в полі, забував він про свою отару, і в душі його все ясніше розгоралася далека прекрасна мрія й міцніло бажання стати маляром. Тільки єдиний промінь проглянув крізь чорні хмари Тарасового життя, ласкаво йому всміхнувшись. Це маленька Оксаночка, що з нею товаришував Тарас ще змалечку. Тільки вона одна і вміла розважити свого засмученого товариша, тільки з нею і був він хоть трошки щасливий. Проте не такий був Тарас, щоб легко погодитися з гіркою долею.

У ПАНА.

Ось кидає він знов рідне село, тепер вже назавше, і мандрує до Хлипнівки. Це вже остання спроба. От він уже в хлипнівського маляра, і той добре бачить, що цього хлопця варто вчити. Але Тарас забув, що він кріпак і не має права робити того, до чого зве його невгамовне серце. Треба йому спитати дозволу в свого пана Енгельгардта, коли хоче вчитися в маляра. Іде він до пана, та тільки пана немає дома; десь далеко у Вільні живе він і йому нема ніякого діла до того, що малечькому Тарасові забажалося стати маляром. У Вільшаній живе управитель, і до нього звертається Тарас.

Не в добрий час прийшов він до вправителя, бо вправитель набірав саме слуг для молодого пана, що жив у Вільні, таких само хлопців, як Тарас, і привчав їх до служби. Побалакавши з Тарасом, який прохав у його дозволу стати маляром, він зрозумів, що цей розумний і дотепний хлопець може стати йому в пригоді, велів йому лишитись на панськiм дворі і допомогати кухареві, замість того, щоб вчитись у маляра.

З ранку до ночі порається Тарас у чадній кухні, миє посуд, чистить посуд та виносить помий. Як важко робити це бідному Тарасові. Яка чужа й далека ця кухня, де ніхто його не розуміє, яка гидка вона. І часто-густо, забувши все на світі, кидає він миски й бридку кухню, біжить у садок і ховається десь у гущавині. Тепер його ніхто не бачить. Тарас витягає свій скарб—малюнки, розвішує їх скрізь по гілках та вітах і любить ними.

От вже й час їхати до Вільні на службу до пана. Тепер вже управитель певно знає, що з Тараса ніколи не буде путящого повара, й пише панові, що Тарас може бути добрим «кімнатним маляром». Як це зви-

чайно водилося, пан не звернув ніякої уваги на пораду вправителя, і через де-який час велить бути Тарасові «козачком». Тепер обов'язком його було сидіти десь у куточку, одчиняти й зачиняти двері та пильно прислухатись і, боронь боже, не пропустити того моменту, коли гукне його пан, щоб подав йому люльку, що лежить тут же під рукою, або налив склянку води, що стоїть перед самим пановим носом. Велику помилку зробив пан, вибравши собі в «козачки» Тараса, бо ніяк не підходив він до цієї служби. Не боявся він свого пана, не вмів сидіти в куточку нерухомо, як мертвий, а замість того тихенько співав собі сумні гайдамацькі пісні або нишком щось малював. Неподобалась панові така неслухняність «козачка», та поки-що він терпів.

На зимнього Миколи влаштували віленські пани великий банкет на честь московського царя Миколи 1-го, і Тарасів пан теж був там. А Тарас лишився вдома. Аж до пізньої ночі повинен він ждати, поки вернеться його пан. Тільки на думці в Тараса зовсім не те, не про пана він думає.

Тарас бере свічку, аркуш сірого паперу, витягує з лотайної збірки малюнків найулюбленішого свого героя, отамана Платова, і змальовує його. Він так захопився своєю роботою, що забув усе на світі; не чує він, як одчинилися двері і увійшов пан. Тільки тоді прокинувся Тарас, коли хтось боляче вхопив його за вухо. Пан був дуже обурений, і на другий день Тараса люто покарано.

Нарешті вже й пан побачив, що Тарас ніколи не буде лакеєм, і віддав його до маляра. Цей маляр був першою людиною, яка зрозуміла Тараса і пожаліла його. Побачивши в його велику малярську кебету, пораяв він Енгельгардтові віддати Тараса до кращого маляра. З цієї поради й віддав пан Тараса до відомого в ті часи маляра Лямпі. Це було вже у Варшаві, куди пан переїхав. Тарасові йшов шіснацятий рік. На жаль, Тарас вчився в Лямпі не довго, бо саме тоді починалось повстання в Польщі, і переляканий пан утік до Петербургу, забравши з собою Тараса.

У ПЕТЕРБУРЗІ.

У Петербурзі згадав пан пораду маляреву і віддав Тараса вчитися до якогось майстра Ширяєва аж на чотири роки.

Та не в добрі руки попав Тарас. Цей Ширяєв дуже нагадував усіх тих дяків, що вже добре знав їх Тарас. Любив він випити і під п'яну руку страшенно знущався над своїми учнями. На малярстві той Ширяєв не дуже добре розумівся і тому не міг навчити Тараса, бо не підлоги та дахи хотів фарбувати Тарас, не того бажала його душа. І роки, прожиті в Ширяєва, десь на брудному горіщі, були для Тараса страшною мукою.

Є в Петербурзі прекрасний великий сад над самою Невою, зветься він Літнім садом.

Велику роль відіграв він у житті Тарасовім.

У важкі часи життя в Ширяєва цей сад був єдиним захистом, де міг заховатись він од п'яних покриків свого хазяїна, забути хоч на хвилину своє сумне життя і одпочити душею.

Ідучи на роботу раннім ранком, ніколи не минав він цього саду і завжди заходив туди, аби хоч глянуть на чудові статуї, що як сніг виблискують поміж старих темних дерев.

Інколи Тарас спинявся і починав змальовувати яку-небудь з них.

Тут, у цьому саду сталась чудесна зустріч Тараса з земляком, художником Сошенком, яка мала таке велике значіння в його житті.

І тут же, в світлі білої ночі, вперше прокинулась велика муза Шевченкова—тут написав він свою першу поему «Причинна».

ДРУЗІ І ВОЛЯ.

Одного разу йшов через Літній сад художник Сошенко. Він побачив, що просто одній статуї на перекинутому цесбрі сидів обірваний хлопець і уважно щось малював.

Побачивши, що малюнок зроблено надзвичайно вдало, художник звернувся до хлопця й спитав:

— Звідки ти, хлопче?

— З Вільшаної.

— Як, з Вільшаної? Я й сам звідтіль!

Вони познайомились і розбалакалися, і з тієї розмови довідався Сошенко про все бідування Тарасове й запросив його як найшвидче прийти до себе.

В першу-ж неділю після того Тарас прийшов до Сошенка. Спершу він дуже соромився, а далі звик до доброго земляка й став заходити до нього дуже часто.

Що далі, то Сошенко все більше розумів важке становище Тарасове і поклав неодмінно якомсь допомогти йому.

Як художник, бачив він, що при тому хисті, який мав Тарас до малярства, його безумовно треба віддати до Академії мистецтва (так зветься вища малярська школа в Петербурзі). Тільки туди не приймали кріпаків, а Тарас був кріпаком. Значить, перш за все треба зробити його вільним.

Та як це зробити?

Що може Сошенко? Він простий, бідний художник та й годі.

Сошенко добре розумів це, й тому звернувся до людей, які мали більший вплив, а через те й більше змоги обрятувати Тараса. Він познакомив Тараса з де-якими видатними людьми-земляками, а також з великим художником Брюловим.

Всі вони дуже прихильно поставились до Тараса і негайно-ж заходились коло визволення його з кріпацької неволі.

Пан Енгельгардт добре розумів, яку велику користь матиме він потім від талановитого кріпака-маляра, що по першому його слову мусть намалювати все, чого тільки він забажає, та ще й задаром.

Тому він ні за що не хотів давати волю Тарасові, а тим паче—без грошей, як того сподівались Сошенко і всі нові друзі Тараса.

Нарешті згодився він дати Тарасові волю, але призначив за це таку високу суму, 2500 карб., якої ні в кого з них не було, бо всі вони були люди незаможні.

Становище було дуже скрутне. Головне-ж лихо було в тому, що Тарас почував себе так зле, був у такому розпачі, що, здавалось, ще трошки—і він не витримає.

І це було цілком зрозуміло. Коли раніш йому була неволя так важка, то тепер йому вона стала ще важчою.

Бо краще було-б ніколи не виходити з брудної майстерні Ширяєва, а ніж, побачивши світ ясний, знов туди повертатись,—повертатись вже назавше.

Та й справді, яка велика різниця була між брудним горищем хати Ширяєва і тим новим світлим життям, яке розкрилось тепер перед Тарасом! Тепер, коли він побачив справжню волю (треба сказати, що Сошенко випросив у Ширяєва дозволу для Тараса пожити місяць у нього), коли він прочитав стільки книжок, його невільне життя, осяяне новим світом, здавалось йому ще страшнішим.

Оце найбіль і турбувало нових друзів Тарасових.

Тоді Брюлову спало на думку намалювати портрет російського письменника Жуковського.

Портрет такого славетного письменника, як Жуковський, та ще й намальований таким великим художником, як Брюлов, безперечно, міг бути дуже коштовною річчю.

Тільки-ж коли ще цього портрета буде намальовано? Скільки ще ждати?

В Тараса, здавалось, вже зовсім не було сил, і саме в цей час він тяжко захворів—в його була гарячка.

Нарешті портрет був готовий, його продано за 2500 карб., і за ці гроші було куплено Тарасові волю.

Тарас радів як дитина, побачивши «відпускну». Він плакав і сміявся, безліч разів цілував цей папірець і ніяк не міг поняти віри, що він вільний.

Це було 22 квітня 1838 року. Великим святом був цей день для Тараса та його нових друзів, і не тільки для них,—можна сказати, для всієї України.

Так скінчились перші 24 роки життя Тарасового—роки тяжкої неволі і поневірення.

НОВЕ ЖИТТЯ.

З цього дня для Тараса починається нове життя.

Був він на вольній волі і міг тепер робити все, що хотів, а найбільш йому хотілося вчитись та вчитись.

І працював він над своєю освітою з ранку до вечора так щиро, що за три роки встиг узнати стільки, скільки инша людина не визнає й за десять.

Головним завданням його було, звичайно, малярство. Вчився він тепер в академії, і не було жодної лекції, яку-б він не слухав з великою увагою.

Але цілком щасливим Тарас не міг бути ніколи, бо він не міг байдужо дивитись на людське лихо. Вона боляче вразило його серце ще в дитинстві й назавше лишило там глибокий слід.

ВІРШІ.

В душі Тараса ніколи не затихав важкий стогін його знсволенних братів.

Ні на хвилину не міг він заспокоїтись і забути їх безщасної долі. Де-б він не був і що-б не робив—ця думка невпинно мучила його.

От тоді-то й почав Тарас писати свої чудові вірші, які здобули йому такої великої слави, а разом з тим стільки горя й муки.

Але спершу про це ніхто не знав, крім Сошенка, з яким тоді жив Тарас. Тільки Сошенко не співчував цьому: він боявся, що за віршами

Тарас зовсім закине малярство. Йому й на думку не приходило, що незабаром він буде таким великим, славним поетом.

Одного разу був у Тараса його знайомий, Мартос. Випадкового побачив він на долівці маленькій папірець, підняв його і прочитав. Там був написаний уривок з псеми Шевченка «Тарас Трясило».

Мартосу він дуже подобався. Здивований, спитав він в Тараса, що це таке.

Тарас одказав, що це його твір.

Кожен раз, коли на його знаходить сум й журба за рідним краєм, пише він вірші, і тепер їх вже багато в його. Тарас витяг з-під ліжка цілу скриньку, до верху набиту пописаним папером, і дав Мартосу.

Прочитавши твори Тараса, Мартос зразу-ж зрозумів, що перед ним були твори справжнього поета, який буде великим на всю Україну.

Негайно-ж заходився він коло видання цих віршів, і через де-який час з'явився перший «Кобзар» Тараса Шевченка. Це було 12 лютого 1840 року.

З великою радістю зустріли на Україні цю незабутню книжку. Ніколи ще не чули там такого щирого, гарячого слова та ще й на своїй рідній мові. Ніколи не почували такої святої любови до скривдженого брата. Всім, хто-б це не був, чи то простий селянин, чи освічена людина, всім, кажу, однаково зрозуміло й близько було те, про віщо казав Тарас.

Здавалося, що не одна людина написала все це, а немов би весь народ український зібрався до купи і голосно та правдиво розповів усьому світові про своє життя.

НА УКРАЇНІ.

Великої, гучної слави здобув собі Тарас тією книжкою, та тільки не те було в його на думці, не слави було йому потрібно.

Увесь час рвався він до своєї України і мріяв про те, аби як найбільше зробити на користь рідному краю та бідному народові. Та поки що він не мав змоги так жити, бо ще не скінчив академії.

Однак, хоч на короткий час, а таки вирвався Тарас влітку 1843 р. додому. Тільки дома йому було ще важче і він, «заплакавши, назад поїхав знову на чужину».

Тяжко без міри було йому, тепер вільному, дивитись на кайдани своїх замучених неволею братів.

Ще гірш стало Тарасові після того, як побував він в рідній Кирилівці й побачив своїх братів та найулюбленішу сестру Ярину.

Серце Тарасове надривалося від жалю, і не міг він спокійно дивитись на загублений молодий вік Ярини, на її безпросвітне життя за недобрим чоловіком-нелюбом, гірким п'яницею.

Хоч яким славетним і великим був тепер Тарас, а ніколи не цурався й не забував він своєї кривної родини, ніколи й не перед ким не ховався, що він простий селянин-кріпак, і як міг допомагав їм.

Сам він тоді страшенно бідував, живучи з товаришом в маленькій холодній хаті, десь аж на самому верхньому поверху, як казав про них хтось, жартуючи, «під небесами».

Ім навіть ні за що було й лампи купити. А коли вони нарешті таки зібралися її придбати, то була це така велика радість, що вони її, тую лампу, серед білого дня засвітили і сиділи над нею аж до самого вечора;

а тоді пішли до академії запросити до себе своїх товаришів на знак такої великої події, і був у них, замість вечері, тільки самий чай з сухарями.

Року 1845 скінчив Тарас академію і, кинувши непривітну, холодну північ, повернувся, як йому здавалося, вже назавше до свого рідного краю. Та не так сталося, як ждалося.

У КИЇВІ.

Найбільш хотілось Тарасові жити у Києві; де-який час він і жив там.

Це був час найбільшої, найгучнішої слави нашого кобзаря. Але Тарас жив тихо й самотно, майже весь час працюючи над своїм малюванням.

І єдиною його втіхою, єдиною розвагою було—сидіти десь на Дніпровій кручі і розмовляти з широким Дніпром, співаючи сумних українських пісень.

Сумних думок в Тараса завше було досить. Ще більше засмутилася душа його, коли пожив він на Україні і ближче побачив все лихо. Тяжка неволя кріпацька і людська неправда не давали йому спокою.

Тоді на Московському престолі був лютий царь Микола I-й. Жорстоко знущався він над своїми підданими, не тільки над українцями та поляками, а й над самими росіянами, і так гнітив свій народ, що й дихати вільно не можна було. Пригноблена грізним царем, терпіла і мовчала вся Росія.

Тільки Тарас не мовчав. Був він з тих людей, що більш за все в світі любили волю й правду, за них віддавали все своє життя і не вміли мовчати.

От і почав Тарас писати в своїх віршах про те, що не по правді живе царь Микола і поміщики. Надрукувати цих віршів, звичайно, було не можна, бо забороняли; а проте на Україні їх скрізь знали, переказували один одному і ще більш любили свого кобзаря.

Нарешті довідався про ці вірші цар Микола; не подарував він цього Тарасові і жорстоко помстився.

Тоді-ж таки познайомився Тарас з відомим українським поетом-істориком Миколою Костомаровим. Дуже сподобали вони один одного і на все життя стали щирими друзями.

Почали вони міркувати про те, як би зробити так, аби знищити кріпацтво, щоб не було пана і кріпака, багатого й бідного, щасливого й нещасливого. Щоб не було царя, який бачить усе це лихо, та не тільки нічого не робить, аби людям покращало, а ще й сам його збільшує; щоб були всі люди освічені і жили по правді. Щоб кожен народ був вільний, міг би говорити своєю рідною мовою й робити в своїй хаті те, чого він хоче, а проміж себе всі народи жили-б по-братерськи.

І не тільки Тарас та Микола Костомаров так думали. Був коло них цілий гурток людей, що бажав і домагався того-ж самого. Часто збирались вони й балакали про це, не думачи про небезпеку. А в тій хаті, де велися ці розмови, жив один студент, чув їхлі балачки і доніс цареві. Саме під час доноса Тараса не було в Києві,—виїхав він перед тим на Чернігівщину, а тепер поспішався по Дніпру до Києва на весілля до Миколи, що мав одружитись.

АРЕШТ.

Світло і радісно було на серці в Тараса; їхав він до Київа з надією працювати в університеті, куди його запросили на посаду вчителя маллярства. Буде він тепер жити в Київі, працюючи для найдорожчого діла, а тоді його пошлють за кордон вчитися далі. Це була така мрія, про яку Тарас і думати боявся, а тепер вона мала здійснитись. От уже й Київ видко.

Та не встиг Тарас і на берег вийти, як його арештовано й одвезено до губернатора. Побачивши Тараса, губернатор спитав:

— Что это вы, Тарас Григорьевич, во фраке и в белом галстухе?

— Я спешил на свадьбу Костомарова,—и приглашен к нему боярином (шафером) и потому переоделся в Броварах и думал ехать на квартиру жениха.

— Ну, куда жениха повезут, туда повезут и боярина!—пошуткував губернатор.

«Добре весілля!»—подумав Тарас. З цієї розмови він зрозумів, що Миколу теж арештували, не давши йому навіть одружитись.

Це було 5-го квітня 1847 року.

Тільки 15 травня побачився Тарас з Миколою в Петербурзі, куди їх було перевезено. Ідучи з ним з допросу, Тарас сказав:

— Не журись, Микола! Доведеться нам ще вкупі жити.

Після цього вони не бачились 11 років. Микола був єдиною дитиною в своїй матері; важко було їй, бідній, на старості літ зазнати лиха, що прилучилося з її сином. Кожен день приходила до в'язниці старенька неня і через силу розважала свого Миколу. Сидячи у в'язниці, бачив це Тарас і ось якого вірша присвятив він Миколі, що в йому так відбилась Тарасова світла душа:

Дивлюсь: твоя, мій брате, мати,
Чорніша чорної землі,
Іде, з хреста неначе знята...
Молюся, господи, молюсь!
Хвалить тебе не перестану,
Ще я ні з ким не поділю
Мою тюрму, мої кайдани.

В НЕВОЛЮ.

30-го травня судили Тараса. Пришов таки час помститись цареві Миколі, і дійсно помстився він! Як умів, люто покарав Тараса, лютіше за всіх його товаришів. Присудили його відлати в салдати, заслати в далекі степи Оренбурзькі, геть аж до Азії, заборонивши йому малювати й писати вірші. Сумно дивилися Тарасові товариші крізь віконні ґрати, провозаючи Тараса. Микола плакав. Бачили вони, як вивели Тараса вже в салдатській шинелі, як він, ласкаво усміхаючись, зняв картуза і в останнє їм уклонився.

Десь далеко позаду лишалося все дороге й любе Тарасовому серцю: Україна, Дніпро, широкий степ, мрії, друзі. Перед ним знову була неволя, страшніша за всі 24 роки кріпацтва.

За часів Миколи 1-го нічого не було гіршого од салдачини. Зробитись салдатом—це значило на цілих 25 років загубити свою волю,

стали якоюсь машиною, що кориться приказові начальства. Як же важко було це Тарасові з його великою душею та чулим серцем, з його святими пориваннями та гарячою любов'ю до волі!..

...Сумна, сумна без краю доріженька. Степ і степ без кінця, та коли-б такий, як у нас,—пишний і квітчастий, а то сухий, спалений сонцем, «рудий, рудий, аж червоний».

А навколо така пустиня, жодного дерева немає.

Сумно в природі, а ще сумніше на серці в Тараса.

Тільки що це там, ніби дерева й біленькі хати? Це мабуть сниться Тарасові його рідна Україна... Ні, це не сон,—он і дівчинка в плахті з квітками на голові. Що це?

Здивований Тарас питає:

— І тут живуть оренбурзькі козаки?

— Так, тільки хахли.

І гірко заплакав Тарас.

Он на обрії щось маячить. Це вже Орська кріпость, де буде жити Тарас. Тепер—кінець всьому!..

ОРСКА КРІПОСТЬ.

Потяглися сірі, сірі, як салдацька шинеля, одноманітні дні. Тарас мусив жити в казармі, разом зо всіма салдатами. Треба сказати, що в цю кріпость засилали людей, що їх вважали за справжніх злочинців, ні на віщо нездатних. І, здавалося, не жили вони, а просто доживали свого віку, помалу вміраючи. Що спільного мав з ними Тарас? Звичайно, в душі його було стільки милосердя й любови до кожної нещасної людини, що й проти їх не почував він нічого, та тільки важко було йому без міри, бо ніхто з них не розумів його, і був він один, один зовсім, як ще ніколи до того часу.

День за днем минали однаково; зранку муштра, далі—коротенький одпочинок, і знов воєнна наука, аж до самого вечора. І не давалась же вона, та наука, Тарасові, аж ніяк! Досить було поглянути на його, щоб пересвідчитись у тому, що він нездатен до військової служби, що марно тільки тратять час і мучать Тараса ті, хто хоче зробити з його справжнього вояку. Та начальство не звертало на це ніякої уваги і знало своє.

А ввечері в казармі крик, галас, балалайка, все ті-ж нікчемні балачки про ту-ж нікчемну муштру, про те, кого били, і таке инше. Хоч би заховатись куди-небудь, щоб не чути цього галасу, балачок, забути про казарми і муштру і хоч трошки побути на-самоті.

Ось його вірші про те життя:

«Неначе злодій по-за валами
В неділю крадуся я в поле,
Талами вийду по-над Уралом
На степ широкий, мов на волю,
І болящев, побите
Серце стрепенеться.
Мов рибонька над водою.
Тихо усміхнегся,
Полине голубкою
По над чужим полем,—

І я ніби оживаю,
 На полі, на волі.
 І на гору високою
 Вихожу, дивлюся,
 І згадую Україну,
 І згадать боюся.
 І там степи, і тут степи...
 Та тут не такі:
 Руді, руді, аж червоні,
 А там—голубі,
 Зелені, мережані
 Нивами, ланами,
 Високими могилами,
 Темними лугами,
 А тут бур'ян, піски, тали,
 І хоч би на сміх де могила
 О давнім давні говорила...
 Неначе люде не жили!
 О, моя доле! Моя країно!
 Коли я вирвусь з цієї пустині?
 Чи може (крий боже!)
 Тут і загину...

НАД АРАЛОМ.

Весною 1848 року було спряджено подорож в Азію для вивчення Аральського моря. Взято туди й Тараса. Ще й раніш знав Тарас про цей подорож. Була така чутка, що візьмуть туди частину Орського гарнізону. Це страшенно лякало Тараса.

Чого він боявся, на те й вийшло. Не минула його Аральська пустиня. Та тільки не все там було так погано, як то здавалося Тарасові. З одного боку, навіть, йому було краще, бо він був майже вільний.

А сталося це так. На чолі цього подорожу стояв капітан Бутаков. Бував він на Україні і чув про Тараса. Отож, приїхавши тепер до Оренбургу і маючи змогу зробити щось для Тараса, взяв він його з собою на Арал,—не як салдата, а як художника, який мусить малювати все, що буде потрібно. Все літо почував себе Тарас дуже добре, плаваючи по Аральському морю і малюючи ввесь час. Після того, як не малював він цілий рік, це було йому так приємно, так заспокоювало його душу.

Тільки в-осени покинули вони Аральське море і повернулись до Оренбургу. Тут Тараса ждали земляки, що з ними він познайомився ще як їхав до Орської кріпости. За велике щастя мали вони побачити свого великого, тепер такого нещасного кобзаря; зустрілись вони як справжні ширі друзі. Всі вони, ці нові товариші, мріяли про те, аби визволити Тараса. От і почали вони тепер при допомозі Бутакова, який дуже прихильно до його ставився, клопотатись, щоб Тараса помилували.

А поки що в Оренбурзі Тарасові жилося добре. Всі, хто був з ним на Аралі, полюбили й оцінили його і гаряче йому співчували. Тому й міг він жити не в казармі, а десь в окремій хаті, ходити в своєму вбранні, військовою службою майже зовсім не заніматися. Міг він гелер

писати та малювати, хоч дозволу, звичайно, на це й не було, начальство дивилось на Тараса крізь пальці.

Та скрізь є недобрі люди. Знайшлася і тут така людина, що заздро було їй дивитись на поліпшення Тарасового життя.

Знову донос, знову суд. Дізналися, що живе Тарас не в казармі, ходить в своєму вбранні, одержує листи, пише й малює. І заслали його ще далі, аж на східний беріг далекого Каспія у Ново-Петровську кріпость, що її називав Тарас «забутою богом»,—така там була пустиня й безлюддя.

ПРИВИД ВОЛІ.

Один по одному минали довгі роки. Вже й царь Микола помер, а Тарас все ще томився в далекій чужій стороні. Чого тільки не робили, яких засобів не вживали його друзі! Хто тільки не просив за його! Та нічого не виходило. Нарешті взялися за цю справу гр. Толстой, що стояв на чолі академії мистецтва, де колись вчився Тарас, та дружина його Анастасія Івановна. Не заспокоїлись вони, аж поки не добули йому волі.

Довідався Тарас з листів своїх друзів, що йому вже повернуто волю. Та тільки ще довго прийдеться чекати йому, поки цей дозвіл дійде до далекого Каспія...

І начальство розуміло, що тепер його не варт мучити військовою службою, тому й жив Тарас зовсім вільно, сидючи майже весь час під своєю вербою, або працюючи на вгороді.

Та лиха доля і тут не забула Тараса, і тут навідалась до його. Мусив приїхати до кріпости генерал:—знов потягли Тараса до муштри. Довелось йому ще раз зазнати лиха і зневаги, що вони так йому позбавили віку і в сорок три роки зробили старою безсилою людиною.

Нарешті таки діждався Тарас. Прилетіла до його воленька.

ВОЛЯ.

2-го серпня 1857 року покинув Тарас свою страшну «незамкнену тюрму». Переїхавши море, прибув він до Астрахані. Далі треба було їхати пароплавом по Волзі.

Їдучи пароплавом, був він весь час на палубі і почував себе цілком щасливим. Коло його було стільки людей, з якими він міг вільно й щиро розмовляти; перед очима його розстилався чудовий краєвид, а широка синя Волга так нагадувала його давнього товариша—Дніпро і те, що скоро, скоро він знов його побачить.

ЗНОВ У ПЕТЕРБУРЗІ.

27-го березня Тарас був у Петербурзі. Мабуть ніде й ніколи не було дня, більш щасливого за той, коли Тарас вперше увійшов у будинок, де жила його «свята заступниця» Толстая. Вони вже знали, що він приїхав, і чекали на його з великим нетерпінням. А коли він нарешті прийшов, то всі були так розхвилювані, що більше плакали й цілувались, а ніж говорили. Тарас міг тільки вимовити: «Серденьки мої! Друзі мої! Ріднесенькі мої!»

Багато старих друзів зустрів Тарас у Петербурзі, а ще більш було нових. Не було тут жодної видатної, або просто доброї людини, не кажучи вже про земляків, яка-б не бажала побачити великого мученика за правду, яка-б не бажала висловити йому своє гаряче співчуття й глибоку пошану.

Одного разу в майстерню Тараса,—він жив тепер в академії мистецтва,—увійшов Микола Костомаров, який повернувся з-за кордону.

Тарас сидів за роботою з олівцем в руках і щось малював.

— Здоров, Тарасе,—промсвив Микола.

Тарас мовчав—він не пізнав свого старого друга, так змінив їх обох довгий час тяжкої розлуки.

Даремно нагадував йому Микола минуле, Київ, його власні слова про те, що доведеться ще їм вкупі жити. Тарас не міг ніяк згадати, хто перед ним. Нарешті Микола сказав, хто він. Почувши це дороге ім'я, Тарас кинувся йому на шию і, голосно ридаючи, почав його цілувати.

І знов чудесно, як в казці, змінилось все життя Тараса.

Знову, після довгої, важкої неволі, опинився він у Петербурзі, як і тоді, в дні свого юнацтва. Знову жив він серед кращих людей і бачив круг себе саму тільки ласку й пошану; навіть і жив він знов у тій самій кімнаті, в академії, що й тоді, коли він там вчився. Тільки казка стала ще сумніша і не допомогала тепер ні ласка, ні пошана. Було вже пізно,—серце Тараса втомилося жити, вже смерть стояла в його за плечима.

Тарас почував це, і невимовна туга обгортала його душу: не хотілося йому умірати на чужині, не побачивши ще раз своєї України і Дніпра.

Тоді Тарас поїхав на Україну.

СЕСТРА.

Одного разу подола Ярина на вгорі грядки, коли прибігла її маленька дівчинка та й каже:

— Мамо, мамо, вас там якийсь Тарас кличе! Скажи, каже, матері, що до неї Тарас прийшов.

— Який Тарас?—питає Ярина, а сама й з місця не ступне. Коли він сам іде та й каже:

— Здрастуй, сестро!

Сіли вони тоді на призьбі і довго, довго розмовляли та плакали обоє. Тарас поклав свою голову Ярині на коліна і все прохав, щоб вона докладно розказала йому про своє життя.

І коли вона дійшла до смерті свого чоловіка-п'яниці, Тарас встав, подивився на небо, перехрестився й сказав:

— Молись, сестро, молись! І ти вільна, і я—вільний.

Це він казав про те, що вона од свого п'яниці чоловіка тепер вільна.

В останнє бачив тоді Тарас Ярину: сумно й боляче було йому кидати свою бідну сестру, а найгірш було те, що й тепер він лишав її в неволі, на панщині. І поклав тоді Тарас визволити Ярину та братів з кріпацького ярма.

З Кирилівки він поїхав до родича свого Варфоломея Шевченка. Здавна були вони товаришами, а тепер Тарас сподівався при його до-

помозі купити собі землі та хоч останні дні свого сумного життя провести на Україні, «щоб хоч умерти на Дніпрі, хоч на малесенькій горі».

Маючи на меті купити землю, їздив він з Варфоломеєм скрізь по околицях, а тоді поїхав до Києва, де жив його старий приятель Максимович.

Скоро по тому його знов було заарештовано, не знати за віщо. Знов якась недобра людина донесла на Тараса, і довелося йому ще раз, правда, тепер вже останній, сидіти в тюрмі, в місті Черкасах.

З Черкас перевезено Тараса до Києва. Там його відпустили на волю. Де-який час після цього він жив у Києві.

У КИЇВІ.

Це було в кінці літа. Ішов Тарас одного разу гулицею. Бачить,— стоїть перед ним біленька хатка, заховалась в зеленому садочку і так привітно дивиться на його; а на дворі порозвішані дитячі сороченята, махають рукавчатами, немов звать його до себе.

От і зайшов він у ту хату, і попросився, щоб пустили його туди жити, та ще й у борг, бо в його тоді зовсім не було грошей.

Мабуть ласкаве обличчя Тарасове й добрі ясні очі подобалися хазяйці.

Вона зразу-ж повірила йому і, згодившись на всі умови, пустила жити до себе. Тільки й спитала:

— А хто-ж ви такий будете?

— Як бачите, чоловік собі,—одповів Тарас.

Тихо й затишно жилося Тарасові в отій хатці, далеко від бучного міста.

Найбільше-ж тішився Тарас з маленьких діток хазяйчиних, що їх, було, бачив він цілими днями. Та й не тільки їх одних. Всі діти, що жили близько Тарасової хати, збігалися сюди і звали його «дядьком».

Тарас дуже любив дітей. Його душа тільки з ними й одпочивала од горя та людської неправди, що він бачив навкруги. А діти, немов почувачи його чисту душу, так і линули до нього.

Ніколи не бувало ні Тарасові нудно з дітьми, ні дітям з добрим «дядьком». Вмів він з ними так добре псводитись, що вони цілком розуміли один одного. Тарас часто казав, що кого люблять діти, той значить не зовсім поганий чоловік.

Одного разу, коли в Тараса не було жодної копійки, так що він мусів навіть позичати в своєї хазяйки гривеника, попросив він няньку Оришку, що була наймичкою там, попрали йому сорочки та хустки.

Нянька знайшла в одній з цих хусточок зав'язані 25 карбованців і принесла Тарасові. Він був страшенно здивований, бо зовсім забув про них і ні за що не схотів витратити їх на себе, кажучи, що «це якісь дурні гроші».

Замість того купив він на їх силу всяких ласощів і покликав до себе у гостини дітей, яких збіглося в той раз мало не півсотні.

Довго гралися вони в садочку, а тоді пішли на луг, куди незабаром торговка привезла їм цілий віз яблук, груш, пряників. Тарас і сам радів, як дитина, дивлячися на своїх задоволених маленьких друзів.

НА ПІВНІЧ.

Дуже не хотілося Тарасові кидати Україну, ніяк не міг він надивитись на її красу, немов почував, що це вже в останній раз він її бачить.

Хоч як не хотілось Тарасові розлучатися з своєю Україною, та прийшов таки час їхати до Петербургу; треба було скінчити там всі свої справи.

А тоді вже він назавше повернеться «додому», ні за що нікуди не поїде, ніколи, ніколи не покине любого рідного краю!

Та тільки України своєї Тарас вже більше не побачив...

ОСТАННІ МІСЯЦІ ЖИТТЯ.

Настав 1861 рік, що його довго будуть пам'ятати по всій Росії, бо в цей рік скасовано кріпацтво.

А ще довше пам'ятатимемо його ми, українці; ніколи не забудемо цього року,—останнього в житті батька Тараса, що всі сили свої поклав на боротьбу з кріпацтвом, що все своє життя одверто ставав на оборону всіх «зневажених і ображених».

Багато разів вже доводилося казати про те, яке нещасливе було життя Тарасове, як ніколи не вдавалося йому здійснювати своїх бажань. Хотів жити на Україні—і не жив; любив волю, за неї душу віддавав, а сам, за всі 47 літ свого сумного життя, тільки 13 років був на волі.

Було в його ще одно бажання: хотілось йому прочитати маніфеста про скасування кріпацтва.

Як свого щастя ждав він того дня, коли буде проголошений цей маніфест.

Сподівалися, що те оголошення буде 19-го лютого.

Зранку того дня Тарас страшенно хвилювався. Він був уже остільки хворий, що не виходив з хати. І коли до його зайшов якийсь земляк—перші слова Тарасові були:

— Що? Є, в воля?

Зрозумівши по очах свого товариша відповідь, він промовив:

— Так немає, немає! Коли-ж вона буде?—впав на ліжко і заплакав.

І цієї маленької радості не довелся зазнати Тарасові.

Тільки в березні проголосили той маніфест, коли Тараса вже не було в живих.

ОСТАННІЙ ДЕНЬ.

25-го лютого був день народження Тараса. В останнє святкував він цей день, та й як же сумно святкував. Страшна хвороба, водячка, не давала йому ні хвилинки спочити від лютого болю. Всі вже знали тепер, що Тарас умре, умре напевне.

Зранку почали заходити його друзі і знайомі. Кожному хотілося провідати і від щирого серця привітати свого хворого кобзаря.

Товариші, як уміли, втішали й розважали його, нагадуючи йому Україну. Слухаючи ці розмови, ніби-то оживав він душею, немов би

вірив в ту мить, що це ще не кінець, що він ще одужає і навсправжки по весні поїде «додому».

І він сам промовив:

— От як би додому! Там може-б я й одужав.

Перед вечером Тарасові ще погіршало. Йому було навіть важко розмовляти з своїми товаришами.

Тоді він попрохав своїх друзів лишити його на самоті.

А на ранок уже не було Тараса.

Ніхто не бачив останнього погляду ясних очей Тарасових, що в них світилося завше стільки любови й ласки. Ніхто не чув його останнього слова, останнього зітхання. Самотно вмер він, як і жив...

Це було о 5-ій годині ранку, 26-го лютого 1861 року старого стилю.

ЗАПОВІТ.

Сумні й зажурені зібралися товариші й земляки Тарасові в останнє попрощатися з Тарасом.

Гозуміли вони, яке велике нещастя скілося для всієї України; яка це велика втрата для всіх, кому були дорогі завіти любови й правди. І згадали тоді вони заповіт Тарасів, давно колись їм написаний, і покладали зробити все так, як він прохав, щоб хоч єдиний раз, хоча після смерти, учинити його волю:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі
Серед степу широкого,
На Україні милій.
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі—
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.

Вирішили вони неодмінно поховати його на Україні, над самим Дніпром.

А тимчасово поховано було Тараса в Петербурзі, на Смоленському кладовищі.

Рівно через два місяці, 26-го квітня, ще раз зібрались усі товариші на Смоленському кладовищі, щоб проводити Тараса в останню далеку дорогу.

Ніколи ще, по всій Росії, не бачили такого похорону. Де-б, через яке місто не проїзжав би цей жалібний потяг, скрізь його спиняли, і величезні натовпи людей сходилися сюди, щоб сказати своє останнє слово великому кобзареві.

6-го травня Тараса привезли до Київa.

Од Київa до Канева Тараса везли Дніпром на пароплаві. В останній раз віз Дніпро свого великого друга.

11-го травня Тараса поховали на тій самій Чернечій горі, де він так хотів жити.

Внизу шумить Дніпро, гомонить.

Спочиває велике, натомлене серце, прислухаючись до цього гомону і дивлячись на свої гори «високії, голубії, найкращі в світі, найсвятії».

На нерівних позовах.

(Шевченко і самодержавіє).

Одна згадка на початок з нашого недавнього минулого.

Було це 1917-го року. Настали саме Шевченківські дні, і київське громадянство українське зібралось давнім звичаєм в Українському Клубі, щоб пом'янути поета-революціонера «незлим, тихим словом». До віку не забути мені тих роковин... Зібралися внизу, немов у катакомбах, у підвальному помешканні, бо всі кращі кімнати на-горі довелось віддати під шпиталь, щоб хоч стягом Червоного Хреста прикрити останню вже тоді інституцію українську од закриття. Півтемно, якось холодно, незахищено. Блукають неприкаянно люди, мов не знаючи, що робити з собою. Настрій у всіх убійчий. Мляві розмови. Якось слова не йшли з язика. Усім видко було, що лад тодішній наближається вже до безодні, але коли і-як саме впаде туди—над цим лежала ще густа завіса невідомості. А тим часом темрява густішала. Атмосфера ставала нестерпуча. Бридко було серед того рознавісненого військових часів «патріотизму» та безсоромної спекуляції. Здавалося—нічого навкруги не видко, немає виходу з того сліпого заулка, в який завела державу історична власть—самодержавіє. Присутність на святі галицьких українців-заложенників, силоміць вивезених з рідного краю й битих сумом та журбою за рідними, тільки збільшувала це скорботне почуття безвиглядности. Хтось, либонь небіжчик Матушевський, пробував був бадьорішим заговорити голосом, але не знайшло відгуку, і розійшлися зібрані, не засижуючись довго, бо на людях почувалося ще самотніше і тоскніше, ніж наодинці.

А тим часом саме того дня на півночі, в далекому Петербурзі, обурення вже прорвалося, вийшло на вулицю, і трудящі маси останній дали бій самодержавію. Саме день 26 лютого був переступним у боротьбі, бо тоді виявилось, що одвічна підпора самодержавія—штук—захиталася й почала схилитися на бік пригноблених мас. Того дня, коли ми тут, у Києві, не знали, де подітись од темної безодні самодержавного ладу—там, у Петербурзі, долю його остаточно зважено. Невблаганна рука історичної Немезиди, що вже давно написала була своє «мане, текел, фарес», в-останнє його виважила на терезах доцільности, знайшла його занадто легким і присудила—викинути за облявок історії, як непотрібне сміття. За два дні вже й до Києва докотились перші про це чутки в формі пам'ятної телеграми—наказу до залізничників од комісара Бубликова. З самодержавієм справу було скінчено. Сталося те, про що співав за пам'ятних днів попередньої революції новий поет:

Яка краса—відродження країни,
Ще рік, ще день назад тут чувся плач рабів,
Мовчали десь святі під попелом руїни,
І журно дзвін старий по мертвому гудів.
Коли відкільсь взялася міць шалена,—
Як буря все живе схопила, пройняла,
І ось—дивись: в руках замаєли знамена,
І гімн побід співа невільна сторона.

(Олесь).

Так, з одвічним гнітом царського режиму справу скінчено.

Звичайно, то був випадок, що упадок царської влади збігся з Шевченківськими днями. Могло це статись місяцем раніше, місяцем пізніше,

бо об'єктивний хід подій вже позначив неминуче і вирік твердий свій присуд, а коли його виконано—це вже меншої ваги річ. Але випадки часом надзвичайно гарно підкреслюють внутрішню вагу подій, і збіговисько їх можна почасти вважати за щось символічне, щось фатально związane між собою. Так власне було тут. Те, що царське самодержавіє захиталося і впало саме в Шевченківські дні, набуває тепер, коли хочете, такого символічного, глибшого значіння, надто коли поставити поруч ці два ймення—Шевченко і Романов, поет і царь, катований і кат—ці два полюси дореволюційної Росії, які ніколи не могли зійтися, а у вічній перебували й непримиренній боротьбі, на нерівних позовах, з яких мав вийти тільки хтось один переможцем. І вийшов безперечно перший—в особах тих, хто виступив тоді на вулицю й виціс червоний стяг повстання проти зненависного царизму.

У Шевченка давні були й надто поважні та непримиренні рахунки з самодержавієм, насамперед в особі того «фельдфебеля царя», «неудобозабываемого тормоза», як говорив потім не раз Шевченко, Миколи І-го. Почалися ці рахунки ніби навіть аж якось ідилічно,—маю на увазі викуп Шевченка з кріпацтва. Кріпак-художник, над яким вітала вже геніяльна його муза, готовий був ще раз проказати власною особою занадто відому за кріпацьких часів історію, коли визначна людина, прозрівши розумом, не зносила свого рабського становища. Та от знайшлися добрі люди. Художник Брюлов пише портрет поета Жуковського; цей портрет за посередництвом самого Жуковського, що був за вихователя в царському палаці, та гр. Вельгорського пускають у лотерею серед царської фамилії й за гроші од лотереї, за ту ціну крові, отих мизерних 2500 карб. на асигнації, куплено волю кріпакові-художникові, майбутньому поетові. Правда—ідилія, в якій зібралися докупи і талановитий кріпак, і просто добрі собі люди, і милостивий цар, що не поскупивсь на лотерейний білет з «благотворительною целью»? Але ідилія ця мала, як зараз побачимо, перевернутись на драму й дорого коштувала поетові: він за неї заплатив тим найдорожчим, що здобув ніби отією царською ласкою, тільки в обставинах іще далеко гірших та безмірно тяжчих.

Шевченко діставсь до Академії, опинивсь серед найлюбіших учнів геніяльного Брюлова і з усім запалом молодого гострого розуму кинувся був до науки, до зносин з інтелігентними людьми. Певне вже під ті часи,—часи глухої політичної реакції,—Шевченко зрозумів основи й підстави самодержавного ладу й оцінив його по заслугі. Певне вже тоді він в усієї душі зненавидів той невільницький лад, що держався єдино на рабстві й темноті, та й сам підпірав їх, щоб панувати і панування своє тягти без кінця й краю. Особиста ідилія не закрила з-перед очей поетових об'єктивної ганебної дійсности. Принаймні що-до цього, то маємо автентичне самого Шевченка посвідчення, зложене до того-ж серед таких обставин, які зовсім не тягли на одвертість, а швидче відтягали від неї, і тому виключають можливість нещирости. Р. 1847-го арештованому вже поетові в страшному «III отделении» як-раз було пригадано ту початкову в рахунках Шевченка з самодержавієм ідилію оцим делікатним питанням: «Какими случаями доведены вы были до такой наглости, что писали самые дерзкие стихи против государя-императора, и до такой неблагодарности, что, сверх великости священной особы монарха, забыли в нем и в августейшем семействе его лично ваших благотворителей, столь нежно (слушайте!) поступивших при выкупе вас из крепостного состояния?» І треба було справді великої свідомости й непохитної мужности, щоб одповісти так, як це зробив тоді Шевченко. «Будучи еще в Пе-

тербурге,—писав у своїй на це відповіді поет,—я слышал везде дерзости и порицания на государя и правительство. Возвратясь в Малороссию, я услышал еще более и хуже между молодыми и между степенными людьми: я увидел нищету и ужасное угнетение крестьян помещиками, посессорами и экономами шляхтичами, и все это делалось и делается именем государя и правительства!» З цієї дивної своєю сміливістю та спокоєм відповіді бачимо, що саме і коли виховало в Шевченкові той дух зненависти й протесту проти самодержавія, якого вже він ніколи не зрадив, дарма що за це витерпів кару над людську може силу.

Сама літературна діяльність Шевченка стверджує його признання в «III отделении» як найкраще. Дійсно, вже на самому початку її Шевченкові погляди на царизм, на самодержавіє й на тодішнього носителя його, царя Миколу I-го, одбилися надзвичайно яскраво. В половині 1844-го р. Шевченко пише в Петербурзі свій голосний «Сон», який потім найдужче заважив у долі поета сатиричним образом російського самодержця та його найближчого оточення. До 1845-го року належить містерія «Великий льох» із згадками про Петра та Катерину, яких спарував поет також і в попередній поемі, рефлектуючи з приводу відомого пам'ятника Петрові в Петербурзі. Того-ж року написано і знаменитий «Кавказ» з надзвичайно сильною пародією на царські маніфести— «Оттам-то Милостиві Ми...» та з оспівуванням боротьби вільного Кавказу за свою незалежність. І навіть у «Псалмах» з того-ж таки 1845-го року, які взагалі Шевченко дуже українізував і модернізував проти відомого йому слов'янського тексту, поет поставив царів на суд найвищий і осудив їх:

Між царями й судіями
На раді великій
Став земних владик судити
Небесний владика:
Доколі будете стяжати
І кров невинну розливати
Людей убогих, а багатим
Судом лукавим помагати?

І нижче:

Царі, раби—однакові
Сини перед богом;
І ви вмрете, як і князь ваш
І ваш раб убогий (Псалом LXXXI).

Характерно, що в оригіналі псалмів,—див. Кулішів переклад з єврейської мови,—а також і в слов'янському тексті зовсім не знайдемо й згадки про царів, отже сама думка про них тут належить цілком Шевченкові.

З цього ясно, що вже в перший період літературної діяльності склалися цілком його погляди на природу й прикмети самодержавного ладу. Склалися в душі того вільнолюбного настрою, який надихали поетові і історичні згадки з рідної старовини, і перекази про декабристів, яких пам'ять шанував Шевченко з побожністю¹⁾, і сучасні події, як звоювання Кавказу, і впливи польської визвольної літератури (а він же її

¹⁾ Порівн. згадку в щоденнику з 16/х 1857 р.: „У Якоби же встретился я и благоговейно познакомился с возвращающимся из Сибири декабристом, с Иваном Александровичем, Анненковым“. І нижче: „Благоговею пред тобою, один из первозванных наших апостолов!“ Твори..., т. II, стор. 274, а також 280.

безперечно знав), і той загальний настрій, на який посилається поет у своїх признаннях, і все те лихо, яке побачив він на власні очі на Україні й яке творилось іменем царя самодержавного. Шевченко в своїх стосунках до царизму був цілком уже дозрілий ще до заслання і, звичайно, не спинив його той ідилічний епізод, що притрапивсь був йому на порозі вільного життя. Може бути, що самодержавна ота ідилія, як це часто буває в житті з випадковими з'явищами, тільки дужче заострила оцінку загальної норми, бо винятки, як відомо, тільки стверджують правило.

Не так глянула на той епізод друга сторона, коли поет з нелегальним набутком своєї музи попався їй в лабеті. Ми вже знаємо, як поставило питання «III-е отделение» і як воно щиро обурювалося з поетової невдячності до царя за його «ніжну» добродійність Шевченкові. На ієреміяди Шевченка проти царизму саентиментальні юристи з «III отделения» та й сам несантиментальний Микола I-й глянули як на «собственную испорченность» поета, як на пашквиль проти свого особистого добродійця. В залежності від такого погляду стоїть і той присуд, що постановило «III-е отделение»—в салдати на край світа, з власноручним од Миколи I-го додатком—ще й заборонити писати і малювати. Шевченко згодом оцінив цей присуд сам, і ми скористуємося тут з його власних слів. «Коли-б з мене був душогуб, кровопивець,—писав він, дожидаючи вже визволення в Ново-петровській фортеці по десятих роках найтяжчої неволі,—то й тоді не можна-б було приміркувати про мене більш тяжкої кари, як завдати мене салдатом до Оренбурзького «отдельного» корпусу. От в чому причина моїх невимовних страждань! А до всього того мені заборонили ще й малювати, відняли найблагороднішу частину життя мого. Трибунал під проводом самого сатани не спромігся-б виректи такого холодного, нелюдського присуду, а бездушні справники справили його огидливо до ниточки. Август поганин, засилаючи Назона до хчжих Гегів, не заборонив йому писати й малювати,—підкреслює Шевченко,—а християнин Микола заборонив мені і те, і друге. Обидва кати; але один з них кат-християнин і християнин XIX віку, на очах у котрого виросла величезніша в світі держава, виросла на підвалинах Христового заповіту. Республіка флорентинська, напів хижа, розбісована християнка середніх віків,—і вона все-ж таки, як матеріальна християнка, не поведилася так з своїм непокірливим горожанином, з Дантом Альгієрі. Храни мене господи рівняти себе до оцих великомучеників і світочів людських. Я тільки прирівнюю матеріального поганина грубіяського та півосвічену християнку середніх віків до християнина XIX в.»

Там же таки Шевченко між иншим спиняється й ще на одному питанні: за віщо зуспіла його оця нелюдська, вигадлива кара. «Бездушному сатрапові й прибічникові царя привиділося, що мене викуплено з кріпацтва і виховано коштом царя, а я-б-то й віддячив своєму добродієві тим, що намалював з його карикатуру. Так за це нехай же, мовляв, мурдується, невдячний! Не тямлю, звідки взялася оця дурна байка. Тямлю тільки, що мені вона не дешево коштує. Гадати треба, що оцю нісенітницю сплели на конфірмації, бо на кінці присуду сказано: «Найгостріше заборонити писати і малювати». Писати заборонили за баламутні вірші українські. А за що заборонили малювати, про те не скаже і сам суддя верховний». «Я в жизнь мою ничего не рисовал преступного, свидетельствуюсь всемогущим богом!»—стогоном вирвалося у Шевченка також у листі до Дубельта, коли поет благав «однієї великої милости—дозволу малювати»—та дарма: і цей стогін пролунав без одгомону. Бо Шевченко знав своє, що він зовсім не має віддячуватись

самодержцеві за своє виховання та що легенди про те—просто «дурна байка», а до того ще він жадних карикатур ні з кого не малював. Але й самодержець знав своє: бачив «собственную испорченность» поета і був певен, що Шевченко карикатуру з свого «доброчинця» таки змалював. Так попав Шевченко в лейб-карикатуристи—і це було мабуть неминуче: тут почались рахунки вільного духу з деспотством, яких не можна було одвернути... Не кажу вже про те, що розумнії голови з «III-го отделения» легко могли переплутати «пашквиль» і «карикатуру», але може те-ж і те бути, що вони дійсно мали на увазі один з Шевченкових рисунків. Річ у тому, що між Шевченковими ескізами, які збереглися в архіві «III-го отделения», маємо одну постать у профіль, що таки нагадує собою Миколу I. Може бути, що Шевченко ту постать у генеральському мундирі малював просто як типову для даного часу, бо відома-ж риса своєрідної мімікрії, коли усі прислужники силкуються бути схожими на свого пана: за Миколи всі військові носили вуса й груди колесом, за Олександра II—придбали пишні бакени, як недавнім часом усе німецьке вояцтво мало вуса а-ля Вільгельм. Художник і схопив у своєму рисункові цю типову рису бюрократичного наслідування, а вірнопіддані слідчі, помітивши цю типову схожість, не завагалися поставити її виключно на карб «височайшему» оригіналові. Звідси, можливо, й був висновок про карикатуру з царя. Непорозуміння, але в наслідках своїх для поета воно стало фатальним.

Отже так чи інакше, а Шевченко дістав кару за свої думки про царську самодержавну систему. В цитованому вже присуді між іншим читаємо, щоб майбутнє начальство поетове мало «строжайшее наблюдение, дабы от него, ни под каким видом, не могло выходить возмутительных и пасквильных сочинений». І ще-ж,—саме «захалавна» поезія Шевченка показує, що ні одбута кара, ні страх перед новим катуванням не вдержали Шевченка од спокуси—

Зігнать оскому
На коронованих главах,
На тих помазанниках божих.

Цикл образків під спільним заголовком «Царі» добре показує, що не покаявся поет, та й не міг покаятися, бо добре розумів, що:

Де нема святої волі,
Не буде там добра ніколи.

(„Царі“),

що без політичної волі даремне й говорити високі слова про якесь добро людям, бо неволя уб'є й на цвіту приморозить усі людського життя паростки. І от саме «невольницькі» поезії Шевченка, а потім і твори останніх літ його життя повні блискучих, місцями просто пророчих нападів на систему політичної неволі та на поодиноких її заступників. І пізніші «Неофити», де під покривкою давнього Риму змальовано сучасну Росію, а Неронові-лютому надано рис «неудобозабываемого тормоза», і надзвичайно сильний уривок з «Юродивого», де вже просто мова про «фельдфебеля-царя» та Петербург, цей «смітничок Миколи», і ціла низка дрібніших поезій («Я не нездужаю—нівроку», «Во Іудеї во дні они», «Подражаніє Іезекіілю», «Осії глава XIV», «Молитви», «І Архимед, і Галілей», «Саул», «О люде, люде—небораки», «Якось-то йду я уночі», «Бували

войни»), і цілі уривки з Шевченкового щоденника—досить виразно підкреслюють, як глибоко ненавидів Шевченко самодержавний лад, як добре розумів справжню його істоту і який, нарешті, прогноз на прийдуще носив у своїх політичних концепціях. Характерно, що скривджений особисто Миколою І-им, поет не вдається в дрібязкову особисту помсту своїм потужним словом. Він підноситься до оцінки не особи, а системи. Особа Миколи І-го у його служить лиш за ілюстрацію, за символ усього ладу, що стоїть на поневоленні та гнобителстві. Поет бачить, що темний люд ладен вклонятися цареві як богові («Неофити»), що багато з вас,—обертається Шевченко до людей,—

Руками скверними створили
Свою надію й речете,
Що царь—наш бог, і царь—надія
І нагодує, і огріє
Вдову і сиріт

(„Осії глава XIV“).

Він знає, що інші—«серцем голі до-гола»—не що, як

Раби з кокардою на лобі,
Лакеї в золотій оздобі,
Онуча, сміття з помела
Його величества!... та й годі

(„Во Іудеї“...).

І от першим, темним, поет проказує справжню надію на визволення—в них у самих, бо щоб збудити приспану царизмом «хиренну волю»—

Треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру
Та й заходиться вже будить...

(„Я не нездужаю“).

Що-ж до других, то це раби безнадійні, і окрім слова зневаги та глибокого призираства нічого не має до них Шевченко. І тим більше, що політичній неволі самодержавного ладу товаришить конче й неволя соціальна, а всенька обстава—то немов гарнір до того центрального пункту насильницької системи:

Храми, капліці і ікони,
І ставники, і мірри дим,
І перед образом твоїм
Неутомленні поклони—
За кражу, за війну, за кров...

(„Кавказ“).

Все підбила під себе і все розбестила й оганьбила розтлінна рука самодержавія.

Та Шевченко в поетичному натхненні не тільки показує правдивий образ самодержавія,—він прорікає і його долю неминучу.

Минуть,—
 Уже потроху і минають—
 Дні беззаконія і зла;
 А львичища того не знають,—
 Ростуть собі, як та лоза
 У темнім лузі, уповають
 На корінь свій, уже гнилий,
 Уже червивий і малий,
 І худосилий. Вітер з поля
 Дихне, погне і полама,
 І ваша злая своєволя
 Сама скупається, сама
 В своїй же крові.

Шевченко певен, що це донче набудеться, що нема руки, яка здужала-б спинити біг часу неспинний історії хід до визволення, що не мирить із системою тієї царської своєволі.

Чи буде суд? Чи буде кара
 Царям, царятам на землі?
 Чи буде правда між людьми?
 Повинна бути! Бо сонце стане
 І оскверненну землю спалить

(„О, люде, люде“...).

І навіть де-які конкретні форми того неминучого суда ввижаються Шевченкові:

Козак безверхий упаде,
 Розтрощить трон, порве порфиру,
 Роздавить вашого кумира,
 Людські шашелі!

(„Бували війни“...).

Разом з політичною похитнутись має й соціальна неволя.

І от ще що характерно. Не самим поетичним натхненням та безпомилешним чуттям прочував Шевченко той революційний шлях, що ним піде народ трудящий до свого визволення. На допомогу натхненню прийшла сувора логика, поетові подає руку мислитель. У щоденнику в Шевченка знайдемо одне надзвичайно її сили й прозорливості місце, яке ясно показує, як глибоко іноді вмів цей поет зазирати в суть подій навіть економічного й культурного життя та як добре і влучно оцінював він де-які його фактори, що були ніби зовсім невинні і, сказати-б, нейтральні на вигляд. Ідучи з заслання пароплавом по Волзі й наслухавшись музики якогось «кріпостного Паганіні», що своєю долею такий був близький до його власного настрою, загадався Шевченко над долею мільйонів поневоленого люду. І ось що з цього приводу записує він у щоденник: «Под влиянием скорбных, вопиющих звуков этого бедного вольноотпущенника, пароход в ночном погребальном покое мне представляется каким-то огромным, глухо-ревушим чудовищем с раскрытой отромной пастью, готовый проглотить помещиков-инквизиторов. Великий Фультон и великий Уатт! Ваше молодое, не по дням, а по часам растущее дитя в скором времени пожрет кнуты, престолы и короны, а дипломатами и помещиками только закусит, побалуется, как школьник леденцом. То, что

начали во Франції енциклопедисти, то довершит на всей нашей планете ваше колоссальное, гениальное дитя. Мое пророчество несомненно»,—додає ще з глибокою впевненістю до цих воістину пророчих слів Шевченко. Так добре провидіти й сформулювати так ролю машини в боротьбі з одсталими формами та пережитками феодального ладу і значіння нових економічних факторів, уложити все це в таку ясну перспективу і зв'язок з попереднім—це показує велику вдумливість поета і виразисте розуміння громадських з'явищ та неблаганного історичного процесу. Ледве чи можна припустити, щоб до Шевченка на заслання, в той мертвий закуток серед пісків пустині, могли долітати фактичні й ідеологічні наслідки революції 1848 г.,—тим більшої ваги набірають допіру наведені слова, що так блискуче осяяли нам незнаний куточок з світогляду Шевченка. Тут мало геніяльної інтуїції поета, тут треба ще й ясного розуміння, твердого напрямку на шляхах історичного процесу.

Цей ніби випадком кинутий штрих Шевченко-поет доповняє потім картинами прийдущого життя, вже по тому, як пророкування його набудеться. Вже тоді,—веде свою думку далі поет на іншому місці,—коли «буде бите царями сіянеє жито»—

Люде виростуть. Умруть
Ще незачаті царята—
І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі

(„І Архимед, і Галілей“...).

Бо-ж тоді «не стане ідола святого», не стане й тих, хто його використовує на панування над масами, а ми,—каже Шевченко,—

А ми помолимося богу
І небагаті й небогі

(„Бували війни“...).

Такий уявки стояв перед Шевченком шлях до визволення та рівності межі людьми. Од рабства, темноти, забобонів, падання навколюшки перед земними богами через розвиток техніки та культурних форм життя революційним поривом зневолених мас—до того становища, коли будуть просто люди на землі, і небагаті й небогі, без визиску та чужого поневолення... І в світлі подій, що вже перейшли перед нами, можемо сказати, що Шевченко не помилився. Принаймні перші етапи накресленого у його розвитку зробилися вже фактом, подіями вчорашнього дня. Треба сподіватись, що справдиться й останній. А поки до того дійде, то певне на-віки лишаться в нашій історії поруч тісно злютовані дві великих дати, два народних свята—Шевченкові роковини й визволення од царизму,—як символ нерозривного зв'язку справжньої культури з дійсно високими формами політичного побуту.

Сергій Єфремов.

Критичний огляд творчості Т. Г. Шевченка.

Що більше шириться думка про ступневий розвиток історії людства, то більш незвичайними стають і ваблять до себе увагу окремі відхилення від неї. Коли порівняти розвиток буржуазного суспільства і поширення машинної індустрії в першій половині ХІХ-го століття в Англії та Франції, то цілком зрозумілим буде велетенський розквіт літератури, що майже одночасно настає в цих країнах. Те-ж можемо спостерігати в Німеччині, Скандинавії, Америці, Росії.

Це так. Але од загального порядку бувають відхилення, часом такі несподівані й незрозумілі. Такими відхиленнями є, по-перше, революція всіх категорій, по-друге, низка явищ культурного й соціального життя націй, особливо в країнах низького капіталістичного розвитку або поневолених.

Одним із подібних, мало з'ясованих явищ світової історії, що вимагають здебільшого ґрутного з'ясування, і була творчість Шевченка.

Пригнічений, забутий усіма нарід, що конав у подвійній—навіть потрійній—неволі, нарід, на території якого майже не було індустрії, а сільське господарство провадилось допотопними засобами,—цей нарід виявляє несподівано пишний розквіт літератури і висовує генія, існування якого ні сучасним оточенням, ні попереднім розвитком—нічим не пояснюється.

Оглядати творчість Шевченка з усіх боків не маємо на меті. Він, безумовно, поклав велетенські підмурки майбутньої української літератури і ні до нього, ні після нього й досі рівних йому не було. Тепер же нас цікавить один бік творчості Шевченка—соціальний зміст його творів. І навіть короткий аналіз їх покаже, що як-раз в цих межах його творчості лежить ґрунт для того, щоб називати Шевченка геніальним. Бо що до своєї революційності, краси та міці протесту, глибини розуміння справжнього змісту речей, то в усім цим він не мав попередників і на багато попередив наступників як в українськiм, так і в російськiм суспільстві.

Коли-б можна було всю творчість поета в її суцільності, в безперестанній течії й поступові ділити на які-небудь окремі доби, то було-б доцільним і необхідним Шевченкові твори, а разом з ними і його життя поділити на три, чи—більш правдивіше—на дві доби: добу національної революції, перелом і добу революції соціальної, я-б сказав, анархічної. І тільки такий, здебільшого й хронологічний розподіл, і дав би можливість зрозуміти різницю межі світоглядом Шевченка в молоді роки й потім під старість, межі його творами, що їх писано було в різні часи.

I.

Середина й друга половина царювання Миколая I-го характеризуються як найбільшим розквітом реакції й деспотії. Придушене польське повстання, наростання реакційних мотивів в суспільстві, безнадійність будь-якої опозиції і повний цілковитий тріумф деспотизму—все це навіть таких людей, як Пушкін, кидало в обійми царизму, утворювало густу темряву безнадійності й одчаю в настроях кожної, більш-менш свідомої людини.

Ще гірше діялося на Україні. Несвідомість і рабство соціальне панували поруч з цілковитою несвідомістю й рабством національним. «Відродження української літератури», що почалось (на думку де-яких патріотично настроєних критиків) від Котляревського, і взагалі вся українська тодішня література була лише забавкою, розвагою часу для «вірноподданих» писак-поміщиків. Ні про які серйозні культурні завдання не кажучи вже про політичні, тодішня українська література і не мріяла. На ній, що існувала поруч з літературою російською, відбивалися ще гі менти, що їх пережила остання в олександрівську добу—сантименталізм та його різні відтінки, од жартовливих комедій до морально-жалісливих оповідань. В значній мірі це йшло паралельно господарському розвитку Півдня, що кульгаючи плентався за Північчю. І в такі часи, національного животінця (а не відродження), часи соціального рабства і пригнічення мусив повстати протест, хоч би кволий протест проти того, що діялося навкруги.

Протест почувся. Спочатку тихий, нерішучий, повитий романтично-національною формою історичних і ліричних поем «Кобзаря (1840 р.)», але все-ж таки протест, незадоволення селянина крепака, а не мізерна ляментация пана-рабовласника; в цьому й полягає головна різниця межі суто ліричними та соціально-байдужими віршами Шевченка й найпалкішими творами його сучасників. Він бачив оточення кріз призму людини, що все сама вистраждала на власнім досвіді; останні—це незадоволені сантиментальні паничі, до яких він потім і звертався з докором:

Як би ви знали, паничі,
Де люди плачуть, живучи,
То ви-б елегій не творили...

Але «елегій» тоді не можна було не творити: українська література переживала романтичні часи, і цей романтизм, що убірав, в очах молодого поета, в різнокольорові шати трухляві старі форми феодального шляхетства, вплинув на зміст і форму перших його поезій і оточив ореолом національну старовину. А знайомство з «широким світом» Петербургу, з розквітлою тоді російською літературою доби Пушкіна і його школи, далі поворот на Україну і гірке поривання соціального і національного животіння рідного краю до хоч показного розквіту культури панів-чужинців, все це давало великий матер'ял для міркувань, думок і досвіду. Досвід поволі складався, кристалізувався, доки не вилився в яскраві форми гнівних, різких, повних болю й сарказму й палкого протесту поем.

Шевченкові здавалося, що в старовину було гарно (більш-менш), а коли тепер погано, то лише тому, що немає можливости народові розвинути свою власну культуру, своє письменство, науку й державу. Він побачив, що в цьому повинна неволя, в національним поневоленні винен по-перше царизм, чужа національна деспотія, що пригнітила й підбила під себе як і українців, так чимало й інших народів. Звідсіль його гостра зненависть до царизму і щире співчуття всім поневоленим націям, усім тим, що борються й боролись за своє національне і соціальне право.

І ось помалу його внутрішній протест, його плач і одчай, коли перед юнаком як слід розкрилася картина поневолення, переходить в одвертий похід проти всього, що має що-небудь спільного з царем або з захватною, великодержавною політикою взагалі. Настрій «Чигиринна», де в поета вириваються слова безнадійности й одчаю:

Нехай же вітер все розносить
 На неокраїнім крилі,
 Нехай же серце плаче, просить
 Святої правди на землі...

Цей настрої в його поемі «Сон» переходить в гострий виклик, який поет кидає в лице цареві і всім, хто з ним ссе і гнітить нарід, зокрема український. Гострий сарказм та іронію, що переходить в шарж, заступають глибоко-патетичні місця, де він згадує минуле Петербургу і тих, хто своїми кістками гатив фінські болота. Біля високого сердитого царя, п'яного раз-у-раз, оточеного пикатими та пузатими панами і затовкмаченим, одурілим народом, він ставить тіні козаків і гетьмана, що загинули на тих фінських болотах і що боролися за рештки «козацьких вольностей». Це порівнення розкладеного необмеженим деспотизмом двора й суспільства з романтизованими тінями старовини дуже яскраво говорить на користь останньої і не дає поетові змоги помітити класовий характер гетьманщини, її ролі в українській історії і причини її загибелі. Він, що з запалом і зненавистю б'ється проти царизму, чужого московського панства, де тільки може, поетизує й оспівує панство, яке, бажаючи визискувати свій нарід самотійно, боролось проти чужинців.

Ця думка панує в поемі «Сон», «Чигирин», «Суботів», але особливо яскраво виливається в містерії «Великий льох». Увесь твір пройнято духом боротьби національної, боротьби за національне визволення і тому й симпатії Шевченка на боці гетьманів, козацьких старшин псевдо-національних героїв, на боці тих, до кого вони потім вже не повертались. За доби національної революції в творчості Шевченка цей твір є кульмінаційним. Починаючи з нього, симпатії до «рідних» панів в минулому, а тому і в сучасному—падають. Уже «Холодний Яр»—вихвалення гайдамаччини, явища цілком соціального характеру, є протиставлення її козацьким старшинським рухам, є оборона гайдамаччини проти нападів з боку сучасного панства. А в «Посланні до живих і мертвих» мотив проти-шляхетський, проти-гетьманський, проти-націоналістичний проходить через увесь твір.

Шевченко побачив, що лихо не тільки в національній неволі, що воно—в своїх власних панах, що коли-б все повернулось, про що він з-замолоду співав, то вряд чи стало-б краще; що потрібно боротись не лише проти московського царату, але й проти своїх панів, що його підтримують, проти національного руху в таких формах, як він пробував за його часів. Звідсіть вагання в відношенні до історії, звідсіть «Послання до живих і мертвих».

Шевченко почув, що в національній справі, за яку він боровся, не все гаразд, почув і захитався, але зараз ніяких висновків не зробив. Інтуїтивні почування і несвідомий досвід не було ще синтезовано в поетичній творчості—звідсіть половинчатість його творів тієї доби.

І лише коли в засланні, безпосереднє спіткавшись з безліччю таких пригноблених, як і сам, без огляду на національне походження, він побачив, що неволя національна, яка так боляче відчувалась на Україні,—лихо менше, що всі українці, великоросіяни, татари живуть під загальним утиском—соціальним. Звідсіть його поворот з фронту національного на соціальний, звідсіть його гостра ненависть проти царського насильницького уряду і усього, що з ним зв'язано.

Але раніш, ніж перейти до нової доби творчості Шевченка, необхідно повернутись ще до одної категорії національно-революційних його

творів, — творів, в яких Шевченко, як поет і як революціонер, підійнявся на недосяжну височінь. Це його «Кавказ» і «Єретик», або «Іван Гус».

Ці його поеми стоять осторонь од інших національно-революційних творів. Завдяки тому, що співчуття автора спинилося на боротьбі за власне визволення гірських народів («Кавказ») і на боротьбі реформатора Гуса з панством («Єретик»), — моментах, в яких немає нічого звязаного з класовими традиціями козацької старовини, для поета впливають можливості ширше підійти до справи боротьби за націю, абстрагувати ідею національного од конкретних форм її в його свідомості української справи.

Тому-то гнів поета, де він, розуміючи всю силу неправди, що тяжить над горцями, стає до сміливої й палкої оборони їх проти всіх великодержавних змагань російського суспільства (чого варта боротьба ця—легко зрозуміти, коли переглянути хоч би сучасну йому російську літературу) набірає такої міці, такої сили й різкості, що загальний тон поеми, що до зненависти й сили, може йти в порівняння хіба з найкращими старо-єврейськими пророками, чи грецькими поетами.

Єпичний тон початку поеми, величання героїв:

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті,
І вам, лицарі великі...

Поволі, коли набігають інші моменти, коли пригадується велика кривда, яку насильники чинять усім, міняється на більш тривожні ритми. на нервовий протест-сарказм і прокльони. Все брехня, все омана, тому все треба знищити, бо по закону йде здирство, законно торгують раєм, а коли починається ніби беззаконна війна, то її узаконюють молитвами:

...Неутомимі поклони—
за кражу, за війну, за кров,—
щоб братню кров пролити просим...

Ось проти цього світу, проти такого суспільства, повстає Шевченко. Коли він сам ще не доходить до ідеї бунту проти всіх підпор цього суспільства—класового панування націоналізму й релігії, то в кожному разі співчуває боротьбі проти цього вільних горців:

Борітеся, лоборете...

Він певен, що вони поборють, бо за них правда, за них бажання волі.

Менш драматична, але не менш революційна, особливо там, де Шевченко натякає на таборитів, є друга поема цієї категорії революційних творів—«Єретик», або «Іван Гус».

Ідея її майже та, що і в «Кавказі». Можливо лише, що гострість почувань в останній poemі більша, а ніж у першій, хоч би з-за неоднакового віддалення що до часу самої дії poem. Це та-ж боротьба поневолених, у інших формах і проти інших ворогів, але по суті однакове, і серце поета, і його гнів на владик однаково з чехами, як і з гірськими народами Кавказу.

II.

Неволя, а потім заслання кинули Шевченка з того кола ліберального й неліберального панства, де він обертався останні часи, в прирву й пільму конання самих нещасних людей, покидьків цілої держави,

всього суспільства. Тут він на досвіді знову переконається, знову пригадує те, що він забув уже з часу визволення,—що неволя соціальна гірша од національної. Тут він бачиться й зустрічається з людьми різних націй, що за різні вчинки терплять однакою кару, людьми, яких однаково поневолювала тиранія царизму. І сюди, в бік царизму, в бік інституту панування одної людини над другою, звертається увага засланця, звертається енергія запеклої боротьби, смертельної зненависти. Він уже не сміється над царями, він уже не плаче над тими, кого скривджують ті царі,—ні, він знайшов од царів ліки, він говорить просто, ясно й рішуче:

Бодай кати їх постинали
Отих царів, катів людських...

І ці ліки мають допомогти. Такий же перелом у Шевченка видно і в відношенні до панства, яке символізувало йому класове панування над трудящими взагалі. Тепер він не проклинає їх, не голосить в безнадійності і розпуці, а береться за помсту, стає до боротьби проти їх. І характерно, що він, по своїй бунтарській натурі, не бачить іншого виходу в боротьбі проти панів, окрім старих засобів гайдамаччини: ножів і огню. Раніш він романтично оспівував гайдамацькі повстання проти чужого (національно) панства, що вибухли після нечуваних знущань над селянством. Тепер же варнак-селянин з Волині такими-ж, або лютішими засобами розправляється на цей раз зі своїми панами; і Шевченко йому симпатизує, виправдує його вчинки, накидає на них шати справедливості. Його варнак, що спочатку зарізав пана-ляха з-за власної кривди, ріже потім без розбору всіх панів, ріже й мордує без жалю:

Я різав все, що паном звалось,
Без милосердя і зла,—
А різав так...
.....
Було мов жабу ту на списі
Спряжеш дитину на огні,
Або панянку білолицю
Розіпнеш голу на коні,
Та й пустиш в степ...

І головне, це робиться спокійно, «без милосердя і зла», робиться, як щось необхідне... Необхідність знищення панів і царів, взагалі пануючих над трудящими, все більш вкоріняється в свідомості Шевченка. Коли він раніш закликав до бога, то тепер закликає до бунту, коли раніш у нього були сльози, тепер за злочинства одна кара: смерть, знищення. Тепер він не вважає на те, що пан—

Потомок гетьмана дурного
І презавзятий патріот,

на те, що він

У світі ходить між панами
І вольнодумствує в шинку,

але, коли він поводитьсь по-панськи (цеб-то погано), поет закликає:

Чому на нього не плюють,
Чому не топчуть...

Раніш цього-б Шевченко не сказав. Він просто не помітив би з боку такого «потомка» поганих учинків. Цього не дозволяло-б романтизування панських предків.

На превеликий жаль, майже семилітня перерва в творчості Шевченка не дає змоги дослідити дальшу еволюцію відношення поета до національного й соціального питань. Можливо, що повна одірваність од України, забуття та незнання того, що там коїться, приспали національне питання; вони не дали розвиватись негативному відношенню до тодішніх носителів його, тому негативному відношенню, що неминуче виплило як наслідок кризи, наслідок банкруцтва національно-революційних настроїв і початку бунту соціального.

Переходова доба перелому революційних настроїв Шевченка займає перші роки заслання. Він знає, проти кого бореться, але не знає, за що. Соціальний ідеал його ще не визначився, навіть сам бунт не прибрав певних, сталих форм, не проходить лейтмотивом через усю творчість, а виривається в часи одчаю, як приглушене полум'я. Шевченко на роздорожжі; старі боги,—боротьба за національну волю, за історичні традиції,—загинули, нові ідеали—лише зарисовуються. Тієї картини революційного горіння останніх років ще немає: в вогники, що помалу жевріють, розгораються і от-от вибухнуть полум'ям бунту.

III.

Воля застала поета вже з міцним усталеним революційно-бунтарським світоглядом. Про це окрім віршів свідчать його листи й сторінки щоденника. Коли й були які вагання в Шевченка що до «рідної» справи та релігії, то вони мусіли швидко зникнути. По поверті до Петербургу, а потім і на Україну, він побачив, що дійсність переважила найчорніші думки, що, не дивлячись на нові настрої «реформ», гніт і визиск збільшився в багато разів. Що ті невеликі «національні» течії, які були до заслання Шевченка, стали більшими, але тому й більше пішли в бік пристосування до «ляських» умов, себ-то до царизму. Все це одразу одштовхнуло поета од думки як-небудь порозумітись, як-небудь погодити недобите релігійне почуття, уламки симпатій до національних кол з жадобою бунту, з почуттям кривди й образ, що все більш розгорались. Геть, усе геть!

Зруйнувати потрібно старий світ, ксли немає можливости його виправити! «Юродивого» написано під цим саме настроєм.

Угорі фельдфебель Микола І-й (чи його «заступник—усе однаково»), потім—сатрапи, капрала, єфрейтори, що душать, гнітять, мордують усе.

На самім споді—

Німії подлії раби,
Підніжки царські, лакеї
Капрала п'яного...

Вони оточують Шевченка, вони масою своєю, численістю душать і гнітять усяку живу думку, чулу душу, палке слово. Він не може терпіти, він, знесилений, стомлений, не бореться, тільки проклинає:

О, роде суетний, проклятий,
Коли ти видохнеш?..

Але проклятий рід рабів, холопів і міщан не видихає і не так скоро ще видохне. Поет мусить жити на «смітнику Миколи», дихати смердючим повітрям його оточення, чути, бачити все, що робиться навкруги і не мати змоги нічого зробити. Кругом неправда і неволя і всі звикли, не тільки звикли, але вважають тюрми, тортури, каторгу за щось неодмінне в житті.

А бог, той, що мусив би бачити це, нічого не робить або... може й не бачить... А може того бога немає? Може ним лише дурять людей, держать його в кітї, щоб раби краще гнули під ярмо шиї?..

Так, це правда, бога немає. Тепер Шевченко справді одкидає його рішуче; це не викрик молодого серця, захопленого боротьбою—

... а до того—
Я не знаю бога...

Ні, тільки розпука й сумне переконання можуть проказувати такі рядки:

А ти, всевидяще око,
Чи ти дивилося з висока,
Як сотнями в кайданах гнали
В Сибір невільників святих,
Як мордували, розпинали,
І вішали? А ти не знало?
І ти дивилося на них
І не ослікло? Око, око,
Не дуже бачиш ти глибоко,
Ти спиш в кітї...

А коли лише в кітї—то геть такого бога. Бога не потрібно: пспиченці, мерці—це є лише шахраї, що затьмили чисту, ясну ідею божества. «Бога немає»—це стало в Шевченка не лише хвилевим блюзнірством палкого бунтаря, але переконанням. І коли в останніх його віршах згадується імя боже, то лише риторичкою тхне од його. Тої віри й запалу, що була замслоду, немає, залишилася тільки свідомість, що бог—фікція, що бога тому накиннули, що похилилися люди рабами.

... Як би
Не похилилися раби,
То не стояло б над Невою
Отсих осквернених палат,
Була б сестра і був би брат,
А то нема тепер нічого:
Ні бога навіть, ні пів-бога....

Так писав Шевченко кілька місяців до смерти.

Як ставився Шевченко до царизму—багато разів згадувалося вище. Цікаво підкреслити його відношення до самодержавія в останні роки, коли-б здавалося з переміною осіб на престолі, воно-б могло змінитися. Та це відношення не змінилося; Шевченко знав ціну взагалі царям. Навпаки, що більш ліберальним був царь, то надалі одсовувався мент його повалення, то більш зненавиденим він був Шевченкові.

Тому-то останні поезії Шевченка напоєні такою ворожістю, таким призириством до царів. Це не вірші доби національної революції, вони не подібні навіть до «Царів». Там ще місцями почувався сарказм; до

царів поет ставиться вороже—спокійно, тоді як останні—фснтам не-людської, пекельної ненависти. Не тільки до царів, але до тих, хто їм кориться... До останніх—окрім зненависти ще й призирає... Бси лакєї «капрала п'яного», посіпаки «п'яного царя-владки», дурні, подлі, огидливі.

Ми серцем голі до гола
Раби з кокардою на лобі,
Лакєї в золотій оздобі,
Онуча, сміття з помела
Його величства... Та й годі.

І що більш мерзенні та гидкі ці слуги, то більша повстає проти них лють, бо вони неволять і гнітять трудящий люд. Тому їх усіх потрібно винищити. Тому зрозуміла та зненависть і бажання помсти, що водять рукою поета:

...Пропадуть вони лихі,
Що їх безчестіє і зрада
І криводушіє—огнем,
Кривавим, пламенним мечем
Нарізані на людських душах,
Що крикне кара невсипуща,
Що не спасе їх добрий царь,
Їх кроткий, п'яний господарь,
Не дасть їм пити, не дасть їм їсти,
Не дасть копя вам охляп сісти
Та утікати,—не втечете
І не сховатесь! Усюди
Вас найде правда-мста, а люде
Підстережуть вас, на то теж
Уловлять і судить не будуть,
В кайдани туго окують,
В село на грише приведуть,
І на хресті отім без ката,
І без царя вас, біснуватих,
Розтнуть, розірвуть, розіпнуть,
І кров'ю вашою, собаки,
Собак напоять...

Це повинно бути; це буде, бо

...ті хребетносили
Уже ворущаться царі...

бо неправда і визиск минуть;

Уже потроху і минають;
Дні беззаконія і зла...

Скоро наступить цей бажаний мент помсти:

...Вітер з поля
Дихне, погне і полама.
І ваша злая своболя
Сама скупається, сама
В своїй крові...

А разом з царями загинуть ті, що за них тримались, ті, що продавали свій трудящій нарід за можливість панувати над ним. Нарід повстане і знищить царя і з ним усіх, хто визискував нарід:

Розтрощить трон, порве порфіру,
Роздавить вашого куміра,
Людській шашелі...
Не стане ідола святого
І вас не стане...

Логично тут закінчено те, що розпочато в віршу «Не жаль на злого». Протест проти окремих негативних явищ, коли соціальний визиск прикривався паціоналізмом, закінчився узагальненням відношення до власних (по нації) визискувачів взагалі. Так закінчується в Шевченка третій момент його бунту — момент антинаціоналістичний. Кінчається, як обидва інші — класовий і релігійний, — заклик до боротьби, до знищення, кінчається бунтом.

IV.

Боротьба проти вікового зла, проти насильства, що провадилася усе життя Шевченком, що лейтмотивом переходить через усі його твори — на прикінці життя поета вибухла бунтом.

Не повстанням, бо суцільним повстанням і боротьбою було все життя Шевченка, не протестом, бо всі твори поета — самий протест, але стихійним, необмеженим бунтом.

Протест, боротьба, що тривали ціле життя поета, не допомогли. Ні наслідків її навкруги себе, ні задсволення в собі — не було. Лише розпука і одчай замість спокою опанували на старість душу поета. Звідсіть — бунт, звідсіть — блюзнірство, зневір'я, одкидання й топтання всього, що лише є підпорою сучасного суспільства, огидливого суспільства, отруєного рабством, суспільства, котре необхідно знищити. Бунт проти трьох китів його: класового панування нероб, релігії й націоналізму. Бунт, що своїм характером і засобами так близько стоїть до бунтів гайдамацьких, що не знає меж в ненависті до ворога.

Але одкидаючи всі основи сучасного йому суспільства, Шевченко не є тільки сліпий, несвідомий бунтарь, що не знає мети свого бунту.

Навіть неглибокий аналіз його творів останнього часу покаже, на чий бочі симпатії поета, кого висовує він владиками життя замість панства, попів, царів, і всієї сучасної йому зграї. Це вільні, кроткі трудящі люди, люди, що опанують чисту землю, що будуть братами один одному:

Умруть
Ще не зачаті царята —
І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син і буде мати,
І будуть люди на землі.

Але це не є братство всіх людей, панів і трудящих, — ні, цей новий світ настане лише тоді, коли «умруть ще незачаті царята», коли над панським трупом виросте бур'ян: —

Будяки

Та кропива, а більш нічого
 Не виросте над валним труном!
 І стане купою на купі
 Смердячий гній—і все те, все
 Потроху вітер рознесе...

На місце-ж царів, панів і жреців—стануть роботящі голови; вони опанують світ «і пустиню опанують веселії села», вони утворять рай на землі.

Після знищення сучасних владик світу, після того, як вогнем повстання—«сонце осквернену землю спалить»—на новій землі владарем стане труд—ось загальна думка поезій Шевченка в останні часи, ось його ідеал майбутньої організації людського суспільства.

Які конкретні форми мало-б прибрати в очах Шевченка майбутнє суспільство—сказати трудно. Ми можемо тільки догадуватись, з окремих уривків і думок, як передбачав поет і яким би бажав бачити, що до організації, майбутній лад. Конкретне уявлення майбутнього ладу навіть не в натурі Шевченка: бунтарь, завзятий борець, коли справа полягала в боротьбі проти існуючого зла,—він безпорадний мрійник, що до форм організації майбутнього. Та це його й не цікавить: він певен, що землею володітимуть трудящі люди, все-ж інше само собою станеться.

Одну тільки характерну рису необхідну зазначити в симпатіях поета—це його запеклу ненависть до законів взагалі, що вкоренилась під час боротьби з криводушними законами царату. Для нього існує один закон—закон любови, і так мусимо розуміти вираз його в «Юродивім»:

Коли

Ми дождемося Вашінгтона
 З новим і праведним законом.

Це стане очевидним, коли порівняти вірш «Пророк» та початок «Саула»,—речі пройняті наскрізь духом первісного комунізму, духом філософії попередників Великої Французької Революції:

В непробудимому Китаї,
 В Египті темному, у нас,
 І по-над Индом і Ефратом
 Свої ягнята і телята
 На полі вольнім вольно пас
 Чабан...

Усюди панувала воля, всюди був колись один устрій, але переверот, що виник в наслідок угоди, оддав під владу насильників «вільний тихий рай».

Чабан, було, у своїм раї,—
 І гадки, гадоньки не має:
 Пасе і доїть і стриже
 Свою худобу та співав.
 Аж ось—лихий царя несе
 З законами, з мечем, з катами,
 З князями, темними рабами.

Царі насильством зламали угоду, потоптали закони (а може за допомогою законів і зробили все), поневолили люд,—звідсіль ненависть до царів і нелюбов до законів. Найкращий закон—це вільне життя братів—людей на землі.

В минулому закони було зламано владою; немає запоруки, що і в майбутньому влада не перекрутить самий справедливий закон. Звідсіля випливає (майже інтуїтивно) анархичний тон його творів, в яких раз-у-раз повертається думка Шевченка до тих часів, коли на землі визволені раби

Посходяться до куши
Раді та веселі,
І пустиню опанують
Веселії села,

коли

На оновленій землі
Царя не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі...

V.

Як силою творчого таланту, так і глибиною геніяльної інтуїції й прозорливості—Шевченкові немає рівних ні до нього, ні після. І факт появи такого поета в тодішній українській літературі—мало зрозумілий з погляду теорії повільного історичного розвитку. З'ясування цей факт не має і, мабуть, при теперешніх наукових силах ще довго не матиме. Найбільше це торкається ідей Шевченківської поезії, його бунту.

Вище доводилося, яких форм набрав бунт проти насильства в Шевченка і приблизні психологічні мотиви його. Зазначувалося, що одnodумців або навіть прихильників своєї революції в українській літературі Шевченко не мав. Багато часу після думками й активністю (творчою) наблизився до нього М. Драгоманів. Навіть у російській літературі, в російському суспільстві ідеї Шевченкові найшли одnodумців лише багато пізніше. Найбільш яскравим висловником ідей, подібних до ідей Шевченківського трієбічного бунту, висловником, що поглиблював і розвивав ці ідеї, був славетний бунтарь М. Бакунін, й лише до його діяльності можна порівняти той величний бунт Шевченка, що зайнявся в останню добу життя. Що до решти російських діячів і партій, то більшість з них навіть не наблизилась до подібних ідей. Вся їхня боротьба з царизмом лежала й провадилась на ґрунті організаційному сучасного суспільства, лежала в його межах, не розуміючи, що зло не в царизмі, але в суспільстві, в класових підпорах суспільства, що висунуло царизм. Але російське суспільство не знало Шевченка. Паралель, порівняння Шевченка з цим суспільством, залишається лиш ризикованою паралеллю, яка має метою показати велетенський зріст Шевченка. Головна вага його творчості лежала й лежить в площі українського суспільства.

І тут-то, як зазначувалося вище, Шевченко не мав будь-яких попередників, не мав і наступників. Його діяльність була революційним проривом сонного болота українського суспільства, була каменем, що

змутив і розбуркав це «сонне царство». Вона була в течії ступневого розвитку катаклізмом і, як катаклізм, не могла бути зрозумілою сучасникам.

Це нерозуміння діяльності Шевченка, нерозуміння його ідей і складає головний чинник усієї історичної ролі Шевченкової творчості. Для сучасників і наступників Шевченко не є «вічний революціонер», не є бунтарь, що нищить все сучасне суспільство,—ні, він для них національний геній, національний поет, сивий бандурист, що теленькає на бандурі старі козацькі пісні і виспіває рідну романтичну старовину.

Потім, коли це суспільство в 70—80 роках піднялося, розвинулося вище, Шевченко стає революціонером, борцем за поневолену націю, але ніколи, навіть до наших днів, не підносився Шевченко в очах українського суспільства вище свого «Заповіту».

Кожна класова група, кожна партія вбачала в Шевченкові те, що їй було найближчим. І всю творчість Шевченкову бачила через призму цих своїх найближчих почувань. Таким чином і сталося те, що головної ролі Шевченка не зрозумів ніхто, що еволюція його світогляду ніким не бралася на увагу.

Шевченко 40-х років і Шевченко 60-х був одним для них. А тому, що ні одна з українських класових і політичних груп не сходила з терену сучасного суспільства, Шевченка останніх років життя проглянули.

Для них Шевченко був усім, чим бажано, тільки не борцем, що повставав проти всього суспільства, що, зневірившись в сучаснім оточенні, боровся за прийдешнє суспільство трудящих, що в своїй боротьбі проти всіх підпор капіталістичного ладу був і остався великим бунтарем.

Е. Григорук.

Шевченко й діти.

У нашім раї, на землі,
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.

Т. Шевченко.

В цьому мені хотілося зазначити тільки те місце в творах українського генія, яке займають діти. Але, як у людини з ясним суцільним, здоровим світоглядом, з непопсованим, щирим серцем, як у людини, що мала за всіх найбільше прав сказати про свою долю й про себе: «у нас нема зерна неправди за собою»,—у Шевченка питання про дітей нерозривно сполучено з другим, великим и величним питанням—про материнство; кохання-ж, на погляд поета, є тільки прекрасним вступом, чудовою барвистою інтродукцією до того невмирущого витвору матері-природи, що зветься материнством.

З високого погляду на материнство виходять і всі інші думки поетові про відношення батьків до дітей, дітей до батьків, чужих людей до дітей, відношення самого поета до них. Зразки тієї високої любови батьків до дітей ми можемо завжди знайти в творах Шевченка,—половину «Кобзаря» присвячено цьому.

Виховання малих дітей поет уявляє собі нормальним тільки при матері—чи то в багатих, чи в бідних. Псезії його, присвячені піклуванням та пестошам матері коло дітей, виблискують красою, рівної якій не знайдеться ні в кого з інших поетів.

Спостерігаючи орлім оком сучасних йому матірок з панського роду, він із сарказмом гірким каже про них:

...Княгині тільки вміють
Привести дитину,
А годувать та доглядать
Не вміють княгині.

А потім скарга:

«Забуває
Мене мій Поль або Філат!»
За що-ж воно тебе згадає?
За те хіба, що привела?..

З якою-ж любов'ю, з якою сердечністю ставиться він до вельможної матері, коли вона хоч трохи наближається своїм відношенням до дитини, до того ідеалу материнства, що за все життя поетове лишився у нього невідмінним:

Вона вже матір'ю ходила,
Уже пишлася й любила
Своє дитя. І дав дожить
Господь їй радості на світі:
Узреть його, поцілувать
Своє єдине дитя,
І матір'ю себе назвать...
Ох, діти, діти, діти!..
Велика божа благодать!

Далі поет чудовим віршом оповідає про те, як ожила княгиня-мати, «ніби на світ народилася»,

Гралась, веселилась,
І княжні своїй маленькій
Сорочечки шила,
І маленькі рукавчата
Шовком вишивала,
І кунала, й колихала,
Сама й голувала,

накупила дитині книжечок з куншиками, вчила читати,

І жениха їй єднала,
І раділа з нею,
І плакала...

З вельможних палат переходимо до вбогої селянської хати, й там бачимо те саме. Більше цього: поет з особливою любов'ю зупиняється завжди коло кріпацької стріхи, з радістю невимовною спостерігає найменший промінь ясного щастя, що часом завітає й під селянську

стріху, з жалем болючим, пекучими слізьми ладен він виплакати горе святої матері-селянки.

Сумні, невеселі ті малюнки долі селянки-матері, так само, як і все тодішне селянське безпросвітне кріпацьке життя. Тільки й утіхи зазнав сердечна мати, поки дитя мале, поки ще не торкнулася до нього людська неправда.

Тихим спокоєм, райським щастям віє од тих іділій поетових, де він малює нам хоч трохи «благополучную» сім'ю. Згадати хоча-б той його малюнок з поеми «Наймичка», де він оповідає про старого дідуся з онуками («Старий сидів в сорочці білій»), або його класичний «Вечір», його чудове «І досі сниться», «Подражаніє», «І Архимед і Галілей», «Поставлю хату і кімнату», «Тече вода з-під ябора»...

Кров'ю серця малює нам поет муки матері-покритки, що в коханні пішла не звичайним шляхом чи сама, чи була присилувана до того. Ідеал кохання двох молодих і в самого поета нічим не відрізняється од звичайного тоді кохання, одружіння,—діти, обов'язково діти, як мета. Для нього не існує самодовліючого кохання,—кохання для самого кохання. До релігійного ритуалу він ставиться цілком байдужо, і міць єднання молодих покладає не в тім. Тому з гнівом, з призирством наладає в своїх писаннях на тих людей, що додають страждання сердешним покриткам своїми осудами, докорами, глузуванням; для тих же, хто жартуючи кохав, жартуючи кинув нещасну, в поета нема иншого слова, як проклін; до одуреної-ж коханням матері—жадного слова докору не виривається з уст його, а тільки жаль і біль невимовні та сльози над її недолею й поневірянням. Його «Катерина», «Наймичка», «Відьма», «Титарівна», «Марина» (та ще багато віршів)—невмирущі зразки високо-гуманного відношення до нещасних жінок і до дітей, яких вже заздалегідь зазначено здебільшого на поталу обставинам, бо виростуть, як той горох при дорозі, без ласки, без захисту, або в старцях—це в кращім разі, або зробляться недолюдками, здичавіють, переймуться лютою зненавистю не тільки до людей, а й до рідної матері, що пустила їх на поневіряння по світу. Сирітство ще так-сяк:

Не сироти малі діти,
Що пеньку сховали:
Ім зосталась добра слава,
Могила зосталась.
Засміються злі люде
Малій сиротині,—
Вилять сльози на могилу—
Серденько спочине.

Але тяжка доля тих, що люди називали байстрюками, тих, що з'явилися на світ «вне закона», як наслідок необачного сердечного палу. І тужить поет над їхньою долею:

А тому, тому на світі,
Що йому зосталось,
Кого батько і не бачив,
Мати одцуралась?
Що зосталось байстрюкові?
Хто з ним заговорить?
Ні родини, ні хатини...

Ще й досі соціальний лад, його недоскональність примушують людей дивитись на дітей, коли їх багато, як на зайвий тягар. А в ті часи, коли жив наш поет, коли панувало кріпацьке право, коли окремій людині дихати було важко, а не то, що з дітьми, погляди на родинне життя були ще суворішими. Через такий світогляд, що ґрунтувався на давніх, старовинних родинних традиціях, життя байстрят оберталось на справжнє пекло, а матері-покритки цурались люди, немов якоїсь чуми. Й не диво, що часом і сама мати рада була спекатись—все одно як причини свого сорому. Тому страшною правдою віє от такої картини, намальованої нам Шевченком:

Положила на цямрину
Титарівна сина,
Та й побігла. А Микита
Виліз із калини,
Та й укинув у криницю,
Неначе щеня те.

Але жадного слова осуду до сердешної матері не вихоплюється у поета. Навпаки, він ширим любячим серцем відчуває, а ясним, освіченим розумом своїм розуміє матерні почуття і в поемі «Наймичка», напр., дає високий зразок матері-покритки. Що-ж до байстрят, то... розкажемо краще словами самого поета про те, які думи буяли в його голові:

Неначе всрон той, летячи,
Про непогоду людям кряче:
Так я про сльози та печаль,
Та про байстрят отих ледачих,
Хоч і нікому їх не жаль,
Розказую та плачу.
Мені їх жаль... Мій боже милий!
Даруй словам святую силу—
Людськеє серце пробивать,
Людськїї сльози проливать:
Щоб милость душу осінвила,
Щоб спала тихая печаль
На очі їх, щоб стало жаль
Моїх дівчаток, щоб навчились
Путями добрими ходять,
Святого господа любить
І брата милувать!..

Так тужить поет над тим, кого люди прозвали безбатченками. Гірка їхня доля. Та не дуже краща й у тих, хто зарано втратив батька, а найгаче матір,—у сиріт, а надто у кріпаків. Поет сам зазнав такої недолі, тому й яскраво, як ніхто, з великою тугою й почуттям малює нам життя тих сиріт.

Глибоким трагізмом віє од прекрасної іділії поета «На Великдень на соломі». Яким-то мізерним, нелюдським повинно бути те сирітське життя, коли найкращим спомином, найвизначнішим випадком того життя, випадком, якому інші діти, на думку сироти, безперечно заздритимуть, є... попівський шмат хліба. Хваляться дітки одно перед

одним, чим їх обдаровано на Великдень, а сирітка «сидить без обнови, рученята сховавши в рукава». Й також хвалиться—

«А я в попа обідала!»

Пишається сердешне, і хочеться ридати від того пишання, від того сирітського щастя.

«Умре батько,—каже народня приказка,—то пів-сироти дитина, а вже як мати—то кругом сирота». І поет наш дає до сього чудові ілюстрації і не бачить він різниці поміж селянськими й панськими дітьми, бо діти—скрізь діти, а мати—скрізь мати.

Так усе життя своє поет думав і побивався долею дітей і щиро, всім чистим серцем своїм любив їх. Навіть у дрібницях виявляв він свою приязнь до них. Не було в нього для чогось дуже гарного ліпшого порівняння, як діти. Сонечко в нього, напр., зіходить

Неначе ляля в льолі білій;

свої преславні «думи» він зве не инакше, як «Діти мої, квіти»; вони в нього

...стеляться на папері,
Плачучи, сміючись,
Мов ті діти, і радують
Одинокую душу
Убогую. Любо мені,—

додає поет:

Любо мені з ними,
Мов батькові багатому
З дітками малими.
І радий я, і веселий,
І бога благаю,
Щоб не прислав моїх діток
В далекому краю.
Нехай летять додомоньку
Легенькі діти
Та розкажуть, як то тяжко
Було їм на світі!..

Хмаронька у поета покриває сонце «рожевою челеною, мов мати дитину», а сам поет, не знаючи, де дітись од тієї тьми, що оповіє часом душу, «жде його, того світу, мов матері дітя» й т. д., й т. д.

Є в творах Шевченка одно місце, де батько вигублює власних дітей во ім'я обов'язку, який він розуміє по-своєму. Але... дуже глибоко збагнув поет батьківську душу, щоб малювати нам байдужість батькову після такого вчинку: це було-б надто неправдиво й пішло-б усупереч з батьківською психологією.

Всі гуляють. А де-ж Гонта?
Чом він не гуляє?
Чому не п'є з козаками?
Чому не співає?
Нема його: тепер йому,
Мабуть, не до неї,
Не до співу.

Розшукавши серед інших трупів,

Поніс Гонта дітей своїх,
Щоб ніхто не бачив,
Де він синів поховав
І як Гонта плаче.

Поцілував, перехрестив,
Покрив, засинав.
— «Спочивайте, сини мої,
В глибокій оселі!

Та благайте, просіть бога,
Нехай на сім світі
Мене за вас покарав,
За гріх сей великий!»

Пішов Гонта, похилившись;
Іде, спотикнеться.
Пожар світить; Гонта гляне,
Гляне, усміхнеться,
Страшно, страшно усміхався,
На степ оглядався...

Наш начерк був би не повний, коли-б ми не зазначили, що і в житті поет ставився до дітей з великою приязню й ніжністю. Біографія його дає нам кілька прикладів такої його прихильності до малечі. Пробуваючи в Києві «одного дня»,—оповідає Ол. Кониський,—пішов він намалювати список з руїн Золотих Воріт; пішов з самого ранку, сказавши, що до вечора не вернеться... Чужбинський пішов до Золотих Воріт, щоб переказати Тарасові, що його кличуть на вечір. Приходить туди, дивиться, аж Тарас, розіславши на землі хустку, посадив на неї чиюсь дівчинку літ трьох і бавить її, роблячи їй забавку з паперу. Тарас розповів, що о годині п'ятій, малюючи образ з Золотих Воріт, почув, що за валом вельми голосить дитина. Він пішов на крик; в рові за валом сиділа дитина і жалісно плакала. З людей—навкруги нікого. Мусив він спуститися в рів і забрати дитину. Сяк-так зумів він забавити дитину, але як не силкувався—неможна було довідатися від неї, чиє воно. Тоді Чужбинський і Шевченко стали на тому, щоб заявити поліції. Тарас взяв дитину на руки. Пішли. Аж ось з переулка вибігла молода жінка і з переполошеним видом вона кинулась назустріч Тарасові.

— Мати,—промовив він і подав їй дитину. А мати розповіла йому, що нянька, пішовши гуляти з дитиною, мабуть зустріла по дорозі когось знайомого, добре з ним випила і заснула в рові біля валу; а дитина тим часом пішла собі геть.

Під час останньої Шевченкової подорожі на Україну, заквартирував він у Києві на Преварці, де незабаром «став своїм чоловіком» і став звати господиню дядиною. Швидко спізнався він і з сусідами, а найпаче з їх білоголовою дітворою. Діти бігали за ним гуртом і кричали: «Дядьку, розкажи нам ще одну казочку»... Перучи якимось хустки Шевченкові, наймичка знайшла в них позав'язані в узликах гроші: в одному 25 карб., в другому—3. Потім переглядаючи Шевченкові речі, господиня знайшла в одній книжці його ще 15 карб. Шевченко дуже зрадив тій «находці», але цілий день ходив потім якийсь замислений і все пригадував собі,

коли він позакладав у книжки та позав'язував у хустки оті гроші? Одначе так і не згадав. З отих «найдених» грошей Тарас не хотів заплатити за квартиру, «бо то мабуть дурні якісь гроші», казав він, а діждавшись неділі справив за ті гроші бенкет за-для сусідніх дітей. Пішов він на базар і накупив там таку силу іграшок і ласощів, що ледве доніс, утомився вельми дуже, увесь був у поті, у куряві; бараняча шалка була в нього на потилиці, у сорочці комір розхристаний, сам він веселий і радий. Двір посипали свіжою травою, дівчора раділа, гралася, качалася по траві, а Тарас теж радів і говорив: «припадають, сердешні діти, наче до рідної матері, а подумаєш із-за чого? Із-за жмені горіхів?» По обіді перекупка, договорена Шевченком, привезла цілий візок яблук, груш, пряників, бубликів і інших ласощів. З двору бенкет перейшов на вигін. Шевченко бігав, метушився, поучував дівчору, реготав і змагався з хлопцями, що радили, аби він дівчатам давав менше ласощів, «бо вони плакси і смаркаті».

Живучи на Преварці, Шевченко по обіді ішов завжди в сад, лягав під яблунею і гукав до себе дітей. Діти лазили по йому, пустували, він був про них іграшкою. Засипаючи, Тарас починав хропіти: тоді діти втікали геть, знаючи, що коли «дядько» заснув, так вже не до іграшки з ним.

Таким малюють нам Шевченка у відношенні його до дітей. Проглядаючи в його творах ті місця, що стосуються до дітей, і по них дізнаючись про його погляди й переконання, бачимо, що якихось суцільних педагогічних теорій по них скласти неможна, бо не та була мета писань автора. Але в тих творах нашого генія червоною смужкою проходить одна думка, що повинна бути ґрунтом для всякої педагогічної теорії, це— безмірна любов до малих сих.

Шевченко й сам, як відомо, жагуче бажав звити собі власне кубельце на старість, але... так і помер бурлакою. Така вже доля генію— бути на цім світі найбільш самотнім.

С. Черкасенко.

Теми для докладів

(Взято із святкових програмів київських трудшкіл).

1. Значіння Шевченка як поета і як борця.
2. Світогляд Шевченка.
3. Шевченко як борець за соціяльну революцію.
4. Братерство народів у Шевченка.
5. Шевченко як революціонер.
6. Шевченко і діти (Діти в творах Шевченкових).
7. Життя і діла Тараса Шевченка.
8. І день іде, і ніч іде.
9. Шевченко як пророк революції.
10. Вплив народньої творчости в творах Шевченка.
11. Шевченко і кріпацтво.
12. Шевченко і царі.
13. Шевченко й пани.
14. Шевченко в українській літературі.
15. Шевченко й неволя.
16. Значіння Шевченка для відродження України.
17. Природа в творах Шевченка.
18. Шевченко як художник.

Теми для життєпису

(Взято переважно з програмів Шевченкових свят у київських українських трудшколах).

1. Шевченко на Куренівці (епізод із його життя).
2. Біографія—доклад із ілюстраціями, інсценіровками, співами, рухамі.
3. Шевченко й діти.
4. Дитинство кріпакове.
5. Тарас—дитина.
6. Життєпис Т. Г. Шевченка із деклямаціями у відповідних місцях автобіограф. творів.

Примітка. На Шевченкових вечірках часто можна почути доклади про життя поета, ілюстровані деклямаціями його автобіографічних поезій. Такі доклади, щоб вони були цікаві для аудиторії, не треба загроможувати біографічним прозовим матеріалом. Головну увагу в їх слід скупчувати на самих віршах (уникаючи занадто довгих із їх). Прозовий зв'язок поміж ними мусить бути як найкоротший, навіть лаконічний, разом із тим, звичайно, змістовний і глибокий.

ПАМ'ЯТИ
Т. Г. ШЕВЧЕНКА

eliv.nplu.org

elib.nplu.org

С. ВАСИЛЬЧЕНКО.

М а т и

(Оповідання *).

...Не вперше ти мене питаєш: чи давно я дома бував, або чи не мав із нашого села од матері хоч якої звістки... Сестро моя, зелена рудо!.. Уже-ж я цілими роками дома не буваю.. І дома не буваю, та й вісти не маю. Тільки тії й вісти, що учора увечері із нашого краю вітри пролітали, коло моїх вікон запинялися, у вікна гриміли, бряжчали, ніч не давали спати...

(З листа).

По садах вітри гасають, а над садами зорів небо осіннє. Маленьку хату обступили кругом високі ясени. З ясенів спадає сухий лист на трухлу солому, падає до-долу на зів'ялі півники, сережками чепляється в бур'янах. Крізь бур'яни блимає низеньке віконце, блакиттю мальоване, у віконце шматок білої стіни видно в хаті, а на стіні на бічій з-під чола позирає невеселий селюк у шапці. Чорнобривцями завітчаний, у рушник прибраний, а сам думний та сумний...

Очима до його сидить на полу мати—праву руку на груди поклала, а на ліву—голову схилила.

Не думавши, не гадавши довелось з отим селюком засмученим у старій хаті невеселого доживати віку...

Вітри гудуть, а ясени скриплять, а матері дрімається. Дрімається та й вчувається, що то пустуючи по гіллях гойдаються діти.

Було їх у матері трое: Максим найстарший, Петро середульший і третій, той Андрійко безталанний... Один усе малював хату з ясенами, другий—з книжок вичитував, а третій любив майструвати.

Як були маленькі—бсіліла голова у матері: в того чобіт немає, в другого—сритки, третьому на книжку немає де взяти... Підросли—заболіло серце: треба їм раду давати—а яку? Ні в хаті, ні коло хати... «Летіть, діти, в світ долі своєї шукати».

Виряжала—плакала: сторона далека, а люди чужії—боюся, діти, щоб не загинули в світі. Коли-б же хоч той батько був живий, він би вам добру пораду давав.

Розважали:

— Не журіться, мамо, порадять нас добрі люди,

А як вилітали, ставили з того смутного селюка, що в шапці, на стіні малювання:

— Оцей, мамо, буде нам за рідного батька, він нас і розуму учив, і на стежку ставив.

*) Уміщено для читання на той випадок, коли вечірка одбувається без п'єсок та інсценізацій.

Осміхнулась мати:

— Бач, якого знайшли собі...

Та й завітчала, і в рушник прибрала.

Найстарший поїхав учитись, і середульший—учитись, а найменшому, тому Андрійкові безталанному шляхи до школи були заказані,—подався кудись у Таврію та й записав себе у найми...

Полинули та й немає. Тільки листами посилаються. Обкладається мати в сиротній хаті тими листами, дивиться на їх темними очима, сусіди жаліється: оцей пише—тяжко, а цей пише—гірко... А що вже цьому, Андрійкові безталанному, за всіх краще: і вихворів, і виболів... Було його і в Таврії, і в Одесі, і по шахтах, і по Кримах, і по Римам...

Сумув: чи всім у світі така доля вдовиченкам, як моїм трьом?

Минав рік. Насував грізний рік 1905-й.

Було добре—стало краще: то хоч листи, бувало, пересилають,—тепер як одрубало. Місяць, другий—хоч би один. А тут непокійні чутки стали ходити: людей у тюрми беруть. Болить серце у матері, віщує щось. До ворожок—а ворожки й собі в один голос: недобре, сестро, випадає твоїм синам, та й не одному, а всім...

Ходить, бідкається.

Аж ось—мов грим заgrimів над старою...

— Рятуй, ненько, діти, бо вже гинуть!..

Стрепенулась, продає одежинку, продає полотно, сакви латає...

Полетіла, як чайка.

Вік прожила, по світах не бувала,—довелося на старість...

Гуркотить машина.

У вагоні повно всякого люду. Коло вікна збився гурток, посередині—стара жінка з латаними саквами. Плаче, побивається, чужим людям, як рідним, своє горе розповідає: і про Петра, і про Максима, і про того Андрійка безталанного. Плути ймення,—голова забита.

— Хоч би-ж була передала йому сорочечку, бо в його було їх обмаль, та й ті—латка на латці.

— Не взяли, чи як?—питають.

— Та кажу-ж...

І жінка знову починає про те-ж:

— Приїхала в Катеринослав,—там сказали, що його надіслано вже в Харків. Те, се—поки поїхала в Харків, вже його й там немає. Кажуть—треба було, бабо, раніш приїздити, бо вже твого сина послали аж у той... Нарим...

— То так і не бачила?

— Постояла коло воріт, подивилась на ті страшні стіни муровані, виплакалась, та оце їду до Максимка... До цього їду, а третій, Андрійко, з думки не йде, бо й до його-ж треба, бо й тому горе...

— А де-ж, бабо, цей уже твій Максимко?

— А Максимка посадили в Києві.

— Теж у тюрму?

— В тюрму-ж—не куди.

Збоку сидить панок—персями грається. Чмихає носом, вертиться, на місці не вседить... Далі не втерпів:

— Добре-ж учила, бабо, синів, що одного й другого в тюрму посадили. А може й третій туди вже понав з великого розуму? Га?

Дивиться на свого сусіду, осміхається.

Примовкла жінка, тільки зігнулась-зігнулась, скривилась—так ніби він тими словами колючку загородив їй у груди...

Грати...

Повно їх нагнали, повно—сісти немає де. Всі молоді, як зелений ліс. Гомін, співи—ніби на свято зібрались. Стелють собі шлях далекий:

Куди вони йдуть,
Там борі гудуть...

А один, молоденький, безусий—зовсім дитина—все коло вікна отирається. З ранку до вечора. Все йому цікаве, що там на вільному діється світі: дядько на возі і чиясь кса...

Кличе:

— Товариші, а подивіться, що воно за жінка сидить проти наших вікон. І вчора цілий день сиділа, і сьогодні сидить. Сидить, та все на вікна позирає.

Один по одному—зтовпились коло вікна, крадькома виглядають за ґрати, гомонять:

— Бідна бабуся—певне десь до сина примандрувала.

— Та видно й не зблизька—одіж якась незнакома.

Почали вгадувати: один каже—так ходять на Волині, другий—по-над Десною.

— Буханчика з калиною привезла, сердешна, синкові,—жаліє жвавий хлопчик.

Максим лежав на нарах. Снилось йому цю ніч: хата під ясенами, і півники в городчику, і брат Андрій—вже не хворий, веселий-веселий, радісний, як тільки малим бував... Цілий день як обмарений ходив, думає про долю, що резігнала їх по чужинах...

Почув розмову, устав, підійшов до гургу. Визирнув і собі через плечи у ґрати... Думає: такі свитки носять і в нашому селі. Нагнувся, придивляється. Далі зразу: одного в один бік, другого в другий, мовчки порозпихав товаришів, прожогом рвонувся до вікна. Очи заблищали, сам загорівся, серце билось, аж збоку було чути. Продерся до ґрат, тикається лицем то в одну дірку, то в другу—далі припав лицем до холодного ґратяща, як прикинів.

Крикнув на всі груди:

— Мамо!..

Всі аж кинулись до його.

— Мамо Ковалихо!

Жінка на шляху здригнула, підвела голову, повела очима по вікнах. Побачила, схопилась, біжить до стіни. Плутається з саквами, руки вгору підймає, як крила, мов до ґрат летіти зривається... Щось говорить—не чути.

Мов із гнізда чорний крук стрибнув їй на зустріч. Навперейми руки розставляє. Стала, благає, кланяється; руку до серця кладе.

Наставляє проти грудей багнета.

— Мамо! Тікайте од його, то скажена собака!

Не чує: нагинається, ловить його руку цілувати.

Люто шарпонує її за плече, повернув до себе спиною, турнув межиплечи кулачищем.

Упала лицем на шлях, аж сорочка блиснула. Покотились сакви, посипалось із саков: хлібець, положняна сорочка, кілька грушок...

Із-за ґрат, як грім:

— Шкура! Гадюка! Буде правда на вас, на катів, буде суд!
Тремтять ґрати.

Співали півні.

Одні й другі—сидить мати, як сиділа.

А вітри гудуть...

Вітри гудуть, а ясени риплять, а матері дримається... Дримається й причувається, що то діти по ясенах погойдуються...

Затріщав каганець—гасне.

Глибоко-глибоко зітхнула, підвелась, налагодила гніт.

Стала посеред хати, на того селяка, що на стіні, очи зводить...

Казала сусіда, ота завзята Грициха: «Та ото-б я його в рушник прибірала? Я-б йому очи гвіздком повиколювала, що він твої діти з ума позводив...

А стара звикла до його, як до живої душі в хаті, мов би поріднилася з ним.

Підійшла до малюнка, обсмикала рушник, краще квітки порівняла, починає говорити до його:

— Скажи, сумний, скажи, невеселий, ще й нерадісний, куди позаводив мої діти?..

Мовчить невеселий, мов із заліза кований, не гляне, бровою не поведе—твердий, як криця. Тільки з думного чола як огнем папить, та ще причувається: ніби потаємки гуде в старій хатині велетень—золотий дзрін:

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами...

ВЕЛЕНТІЙ.**Величня сім'я.**

І мене в сім'ї великій,
 В сім'ї вільній, новій
 Не забудьте пом'янути
 Не злим, тихим словом.

Т. Шевченко.

Вона вже йде, тая величня сім'я,—«сім'я вільна, нова»... Така велика, що ніби морем безкрайним захопила—обгорнула увесь видно-круг. Ревучим виром затопила ліси і гори, й простори рідних степів.

Вона йде: час бо приспів здійснити заповіт великий... А за нею розгорається так тяжко сподіваний день... І тьма навісна зника, і хмари зловісні, огнем блискавиць розпанахані, в шаленім перестрахи безладно снують по небові прояснілому...

Ген-ген женуть кудись світ за очі!.. Аж земля двигтить від тієї ходи урочистої, і полум'я пашисть в її надрах, і груди хвилюють з радощів «передчуття»; і скоро вже, скоро зацвіте вона чарівним, досі невиданим цвітом...

Серед темної, глибокої ночі народилась сім'я та... муками й горем болочім, скорботами цілого світу сповивана, гартувала свої велетенські сили в недолі тяжкій...

А вже недалеко—доба, коли від новітньої, звитяжної сім'ї залунає могутнє вітання тому, хто був її провідною зорею у ночі безпорадній:

«Слава! Слава незабутньому!..» Піде гук по ланах, по дібровах, по горах, степах. І буйні вітри підхоплять на легкі крила свої: «Слава незабутньому!..»

А чулий відгомін розкотить—розмаха по всьому білому світові славу незабутньому...

ВАСИЛЬ КУЛИК.**На смерть Шевченка.**

Поховали... Тихесенько
 Україна плаче.
 Поховали дух великий
 І серце гаряче;
 Поховала наша мати
 Найкращого сина,—
 «Вічну пам'ять» заспівала
 Уся Україна.
 Ні, не всього поховали
 Тебе на чужині...

Твоє слово животворне
 Живе на Україні;
 Твоє слово ізмалечку
 Повитвердять діти;
 Будеш з ними зеленіти,
 Український квіте!
 Твоє жито, що посіяв,
 Зійде... жати будем.
 Розбудив еси нас, батьку,—
 Тебе не забудем.

П. КУЛІШ.

**На двадцяті роковини великого
похорону.**

Поховали—закопали
У могилу—силу;
Пишним лавром іскрасили
Дорогу могилу.
Не так лавром іскрасили,
Як слізми зросили,
Що не стало на Україні
Віщової сили.
То була спасенна сила,
Що взяла могила,
Щиру правду проявила,
Очи нам відкрила.

Ю. ФЕДЬКОВИЧ *).

На вічну пам'ять.

Ти, Батьку, заспівав нам
Свою пісню нову
Чистим серцем, чистим духом,
Чистим рідним словом.
І собрав нас своїм гуслим
У собор великий,
І здригнулись на престолах
Черлені владики,
Бо почали попускати
На залізних глечах
Ті, сльозами насажені,
Корони криваві.
І почали валитися
Ті катуші люті,
А на гробах поборників
Зелена, як рута,
Стала воля виростати
Здойматися д'горі!
Не здоймилась—затолочив
Тяжкий її ворог.
Затолочив?—Всі тирані
З усійого світа
Не годні їй затолочить,
У землю убити.

*) Буковинський народн. поет

Бо вже бідні всі, трудящі,
Що в темряві спали
Під нечистов твійов лудов,
Проверглись, устали,
І до мечів своїх ясных
Простягнули руки,
І віддадуть кару в кару,
І муки за муки.
І подеруть на онучі
Ті ваші соболі,
І посадять на престолі,
Не бовка, а волю!
А Ти се-все заподіяв,
Великий, нам свято!
О, не зійшлись ми сьогодні
Мерців споминати,
А прийшли ми спомянути
Воставшу од гробу
Нашу славу, наше слово
І нашу свободу.
Спомянімо-ж, тепер, браття,
Поета ми нині!
Не вмерлого, а живого,—
Бо слово не гине...

ЛЕОНІД ГЛІБОВ.

Над Дніпром.

Шумить Дніпро славний і досі шумить;
Всього надивився: і щастя, і горя;
З далекою краю біжить він, біжить
До рідного степу, до Чорного моря.
Була колись доля, траплялось тоді
І слави багато, багато і шкоди.
Минулось, забулось... По бистрій воді
Гуляють берлини, свистять нароходи.
Над берегом є там крутая гора,
На ній бовваніє самотня могила;
Усі її знають, старі й дитвора:
Земля Кобзаря там на віки покрила.
Співав колись щиро, і пісня його
Орлом бистрокрилим літала усюди;
В широкому світі дознавсь він всього—
І слави, і ласки, і кривди Іуди...
Тече Дніпро славний, як голуб гуде,
Синіє туман у широкому полі;
Стоїть на горі тій могила і жде
Апостола правди і доброї долі.

ЯКІВ КОНИСЬКИЙ.

Шевченкові.

Вийшов місяць, вийшов ясний
З неба подивитись,
Кругом глянув ясним оком,
Та й почав журитись...
Далі в хмару завернувся,
Не схотів світити;
За ним зірки поховались,
Як за батька діти.
Чого-ж місяць, чого ясний
Хмарами укритися?
Чого, вітре, чого, буйний,
Грізно розходився?!..
— Місяць бачив, як учора
Могилу кспали
І в могилу домовину
Стиха опускали...
Зачинилось в Україні,
Покутне віконце!—
Заховалось під землею
Українське сонце!..
Умер Кобзар!.. Його пісні
Більше не греміти...
І став вітер на могилі
Сумно голосити,
То завие, то застогне,
Жалібно заллється:
Наче сокіл об могилу
Крилами заб'ється;
Б'ється, квилить,—свіжу землю
З могили змітає,—
Модить: «Встань, мій вольний брате!».
Ні! недочуває!..
Спи, Тарасе, тихо-тихо,
Поки бог розбудить;
Твого-ж слова в Україні
По-вік не забудуть...

М. СТАРИЦЬКИЙ.

На спомин Т. Шевченка.

Красувала весна, розцвітали садки,
Як ми батька в останнє стрічали;
Коли нам, молодим, серце рвало в шматки
Од великої туги—печалі.
Між квіток і вінків ясену труну
Ми несли від Дніпра на могилу,
І спустили з плачем у оселю сумну
Найдоржчу, утрачену силу.
Скільки ока—Дніпро перед нами лелів...
Він байдуже котив свої хвилі;
А нас, бідних сиріт, товаришів, братів
Обнімали все думи безсилі...
І клялись ми ховать в серці твій заповіт,
Возлюбить щирим серцем голсту:
Сподівалися ми, що словес твоїх світ
Незабаром осяє темноту...
Скільки років пройшло, вже й посивіли ми,
А усе ще ховаєм надії,
Що спадуть кайдани вікової зими,
І тоді здіймуть слово німії.
Заспівають гуртом братолюбний псалом,
В спільній праці зміцнять свої руки...
І засяє тоді над убогим селом
Світло правди, любови, науки;
І пророків своїх, що терновий вінок
Понесли за сльозу ту криваву,
Порозшукає люд між німих могилок
І воздасть своїм страдникам славу...
В той час мення й твоє долуна з краю в край,
І Тараса пізна всяка хата;
А поки над Дніпром, батьку наш, спочивай,
Та чекай того славного свята.

М. СТАРИЦЬКИЙ.

На роковини Шевченку.

(До поновлення могили).

За Канівом, на горах, аж на чолі,
Де унизу Дніпро щось гомонить,—
Могила єсть; її дощі поволі,
Розмили вкрай;
І що весни з гори рвуть хвилі глину,
Обвалюють у води береги,—
Щоб вирвати в недбальців домовину
Й на дні сховать останки дорогі...
Хто-ж там лежить? Кобзар наш незабутній,
Що возпрівав «терновий» за любов;
На чужині зітхнув він дух слабутній
І тліном лиш вернувся до дому знов...

ІВАН ФРАНКО.

**В двадцять п'яті роковини смерти Тараса
Шевченка.**

Чверть сотні літ пройшло од Твої смерти,
Кобзарю наш, тяжких чверть сотні літ!
Мов круки ті, що тягнуть трупи жерти,
Так сотні бід тяглись за нами в слід.
Щоб нашу честь, язик, ім'я затерти—
Насилля й Лож сідали на совіт;
Руйновники наш дім розрубували в штуки,
А наші блуди їм топір давали в руки.
Потоки сліз, що на Твою могилу
Вся Україна в жалю пролила,
Немов в самій згасили жар і силу:
Тебе втерявши, у старці пішла,
Лиш думу віщую, ширококрилу
Твою, як скарб найкращий, понесла,
Щоб на всесвітньому базарі нею нині
Для себе виблагать хоч трохи милостині.
Ох, та гірка та милостиня вбога,
Затроєна й докором ще не раз:
Що в нас же й власна нива є розлога,
Що й других би могла кормить при нас,—
Ми-ж не приклали рук до перелога,—
Не хліб на нім пишаєсь, а хабаз!..
О сором! В чверть-ста літ, що й трупів оживили,
Лиш в нас не вирости, хіба змаліли сили!
Де-ж ті, що раді-б люд той підвигнути
І довести до вольних, добрих діл?
Я бачив їх; безсиллям власним скуті,
Вони тремтять, ждучи ворожих стріл,
Над працею невольною зігнуті
Лиш думами летять до вбогих сіл,
Бо ділять їх од них такі частоколи,
Що й голос їх туди не доліта ніколи.
Часом лишень в вечірню пізну добу
Вони зійдуться на розмову враз:
Немов живая іскра на дні гробу,
Так мисль їх щира блискає в той час,
Змагаєсь ум—прейти тяжку сю пробу,
Та з серця оклик рвесь: «Мало нас!
«Куди то рватись нам? І хто піде за нами?..»
Я плакав з ними враз—крівавими сльозами.
А молодіж, надія України,
Мов птиця в кліти, о запори б'єсь;
У надії величній переміни
Без праці в'яне, хоч до «діла» рвесь;
Або прорвавши заповідні стіни
Нові дороги віднайти бересь...
Що жертв і крові й сліз упало, сили й волі,
Під прапором чужим і на чужому полі!

О, Батьку! Деж на Україні ще глядіти
Кутка такого, чи то вдаль, чи вблизь,
Де-б Твому слову вільно гомоніти,
Де-б Твоїй мислі вільно розростись?
Чи ту, хіба, де підкарпатські діти
Імя Твоє пошанувать зійшлись?
Та бідні ми числом, і розуму малого,—
А нині-б не дітей—мужів ту треба много.
Хоч вільно спів Твій гомонить між нами,
Та не ростуть всі Твої мислі тут.
Бо й наша нива, нива вкрита бур'янами,
І люті хмари против нас ідуть.
В убогий кут наш б'ючи перунами,
І ниви нам зорати не дають,
А люті вороги підкрадаються закрито,
Щоб замішати нам кукіль між яре жито.
І хто розбудить нашу, «правду п'яну»?
І хто голодним дасть поживний хліб?
Тарасе, Батьку наш, замучений пророче—
Чи скоро буде світ по тій аж страшній ночі?

1886 р.

В. САМІЙЛЕНКО.

На роковини смерти Шевченка.

Умер поет! І струни голосні
Порвалися, замовкнули на віки.
Ми стали сиротами, і сумні
Ми понесли у серці жаль великий.
І довго плакали.. І от тепер
Що року згадуєм сумну пригоду.
Але чи справді вмер він? Ні—не вмер!
Поет живе в серцях свого народу,
Його душа в святих його словах
Одбилася акордами смутними;
Вона живе і в тих благих сльозах,
Що над його піснями пролили ми;
Вона живе, вітає проміж нас
Надією на щастя, на свободу;
Любить народ навчає кожний час—
Поет живе в серцях свого народу!

В. САМІЙЛЕНКО.

Вінок Тарасові Шевченку в день 26 лютого.

В твоїх піснях високий творчий геній
Дивує нас.
Як сталося те, що в боротьбі щоденній
Він не погас?
Що не могли підбити крила
Неволя й гніт?
А доля їх на тебе наложила
З дитячих літ.
Твоє життя, коли його згадати,
Наводить сум,
Та не могло від тебе одібрати
Високих дум.
І в час, як ти в неволі нудив світом,
На чужині,
В твоїй душі все квітло пишним цвітом
Твої пісні.

ГАЛИНА КОМАРІВНА.

Тарас Шевченко.

Не на шовкових пелюшках,
Не у величньому палаці,—
В хатині бідній він родивсь,
Серед неволі, тьми і праці.
Нещасна мати повила
Його малого, зажурилась...
І цілу ніченьку вона
За сина кріпака молилась.
І бог почув молитву ту,
І дав душі убогій силу,
І в руки хлопцеві вложив
Співецьку, надзвичайну ліру.
І виріс він, і кобзу взяв,
І струн її торкнувсь рукою—
І пісня дивна полилась,
Повита вічною журбою.
В тій пісні людям він співав
Про щастя, про добро, про волю,
Будив зі сну, пророкував
Ім вищу і найкращу долю;
Співав про чесну боротьбу,
Про сором кайданів брязкучих...
І не жалів він сил своїх,
І не втирав він сліз пекучих.

І пісня голосно лилась...
Але не довго: ворог лютий
Підкрався нишком—і замовк
Співець, кайданами окутий.
Замовкла пісня на устах,
Але в душі жила, брєніла,
І в серці бідному співця
Вогнем палаючим горіла.
І довго у степу глухїм,
В неволі жив між москалями
Співець саїтний, мовчазний
З своїми думками й піснями.
Він рвавсь серцем із тюрми
На волю, до ланів широких,
До синїх хвиль Дніпра-ріки,
До тихих тих могил високих.
Він рвавсь—і прийшла вона—
Сподівана, бажана воля—
І все, чого не знав раніш,
Тепер дала лукава доля.
Та сил в співця вже не було...
Остання пісня продзвеніла—
І в небо тихо піднялась
Душа поета наболіла.
Умер співець!... І привезли
Його на рідну Україну,
І коло синього Дніпра
Йому насипали могилу.
Умер співець! Але живуть
В серцях людей слова безсмертні,
І тихо по Вкраїні всій
Бренять його пісні славетні.

ГРИЦЬКО КЕРНЕРЕНКО.

Роковини смерти Т. Шевченка.

Вдова безталанна й «покритка»—від пана,
Що сльози за них проливав ти,
«Байстря» необуте, під тином забуте,
Що батька не знає, як звати,
І гори високі, і кручі глибокі,
Степи ті широкі, безкраї,
І вся Україна і навіть дитина—
Сьогодні тебе споминають!
Глагол твій могучий розніс Дніпр ревучий,
З Дніпра вже і вітер розвіяв,
І зерно здорове—твое щире слово
У нашому серці посіяв.

ЛЮДМИЛА ВОЛОШКА.

Шевченкові.

Сотня літ уже минає,
 Як слова твої святії
 Розійшлись по Україні,
 Мов ті перли дорогії.
 І в тих перлах-самоцвітах
 Є найкращії перлинки:
 То слова про тяжку долю,
 Долю жінки-українки.
 Ти убрав її квітами,
 Ти умив її сльозами,
 І уславив всьому світу
 Що-найкращими думками.
 Чарівний дівочий образ:
 Карі очі, стан тоненький.
 Чорні брови, ясний погляд.
 Сміх веселий, молоденький:
 Образ матері святої,
 Що дочку її єдину
 Пан покриткою пускає.
 Оддає в салдати сина:
 І дівчину-сиротину—
 Не словами, а сльозами,
 Батьку славний, незабутній.
 Змалював ти перед нами.
 І за те, аж поки буде
 Україна існувати,
 Не забудуть українки
 Тебе, батьку, шанувати.

БОГДАН ЛЕПКИЙ.

В Тарасові роковини.

Я примір вам даю. З нужденної хатини
 Я вилетів, як з попелища птиця,
 Я розгорівсь на небі як зірниця,
 Щоб вести нарід, що в темряві гине.
 Я примір вам даю. З сирітської дитини
 В Давида виріс я, що з Голіятом б'ється.
 Я, раб, тиранам плюнув правду в лиця
 Й во-вік вони не змиють тої слини.
 Я примір вам даю. В життя страшній пустині
 Мов на Голгофі я писав закони,
 Якими ви живете ще до нині.
 Я жив, терпів і вмер за міліони.
 А ви?.. Ви мовчите? Де-ж ваші лиця?
 Чи ви живете, чи життя вам сниться?

В. САМІЙЛЕНКО.

Українська мова.

(Памяти Т. Шевченка).

Діамант дорогий на дорозі лежав,—
Тим великим шляхом люд усякий минав.
Йшло багато людей і топтали його,
І ніхто не пізнав діаманта того!
Але раз тим шляхом хтось чудовний ішов
І в пилу на шляху діамант він найшов.
Камінець дорогий він одразу пізнав
І додому приніс, і гарненько, як знав,
Обробив, обточив дивний той камінець
І уставив його у коштовний вінець.
Сталось диво тоді: камінець засіяв
І промінням ясним всіх людей здивував,
І палючим огнем кольористо блищить.
І проміння його усім очи сліпить.
Так в пилу на шляху наша мова була.
І мислива рука її з пилу взяла.
Полюбила її, обробила її,
Положила на неї всі сили свої,
І в народний вінець, як в оправу ввела.
І як зорю ясну вище хмар піднесла.
І на злість ворогам засіяла вона
Як алмаз дорогий, як та зоря ясна.
І сіятиме вік, поки сонце стоїть,
І лихим ворогам буде очи сліпить.
Хай же ті вороги поніміють скоріш.
Наша мова стає що-години ясніш,
Хай коштовним добром вона буде у нас.
Щоб і сам здивувався у могилі Тарас,
Щоб, поглянувши сам на створіння своє,
Він побожно сказав: звідкіля нам сіє?

МИКОЛА ВОРОНИЙ.

Сон в ніч під 26 лютого.

Ніч. Тихо, як в усі. І важко, і душно...
Замовк цілоденний гармидер і шум.
І я у знемозі лежу непорушно
Одиц—самотою, без сили і дум.
Весь день проминув в метушні і турботах,
Весь був він зажитий на працю гідку—
Ту працю, що лине в щоденних клопотах
Про власний добробут у власнім кутку!
Доволі. Над силу. Спокою, спокою...

Не треба нічого, байдуже про все,—
 Знемігся на силах я, впав під вагою...
 Нехай же хоч ніч забуття принесе!
 Як тихо навколо. Зійшов срібнорогий
 Мандрівець північний і все освітив:
 Зирнув і до мене в покоїк убогий
 І все своїм світлом лагідним залив.
 Химернії тіни прослалися долі
 Від столу, завіс і квіток на вікні.
 Лежу я, безсилий, позбавлений волі,
 І втоплюю очи в портрет на стіні.
 Задумане чоло додолу схилилось,
 Поважний і страдницький вираз лица,
 Неначе в нім горе всесвітне відбилось
 І очи глибокі, сумні без кінця!
 У шапці й кожусі... і вуса козачі...
 Не можу очей одвести—притягла
 Мене якась сила могутча й неначе
 Солодка дрімота всього поняла.
 Як пильно, докірливо дивляться очи,
 Немов-би говорять... Ні, це не портрет!
 Це в місячнім світлі зімової ночі
 Стоїть він, живий, наш великий поет!
 Стоїть і з докором хита головою...

 І враз я прокинувся. Химерною грою
 Сріблясті проміння в вікні миготять.
 Портрет на стіні. Але що-ж це зі мною?
 Чому в мене сльози на віях тремтять?

О. ОЛЕСЬ.

Т. Шевченкові.

Палало сонце. Лютувало.
 Горіла нива, ліс горів.
 Палало сонце. Все мовчало,
 Ніхто і дихати не смів.
 Чорніла круком чорна нива,
 І враз, як голос з неба—грім!
 І враз, як сльози з неба—злива
 В краю пустиннім і німім.
 Минули тижні. В мертвім полі
 Усе забилось, загуло...
 І стало сходити поволі
 Життя майбутнього стебло.

Народня пісня про Шевченка.

Уродився Шевченко,
Уродився, вдався,
Тільки його лиха доля,
Що в салдати дався.
Ой повезли Шевченка
Та й битими доріжками,—
За ним, за ним стороженьки
З голими шаблями.
А де на ніч приставали,
Там віконця забивали,
Ой повезли Шевченка
Рано до прийому,
Та й крикнули на Шевченка:
«Голіте лоб йому!»
На стільчику посадили,
Чорні кудри обголили,
Чорні кудри обголили
Та й до полку приділили...
— Ой лягай же, Шевченку,
Лягай, просипляйся,
А завтра день, ранесенько,
Та на муштру збирайся.
Положився Шевченко,
Положивсь, проспався.
Устав рано-пораненьку,
На муштру зібрався.

В. А. ГИЛЯРОВСКИЙ¹⁾

Т. Шевченку.

С верховьев Днепра в Зауральскую степь
Влачил он железную, тяжкую цепь.
Его провозжал со штыками конвой,
Он долго томился в казарме глухой,
От жизни вдали, в молчаливой тиши,
А думы и песни рвались из души.
И вот он пред нами с открытым челом
Весь в блеске и славе,—и лавры кругом!
А думы его, как тогда, не молчат,
И песни его в Украине звучат!

¹⁾ Російський поет.

ОЛЬГА Л. 1)

Тарасова гора.

У вод широкого Днепра
Стоит высокая гора.
Ту гору скорби и печали,
Где бард Украины, Тарас,
Певал и слезы лил не раз,—
Горой Тарасовой назвали.
Давно над этою горой
В могиле темной и сырой
Лежит певец наш дорогой!
Молва народная гласит:
Когда Украина вся спит,
Когда на небе голубом
Зажгутся звездочки огнем
И месяц ясный, серебристый,
Обронит луч на луг душистый—
Певец Украины встает
Из темной пропасти могильной
И песни скорбные поет,
И слезы льет рекой обильной.
Тарас поет, а Днепр широкий
Тем песням внемлет в тишине
И звуки скорби той глубокой
Хоронит он в себе на дне...

Н. НЕКРАСОВ 2).

На смерть Шевченка.

Не предавайтесь особой унылости!
Случай предвиденный, чуть не желательный:
Так погибает по божией милости
В русской земле человек замечательный.
С давнего времени молодость трудная,
Полная страсти, надежд, увлечения,
Смелые речи, борьба безрассудная,
Вслед затем долгие дни заточения.
Все он изведал: тюрьму петербургскую,
Справки, допросы, жандармов любезности,
Все—и раздольную степь Оренбургскую
И ее крепость... В нужде, в неизвестности,
Там, оскорбляемый каждым невеждою,
Жил он солдатом с солдатами жалкими.
Мог умереть он, конечно, под палками,—
Может и жил-то он этой надеждою!..

1) Російська поетеса.

2) Відомий російський поет.

Л—В М—В. 1)

Великорос памяти Т. Г. Шевченка.

Я—севера сын! Но горячий привет
Сынам благодатного юга
От чистой души посылает поэт,
В надежде услышать сердечный ответ
Украинца, брата и друга!
Он дорог не только Украине своей:
Сонм русских певцов украшает.
В дни оргий безумных, позорных страстей
Таких же великих и славных людей
Пусть родина чаще рождает.

ЯНКО КУПАЛО 2).

Памяці Шевченкі.

Ад гасьцінца да гасьцінца,
Ад хаги да хати
Зьвініць кобза українцам
Аб вялікім сьвяту:
Уся чиста галасіста
Украйна маладая
Свайго «бацьку» кабзарысту
Важна успамінае.
Мейсце дау яму пачэсьне
Бедны і багаты:
Расьпеваюць яго песьні
«Парубкі», «дівчаты».
Эй, бо песьня кабзарысты
Ад краю до краю
Плыве вольна-расхадзіста,
Перашкод не знае!
Сам ён многа меу нядолі,
Крыуды, паніжэння,
Ды не здрадзіу-же ён волі,
Волі і сумлення.
Дух збудзіу свайму народу
Свайм гучным словам,
Навучыу любіць свабоду,
Родны край і мову.
Яго «бацькам» ахрысьціла
Памятна Украйна.
Эх! і нам будзь бацькам мілым,
Украінчэ слауны!
Плывучы у даль твая песьня
Гасьцінцам ня вузкім,
Нашла водгалас пачэсьне
У сэрцы беларускім.

1) Російський поет.

2) Білоруський поет.

АНТІН САВА¹⁾**До брата Т. Шевченка**

(Переклад із польського).

Поете-пророче, і сину народний,
 Ти гордий, достойний, бо ти благородний,
 Бо свіжеє листя лаврове навколо
 Вінком оточає горде твоє чоло;
 Вінок твій безсмертний, вінок незрадливий,
 Як спів твій всесвітний, широкий, думливий;
 Два страдних вінки ти одержав від слави,
 Обидва чудові—обидва креваві,
 Бо в праці не слави ти вік добивався,
 А в стогін братерський ти серцем вслухався,
 Бо їм навіть стогін в устах замикають,
 Гріхом та злочинством його називають,
 Ти-ж одгуком стався братерської муки,
 Луною відбив ти пригнічені згуки;
 Болів ти над ними, слізьми умивався,
 Поки з твого серця той спів виливався,
 Та дух з високо́сти хранив тебе всюди,
 Із мук визволяв він замучені груди.
 Журливий поете! Твоє слово діє,
 Як божого сонця, ніхто не закрий,
 Коли воно зійде і стане сіяти,—
 Так слова тирані не можуть сховати,
 Бо сонце і слово суть божа основа—
 Поети—пророки, святителі слова.

БОГДАН ЗАЛЕСКИЙ¹⁾**Шевченкова могила.**

...На могилу, що простяглась коло Канева,
 Поклін засилаю, з далекого краю.
 Перед тобою голову свою схиляю,
 О, пресвята, величнтя могило Кобзарева.

 Тарасе! мій ти любий Кобзарю козачий,
 Життє коротке прожив ти в неволі,
 Зазнавши людської погорди й недолі.
 З трій-зілля степового нассавсь ти розпачі.

 Злетіла зарання твоя душа з руїни
 До незнаного таємного краю...
 З чужого краю тобі я поклін засилаю,
 Спочинь по трудах, Кобзарю України...

 На могилу, що простяглась коло Канева,
 Поклін засилаю з далекого краю.
 О, пресвята, величнтя могило Кобзарева,
 Перед тобою голову свою схиляю...

Переклав з польського
 В. Супранівський.

С. ВАСИЛЬЧЕНКО.

Під Тарасове свято.

Композиція з деклямаціями, інсценіровкою й співами в одній дії.

ДІЄВІ ОСОБИ:

Михайло—господар хати.
Надія—її жінка.
Миша—син їх, маленький хлопчик.
Варка—сусідка.
Ганна—Варчина свекруха.
Петро—свекор, дід.
Школярі й школярки: Оля, Явдоха, Федь,
Андрій, Івга, Санько, Наталка й інші.

Діється в хаті. Хата чепурна, прибранна.

I.

Михайло й Надія сидять коло столу. Він читає, вона, куняючи, слухає. Хлопчик пустує долі.

Михайло (читає по складах, позіхаючи). Вскую... ша-та-ша-ся... язи-ци...

Миша (молотить палічкою по долівці, щось приспівує).

Надія (кидається од дрімоти, протирає очі. До хлопчика). Миша! Кому я казала, щоб не пустував? (Встає, бере за руку, садовить коло себе). Сиди отут тихенько та слухай, що тато читає.

Михайло (дуже позіхає і знову починає читати). Речет Господеві... моему... (Надія знову дрімає).

Миша (починає співати). Алілуя! Алілуя...

Надія (кидається знову). Мишко! Аж злякав, капосний хлопець! Приверзлося, що стою в церкві (Позіхає). Чи не час би вечеряти та спати. Чогось на сон клонить (Встає).

Михайло (позіхає те-ж). Та воно-б і рано ще... Ну, то сип.

Миша (підбіг до вікна, дивиться. Радісно). Он до нас хлопці та дівчата ідуть чогось! Та багацько!

Михайло (до жінки). А поглянь, Надіє!

Надія (дивиться). Справді до нас (Іде назустріч, одчиняє двері).

Зразу входить у хату великий гурт хлопців та дівчат—школярів.

Школярі. Добри-вечір!

Надія. Здорові.

(Школярі купчаться коло порога).

Оля. Ми до вас на часинку.

Михайло. Що скажете?

Школярі між собою шепочуться: „Кажі ти! Ти, ти кажи“¹⁾.

¹⁾ Містимо цю композицію, як рямця для деклямацій, співу, інсценіровок і іншого. Впорядчики вистави можуть їх скорочувати, збільшувати, замінити іншими. Те-ж саме—що до біографії Т. Г. Шевченка, яку можна тут і зовсім випустити, коли вона буде до вистави подана окремо.

І в г а (до Надії). Ми чули, що у вас, тітко, є дуже, дуже гарний килим. Чи не позичили-б ви його нам на завтра? Завтра у нас у школі свято, і ми хочемо хороше-хороше прибрати в класі.

Надія (подумавши). Шкода, діти, не дам! Це дорогий у мене килим: такого другого де його тепер і знайти, а ви його мені завозите, помнете.

Школярі. Ні, ні, тітко! Ми будемо його глядіти. Дайте.

III.

У в і х о д и т ь В а р к а.

В а р к а. Добри-вечір!

Надія. Доброго здоров'я.

В а р к а. Питайте, чого я прийшла до вас?

Надія. Скажеш.

В а р к а. Оце посідали за стіл вечеряти, кинулись, а соли—ні дру-бочка. А наш старий, коли не буде соли—й їсти не стане. То чи нероз-жилась би у вас трохи?

Надія. Добре. Сідайте в нас.

В а р к а. Немає коли, сусіде...

І в г а. Так не дасте, тітко?

М и х а й л о. А що-ж то у вас за свято завтра?

А н д р і й. Завтра роковини нашого великого поета—Тараса Григо-ровича Шевченка.

Ф е д ь. Отого, що в його отакі уся (показує), що написав «Кобзаря». Може чули?

М и х а й л о. Це того, що казав:

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами...

Чому-ж не чув?—Чув.

В а р к а (підходить ближче). Це може того „Кобзаря“, що читають з його:

Не слухала Катерина
Ні батька, ні матки,
Полюбила москалика,
Та й не мала гадки...

І в г а. Оце-ж того самого.

Тим часом школярі проходять далі в хату. Андрій починає вишпорить по хаті, до всього придивляючись. Федь грається з Мишком. Явдоха то одного, то другого спиняє.

М и х а й л о. То й що-ж у вас там буде на тому святі?

Школярі (радісно). Гарно-гарно буде. Будуть співати, вірші казати, інсценівки показувати...

(Федь приграв з радощів на губи й пританцьовує).

М и х а й л о. Хто-ж це все буде робити?

Школярі. Ми! Ми! Андрій, Федь, Оля, я... і я... Приходьте завтра.

І в г а (щось нишком каже маленькій Натальці, далі до хазяїв). Хай ось вам Наталочка покаже зараз один вірш. Добре?

Михайло. Хіба-ж вона, така мала, тай уміє?

Школярі. Е, ще й гарно.

Михайло. А ну-ну, скажи, батькова дочко! Послухаємо.

Наталка (виходить уперед, одкашлюється).

Школярі. Тихо! Тихо! (Всі стають кругом Наталки).

Наталка (деклямує вірш Шевченка «І золотої, й дорогої»...).

Після деклямації школярі плещуть у долоні: „Гарно! Гарно!“ Федь знову приграв на губи, Явдоха його впливає.

Варка. Я чула, колись у Митренка читали—цілу ніч слухали. Кажали, ніби він із мужиків...

Андрій. Кріпак! Він жив за панщини, тоді, як ото собак на людей міняли...

Школярі. Хай ось Оля про його розкаже!.. Розкажи, Олю, розкажи!

Оля. Ну, цитуйте! (Всі замовкають, Оля починає розповідати, всі уважно слухають, часом підказують їй, додають що-небудь. Варка теж сідає на лавці, слухає). Тарас Григорович Шевченко народився за панщини, більше, як сто років тому назад, на Київщині, в бідній кріпацькій сім'ї. Уже змалку було видно, що з його вийдуть люди. Його тягнуло до науки, особливо до малювання. Але ніхто йому доброї стежки не міг показати. Учили дітей тоді дяки, та вони самі мало тямили. Тинявся і малий Тарас по тих дяках, але нічому путньому у їх не навчився. Тим часом він уже трохи підріс, і його, як кріпака, пан забрав до себе за козачка...

Санько (перебиває). Це так: у пана під носом стоїть вода, а він гукає: подай води! То козачок біжить і подає.

Оля. Еге-ж, отак. Тільки не перебивай!.. Як його пан не вчив, а доброго лакея з Тараса не виходило. Тільки пан куди з очей—він сідає малювати. От панові й порадили, щоб він краще вивчив Тараса на маляра, тоді він буде панові великі гроші заробляти. Пан подумав і оддав до маляра. Це було в Петербурзі. Там Тарас познакомився з одним художником, українцем...

Федь (підказує). Сошенком.

Оля. Сошенком. Сошенко побачив, що Тарас талаєовитий хлопець, і йому стало жаль Тараса, що він невільний. От він показав його другим землякам, що мали між папами руку. Всі вони побачили, що Тараса треба вчити і вчити у великій школі, бо в його—талан. Але перш ніж його вчити—треба було розв'язати йому світ. Треба було викупити його од пана на волю. До пана, а пан і слухать не хоче. А далі загерував за його таку ціну, що ніхто не міг дати.

Андрій. 2500 карбованців.

Оля. 2500 карбованців. А ці гроші на ті часи були дуже великі. Тоді один великий художник, що дуже-дуже полюбив Тараса...

Федь. Брюлов.

Оля. Брюлов. Не перебивай! От він намалював картину, продав панам за 2500 карб. і викупив Тараса на волю. Всі думали, що з Тараса вийде великий маляр,—вийшло не так. З Тараса вийшов великий народній поет, що став славний не тільки на Україні, а й по всьому світі. Живучи між панами на волі, Тарас не міг забути, що він вийшов із кріпаків, що його родичі, брати, сестри, і всі прості люди ходять іще в панському ярмі. Він усе журився та й журився, та й став складати про

панську неволю пісні, та такі пісні, що хто чув їх, в того серце кров'ю обкипало, і жаль великий брав на панів. Ще в той час царював лютий-прелютий царь Микола І-ий, що мучив людей. Тарас і про його писав і взивав його катом і людоїдом. В книжках ті вірші друкувати не можна було, але вони все одно розіходилися межі людьми. Узнали про це пани, довідався і цар—злякались: «Бач, його пустили на волю, його хотіли паном зробити, а він не хоче за панів руку тягнути, та людей проти нас бунтує!» І закували йому руки, заказали писати й малювати та й завдали на край світу у вічну неволю...

С а н ь к о. В москалі.

О л я. Тоді москалі були гірше всякої каторги. У тій неволі, у ди-кому краї так тяжко жилося Тарасові, що аж серце холоне, коли про це слухавш або читаєш вірші, що він сам писав про свою неволю. Пу-стили його знову на волю через 10 років, вже тоді, як зовсім замучили і позбавили здоров'я. Не довго він і пожив на волі—швидко помер. Але пісні його не вмерли. Хоч і було заборонено їх читати, але вони все більш і більш розіходилися поміж людьми, вся Україна аж гула ними. Темні, невільні люди починали розуміти, яка тяжка неправда чиниться над ними, зрозуміли, що треба самим рятувати себе з тієї неволі. Тепер ті пісні скрізь співають і читають вільно, в школах навчаються їх із книжок, а кожного року цей день вся Україна святкує і згадує добрим словом свого великого співця.

А н д р і й (розгортає Кобзаря, показує портрет Шевченка. Всі збиваються кругом його, дивляться). Ось, який він.

М и ш к а. І я хочу! І я! Покажіть і мені!

Ф е д ь. Пустіть ось Мишку! Хай і він подивиться (Мишку пускають наперед. Федь йому показує). Бач який? В кожусі, в шапці каже:

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами.

М и х а й л о (задумано). Кажеш—талан... Ох, гіркий, мабуть, випав йому той талан... (До школярів). А ну почитайте котрий іще що-небудь.

С а н ь к о. Хай, ось Федь скаже!

Ш к о л я р і. Федь! Федь!

Ф е д ь (вагається). Я не хочу... я ще не зовсім вивчив!

Ш к о л я р і. Дарма. Підкажемо!

І в г а (щось йому нишком каже).

Ф е д ь. Ага... (Виходить наперед, далі до Надії). А дасте-ж, тітко...

Ш к о л я р і (з докором). Федь!

Ф е д ь (скребе голову). Єй-бо мабуть зіб'юся.

IV.

Увіходить баба Ганна.

Г а н н а. Добри-вечір! (Зразу до Варки). Пішла й сіла. Вечеря на столі чахне, старий за столом місця собі не знайде, а вона тут бали завела.

В а р к а (кидається). Ой, лишенько! Геть забула, чого прийшла. Я зараз, мамо. Тут таке, мамо...

Г а н н а (роздвляється). Що це у вас, вечерниці тут, чи що?

Михайло. Куди там ваші вечерниці! Ти послухай тільки! (до Федя). Ну-ну, то кажи-ж, що ти там думав казати.

Федь (деклямує вірш Шевченка: «Ну, щоб, здавалося, слова»... Коли він скінчив, всі плещуть).

Федь. Що—гарно?
Школярі. Гарно, Федь!

(Федь приграє й пританцює).

Ганна. Дивіться—який? Я думала, що він тільки ковзатися вміє, а він як вичитав? І ей-бо мало не заплакала (Підходить ближче). А ну, ще котрий?

Варко. Ходімо, мамо! (сіпає за рукав).

Ганна. Зараз, дочко, зараз...

Школярі. Тепер я! я! я! Нехай ось Явдоха!

Ганна. А ну, Явдошко, а ну, голубко. Ти-ж така у нас...

Явдоха (виходить на середину, деклямує „Як би ви знали, паничі“...).

Підчас деклямації увага напружується. Жінки підходять ближче. Михайло встає з місця. Коли деклямація скінчилась, всі стоять задумані.

Ганна (зітхнувши). Ох, та панщина, панщина! Я була ще тоді мала, але мати моя покійна добре її зазнала. Було, вже де та й панщина ділася, а вона зо сну кричить та плаче. Все їй снилося, що б'ють різками (до дітей). Гай хто це вас, діточки, понаучував цього?

Андрій. Що—гарно? Е, у нас іще й не так уміють! (до школярів). Знаєте що? А давайте поставимо «Лілею»! Інценіровку!

Михайло. А це-ж що буде?

Андрій. Побачите. Ну—давайте?

Школярі. Давайте! Давайте! Андрій! Санько! Івга! На сцену! (до Надії). У вас немає часом червоної хустки?

Надія, осміхаючись, дістає їм червону хустку. Всі школярі беруть ту чи иншу участь у постановці. Одягають, у що знайдеться в хаті, гримують угіллями, крейдою.

Ганна. Ну, дочко, мабуть таки ходімо.

Варка. Заждіть, мамо, ще сче побачимо...

Ганна. Коли-ж там наш старий...

Андрій. Ну, тепер—тихо! Дивіться сюди: оце буде дві квітки—це лілея, а це—королевий цвіт (показує на Івгу і на Санька). А я буду за автора. Тепер слухайте... (Починають інценізацію вірша Т. Шевченка „Лілея“).

V.

Тільки почали інценізацію—вбігає дід Петро, сердитий.

Дід Петро. Добри-вечір! (дивиться по хаті, набачивши своїх, кричить). О, бач, де вони! Послав одну, як у воду впала; за нею другу—і другу як хапун ухопив! Чого це ви?

Ганна (спиває). Та ось підожди трохи! Ось цить!

Дід Петро. Чого—подожди? Мені ось їсти, аж за печінки смокче, а вони рота пороззявляли тут. Додому!

Ганна. Та кажу-ж—зараз! Не вмреш—наїсись...

Дід Петро. Та що-ж тут таке?

Ганна. Ось цить...

Андрій. Почнемо нанове.

Починають нанове. В кінці школярі плещуть в долоні. Дорослі задивовані переглядаються, кивають головами.

Надія. Дивіться? Отаке й придумують і вигадують!

Дід Петро (тихіше). Та що-ж це тут діється? Театр який, чи що?

Санько. Завтра, діду, у нас у школі Тарасове свято, то все оце ми будемо у школі показувать.

Дід. Якого це Тараса?

Андрій. Тараса Григоровича Шевченка. Чули?

Дід. Еге-ге! Це того, що з царями змагався? Чув, чув (до Михайла): Це було, бач, так. Приходить він до царя. Узяв жменю гороху, а зверху бобу поклав, та й каже цареві: «Дивися: оцей горох—то це люди, а біб—то це пани. Лежать вони зараз зверху, а тепер дивись... Тай почав трусити горох у жмені. То так той біб десь і поховався на спід. Оце, каже, отак буде з твоїми панами. Он який був той Шевченко. Так.. Виходить про його ви оце й гомоніли тут...

Варка. Ось тут вони читали—та гарно-ж, тату, гарно—ніч би слухала.

Ганна. А ну, діти, прочитайте іще дідові.

Дід Петро (охоче). А ну-ну! Хай іще і я послухаю. Все одно вечерея вичахла на столі.

Оля. Ну, це вже я прочитаю дідові. Слухайте! (Деклямує вірш Шевченка: «Погинеш, згинеш, Україно»...).

Дід (після деклямації). Оце догодила дідові! Спасибі-ж тобі, доню. Хай тобі доля щастить у світі (до Михайла). Кажуть, школа така й сяка. Ні, воно таки наука—велике діло.

Івга (до Надії, лагідно). То може, тіточко, таки дасте килима? (Надія дивиться на Михайла).

Михайло. Мабуть треба таки дати. Треба!

Надія. Ну, гаразд,—дам. Тільки глядіть мені, глядіть, діти.

Між школярами—радісний гамір. Федь приграє й пританцює. Надія виходить із хати.

VI.

Дід (до Мишки). А ти чого, Мишко, надувся? Чув, що ото читали?

Мишко. Як самі читають, а мені не дають...

Михайло. То ти спершу-ж піди в школу та читать научись.

Мишка. Еге, я вмію.

Федь. А дайте йому Кобзаря, хай почитає...

Школярі. А ну-ну! Почитай, Мишко! (Садовлять його за стіл, дають йому в руки книжку).

Федь. Не так, Мишко, ось як треба держать книжку (повертає йому в руках книжку. Хтось із дівчат дістає дідову шапку, надіває йому на голову, як на портреті у Шевченка).

Санько. Ну, тепер читай, Мишко!

М и ш к о (водить пучкою по книжці, а сам дивиться на слухачів, читає):

Думи мої, думоньки,
Лихо мені з вами.

В с і (сміються). Ну-ну, ще Мишко!

VI.

Н а д і я (ввіходить з килимом). Оце-ж даю вам, діти,—дивіться: чистий, цілий, щоб таким же і назад мені його принесли.

Школярі. Не бійтесь, тітко, ми будемо берегти його як свого ока (розглядають).

А н д р і й. Я беру його на свої руки (обережненько бере килим під пахву).

Школярі (до господарів). Тепер прощайте, та приходьте до нас завтра в школу на свято.

Н а т а л к а. Та глядіть-же, приходьте-приходьте!

М и х а й л о. То це вже ви і йдете?

Н а д і я. Погуляйте ще в нас, діти, ще рано.

Д і д. Та ще розкажіть що-небудь, а ні, то заспівайте. Співать же вмієте?

Н а д і я, В а р к а, Г а н н а (просять). Заспівайте що-небудь! Я чула, як у школі співали: гарно-гарно. Заспівайте!

Школярі кело порога тихо радяться, мовчки, поважно стають у ряд, Андрій виступає вперед.

А н д р і й. Зараз ми заспіваємо «Заповіт». Коли цю пісню співають, люди встають і скидають шалки. Прохаємо і вас усіх устати.

(Всі охоче встають. Школярі співають „Заповіт“. Всі слухають задумані).

Школярі. Як умру, то поховайте
Мене на могилі...

Під час співу спускають завісу.

Я. МАМОНТІВ.

Р о к о в и н и.

Драматичний етюд.

ДІЄВИЙ ПЕРСОНАЛ:

Ольга Лук'янівна — господиня.	
Марина Юр'ївна — її дочка.	
Юрчик — син Марини, років 5-ти.	
Невідомий.	
Хома Городій	} студенти університету
Сергій Мовчун	
Матвій Печериця	
Микола Рубан	
Валер'ян Щирій	
Давидко Рипаль	
Євген Димарівський	} св. Володимира.
Людочка Рипалівна — курсистка.	
Жандармський полковник.	
Агент „охранки“.	
Поліція.	

Діється в Києві, в восьмидесятих роках 19-го століття.

Вітальня в невеликому помешканні Ольги Лук'янівни. Просто—двоє дверей: ліворуч—до передпокою, праворуч—до кімнати, де мешкають студенти—Сергій Мовчун і Хома Городій. Між дверима—великий портрет Т. Шевченка. З лівого боку—двері до їдальні, а з правого—двоє вікон, закритих гардинами. Обстановка інтелігентської родини середніх достатків: стареньке фортеп'яно, круглий стіл з високою лямпою, канапа і т. ин.

Вечір. На столі горить лампа з рожевим абажуром. Ольга Лук'янівна, Городій і Мовчун обвивають портрет Т. Шевченка вишиваним рушником і сосною гірляндою. Коло них метушиться і Юрчик. Марина замислена сидить на канапі. На колінах її—розгорнутий „Кобзар“.

Ольга Лук'янівна. От і гаразд! Тільки, на мій погляд, гірлянда трошки низенько?

Городій. Авже-ж, що низько! Ех, ти, Мовчун! І тут до землі тягнеш! Піднімай вище!

Юрчик. Піднімай! Піднімай!

Ольга Лук'янівна (до Юрчика). А ти не пустуй! Це тобі не лялька, а Тарас Шевченко! Великий мученик український!

Городій. Так, так, Юрчику! Сьогодні не можна пустувати! Сьогодні—Тарасові роковини! (Захоплюється). Сьогодні кожен щирий патріот український мусить залишити діла щоденні і всією душею відчутти великий заповіт нашого геніяльного...

Юрчик (що пильно дивився на Городія). А в тебе гудзик теліпається!

Ольга Лук'янівна і Мовчун сміються. Городій хапається за гудзик.

Ольга Лук'янівна. От це то воно і єсть: не мечіте бісера.. перед отакими поросятами (Голубить Юрчика).

Городій. Ні, Ольго Лук'янівно, з цього поросяти, як я бачу, не-аби-який філософ буде! Нічого, нічого, Юраську!

Мовчун. Ну-ну, подавай свій кінець!

Городій. На-на! Я, голубе, за діло не забуваю!

Мовчун. Та де там!

Ольга Лук'янівна. От так! Тепер зовсім гарно! Марино, а подивися ти: як відтіля показується.

Марина (дивиться). Нічого.

Юрчик. Побіжу ще за сосною!

Виходить з підскоком.

Городій (підходить до Марини). Над чим ви задумалися, Марино Юр'івно?

Марина (з неохотою). Над «Кобзарем»: «Минають дні, минають ночі»... Та це нецікаво для вас...

Городій. Ну, коли так, то я побіжу за дідусем. Ви як гадаєте. Ольго Лук'янівно: можна вже закликати його? Студентство от-от почне сходитися. Я сам усіх сьогодні попередив! Ех. Мовчуне, а що ти зробив за-для такого великого дня?

Мовчун. Дай мені спокій.

Ольга Лук'янівна. Чого ви напосілися на нього? Не всім же бути такими завзятими патріотами, як ви! А от дідусем ви мене зацікавили.

Городій. Ще-ж ви його не бачили! А от як він заговорить з вами...

Ольга Лук'янівна. Цікаво, дуже цікаво.

Марина. Де ви його відшукали того таємничого дідуся?

Городій. Не я його, а він мене одшукав! Дізнався навіть, де я мешкаю і як зовуть моїх господинь... Он який!

Мовчун. Я перен, що то агент охоранки.

Городій (ображено). Ну, знаєш, Сергію, я часом аж дивуюся: ти такий молодий, а скепсіс роз'їв тебе от голови до п'ят! Ну, яке ти маєш право так ображати людину, коли вона тобі зовсім невідома?

Мовчун. З твоїх же слів видно.

Городій. З моїх слів? Ну, коли так, то я зовсім не буду балакати з тобою!

Мовчун. Ох, навряд!

Ольга Лук'янівна. От ви таки посваритеся сьогодні!

Городій. Ну ви-ж таки подумайте: «агент охоранки»! Людина, що посивіла на каторзі! Що цілі роки жила з Тарасом Шевченком в одній казармі!

Мовчун. А мені здається, що той дідусь так же бачив Шевченка, як і ми з тобою.

Марина (до Городія). А ви цілком певні, що ваш «Невідомий» таки справді був на засланні разом з Тарасом Шевченком?

Городій. Як в тім, що аз єсм студент університету св. Володимира Хома Сидорович Городій!

Мовчун. Син діякона села Бузинівки Миргородського повіту.

Ольга Лук'янівна. Ну, добре! Йдіть же ви за вашим дідусем, а ми коло самовара заходимося, доки ще немає нікого.

Городій. Зараз, Ольго Лук'янівно! А ти, Мовчура ледаща, зараз же йди до своєї кімнати та хоч трохи почепури її: щоб не сором було, коли чужі люди заглянуть!

Мовчун! Іди вже, йди!

Городій. Ну, до урочистого побачення!

Виходить в передпокій.

Мовчун. Коли я буду потрібен вам, то покличте.
Ольга Лук'янівна. Добре.

Мовчун виходить до своєї кімнати.

Марина. Непокоїть мене, мамо, цей невідомий дідусь. Коли-б тут не було чого-небудь поганого.

Ольга Лук'янівна. Та Городій же ручиться за нього!

Марина. Хіба можна покладатися на такого балакуна, як наш Городій?

Ольга Лук'янівна. Ну, а що-ж тут може бути по-твойому?

Марина. Я сама не відаю... Після того, як посадили в тюрму чоловіка, мене теж почав роз'їдати якийсь поганий скепсис.

Ольга Лук'янівна. А як на мене, то що тут неможливого: хіба мало політичних засланих одбувало кару там же, де був і Тарас Шевченко? Та твій батько рідний де-ж і загинув, як не в стінах Оренбурзьких?

Марина. Я тільки що думала про нього... Знаєш, мамочко, у мене ще з дитинства батьків образ сполучається з образом Тараса Шевченка. Це, мабуть, того, що й батько боровся за поневолених і був на далекому засланні.

Ольга Лук'янівна. Ох, був сердешний! Двацять років одсидів...

Марина. А мені часом здається, що ми його живим поховали.

Ольга Лук'янівна. Ну, де-ж таки! Після того, як утік із заслання, минуло вже сім років. Як би живий був, то вже якосьби та подав про себе вість. Ні, де вже там живий. І ті, що з ним тікали, теж на допиті показали, що Юрій Рожельський десь загинув... Старенький був та ще каторгою виснажений, куди вже там було й на волю тікати...

Марина. Ех, воля, воля... А коли ви, мамо, отримали останнього листа від тата?

Ольга Лук'янівна. І не пам'ятаю, давно, дуже давно! Затишила тільки, що в тому листі багато питав за тебе та писав... (крізь сльози) що мій медальйон носить на грудях... і що то єдина радість йому на чужині... (Витирає хусткою очі).

Марина (кидається до матері). Мамочко! Невже-ж і мені судилася така доля, як тобі? Ось уже другий рік сидить Арсен під арештом! А коли той суд буде—невідомо! І що присудять—теж невідомо! (З силою). У-у, проклятий самодержець! Коли вже він захлинегься в крові своїх народів!

Дзвоник у передпокою.

Ольга Лук'янівна. От і молодь наца! Я піду до самовара, а ти, серденько, привітай гостей (Голубить її). Не журися, дитино! Тарас Шевченко не дарма казав: «Борітеся — поборете»! Так-то, моя молодичко...

Виходить до їдальні. У вітальню заходять Мовчун і Печериця.

Марина. А, Матвій Іванович! Ви—перший завітали на наші роковини.

Печериця. По заповіді, Марино Юр'івно: не лови гав! Дозвольте ручку? Хоч ви і не любите таких церемоній, а я все-таки повинен виявить bon ton (Цілує їй руку).

Марина. Це теж заповідь вашого життя?

Печериця. О, так! Одна з найголовніших! Цієї заповіді я не забуваю навіть в досить скрутних випадках.

Марина. Наприклад?

Печериця. А от сьогодні одна немолода пані, що захоплюється моїм ораторським хистом, в екстазі почала запевняти, ніби-то я похожий на Юлія Цезаря. Тоді я (показує) уклонився їй з грацією іспанського гранда і промовив: «Як свиня—на великий піст».

Марина (сміється). Ну, а в сьогоднішніх роковинах ви берете участь?

Мовчун. О, хіба-ж без Матвія Печериці вода одсвятиться!

Печериця. На роковинах, на панахидах і на всяких інших сумно-урочистих одправах я беру участь головним чином мімікою: цеб-то, закриваю своє соняшне обличчя хмарою жалоби, аж доки не покличуть до їдальні. А тоді (розпливається в усмішці) прояснююся.

Мовчун. А як до їдальні не кличуть?

Печериця. О, тоді, Мовчунок, буває так, як писав Гоголь: видимий сміх скрізь невидимі сльози.

Марина (сміється). Добре, що попередили! Будемо мати на увазі.

Печериця. *S'il vous plait, madame!*

Дзвоник з передпокою. Мовчун виходить і потім повертається з Рубаном і Щирим.

Марина. Як що всі зійдуться, то наші роковини можуть бути цікавими.

Печериця. А от і ще двоє: Микола Рубан і Валер'ян Щирий. Зійшлися, мабуть, по закону контрастів.

Рубан. Добрий вечір! Одчепіть ви од мене цього реп'яха! Цілі-сеньку годину морочить мені голову якоюсь національною теософією!

Щирий. Ні, Миколо, хоч ти й народовець, а чого треба українському народові—ти не тямиш!

Рубан. Та одчепися ти од мене з твоїм «народом»! Чи ти його бачив, той народ. Чи ти жив з ним коли-небудь? Ніколи! Хіба з вікна подивився або в книжці прочитав! А теж базикаєш: «Народ! Народ!»...

Печериця. Стривай, Рубане! Ти говориш про народ і Щирий говорить про народ. Ти його називаєш дурнем і він тебе називає дурнем. Ми тобі віримо і йому віримо. А тепер сам подумай: чи варто вам сперечатися, а нам слухати суперечки ваші?

Рубан. Та хай йому біс!

Печериця (до Щирого). А ти, Валер'яне, побережи свою красномовність надалі. От, коли запропонують сьогодні пом'янути батька Тараса незлим, тихим словом, от тоді й починай! Голос у тебе підходящий для цього!

Щирий (радісно). Так сьогодні й промови будуть? Може і на політичні теми можна буде балакати?

Марина. А хіба Городій не попереджав вас про це?

Щирий. Він казав про якогось-то сучасника Шевченковського, що ніби-то буде на цьому вечері. А більш нічого не говорив.

Марина. А з вас, панове, бачив хто-небудь цього сучасника, чи ні?

Рубан. Я не бачив.

Печериця. Це винахід шановного Хоми Сидоровича.

Щирий (з захватом). Але це надзвичайно цікаво! Познайомитися з людиною, що власними очима бачила Тараса Шевченка, що балакала з ним, дихала одним повітрям...

Рубан. А коли цей «Невідомий» разом з Шевченком був і на каторзі, то він може наговорити паничам-народникам багато прикростей!

Мовчун. А гірше всього буде, коли він зовсім не бачив Шевченка!

Щирий. Як-то так?

Дзвоник у передпокою.

Мовчун. А так: не бачив та й годі!

Біжить одчиняти двері.

Печериця. Мовчун як не мовчить, то сумнівається. Інших настроїв у нього не буває.

Входягь: Людочка Рипалівна, Давидко Рипаль і Димарівський. За ними—Мовчун.

Людочка (бентежиться). Ні, ви тільки подумайте: яке нахабство!

Печериця. Ой, лишенько! Людочка розкудкудакалася!

Людочка. В стінах українського університету і вивішувати такі об'яви!

Марина. Що сталося, Людочко?

Людочка. «Малороссийское наречие»! Ах, ти, поліцейський попихач! А ще професор! А ще ректор університету святого Володимира!

Давидко (до Марини, заїкається). Хі-хіба, ви не-не чули про за-за-заборону?..

Людочка. Уявіть собі, Марино Юр'івно: сьогодні ректор вивісив об'яву, де чорним по білому написано, що студентам забороняється говорити на «малороссийском наречии» навіть між собою і в приватному житті!

Марина. Не може бути!

Димарівський. На жаль це факт!

Давидко. А та-та-так!

Людочка. Так, так! Бо тільки таким чином, мовляв, українське студентство може навчитися добрій московській вимові! Ви-ж подумайте: до якого нахабства доходять наші обрусителі!

Давидко. Не чу-чуване діло!

Марина. А чом же наші студенти нічого не казали про це?

Печериця. Дозвольте...

Людочка (до Мовчуна). Невже ваш язык не розв'язався навіть для того, щоби висловить обурення таким ганебним фактом?!

Печериця. Дозвольте мені...

Людочка. Ех, ви, діти свого часу! «На всіх языках все мовчить»...

Печериця. Людочко!

Людочка. А Горедій ваш теж...

Давидко. Лю-лю-людочко!

Печериця. Дозвольте мені дати де-які пояснення про цю заборону?

Марина. Тільки без жартів!

Печериця. Цілком серйозно! Перш за все, об'ява вивішена не ректором, а деканом історично-філологічного факультету.

Людочка. Не вмер Данило, так болячка задала!

Печериця. А потім «малороссийское наречие» не забороняється, а лише не рекомендується у приватному житті студентів. Певна річ, що це теж погано...

Рубан. Наплювать!

Печериця. Але, Людочко, не так же це погано, щоб заради цієї погані забувати навіть за Шевченкові роковини!

Голоси. Правда! Правда! Годі про це, годі!

Входить Ольга Лук'янівна.

Ольга Лук'янівна. О, вже зібралися, молодята-соколята!

Гості вітаються з господинею.

Печериця. Високо-шановна, Ольго Лук'янівно! Дозвольте мені, від ім'я всіх присутніх, вітати вас з урочистим днем Шевченкових роковин.

Ольга Лук'янівна. Дякую, соколику, дякую.

Печериця. І дозвольте ще мені персонально виконати перед вами найвищий закон мого життя?

Ольга Лук'янівна. А що-ж це таке?

Печериця. Це той закон, що велить мені завжди почувати себе іспанським грандом і виконувати давній етикет моїх предків (з церемонним поклоном). Дозвольте ручку?

Ольга Лук'янівна (з добродушною усмішкою подає йому руку). А бодай вас, Матвію Івановичу! Ви без жартів не можете!

Людочка. Ольго Лук'янівно! Дайте йому ляпаса, щоб він раз-на-завжди покинув свій іспанський титул!

Щирий. Товариство! А який же програм наших роковин?

Марина. Це буде залежати від усіх присутніх: наперед програм не установлений.

Людочка. Ну, повинен-же бути хоч який-небудь організатор або розпорядчик! Як же так: без нікого й без нічого?

Давидко. Так не мо-можна!

Марина. Головний організатор цього вечора—Хома Сидорович Городій...

Голоси. Ну, Городій нагородить! А де-ж він єсть?

Марина. Він пішов за дуже цікавим гостем і зараз мусить повернутися.

Людочка. За яким гостем?

Печериця. Не кажіть, Марино Юр'івно: нехай покортить!

Людочка. Та ну-бо, скажіть!

Марина. Зараз, Людочко, самі побачите.

Щирий. Шановне товариство! Я пропоную поділити речір на дві частини: в першій будуть промови, а в другій—деклямація і вокалія.

Людочка. Я приєднуюся до Щирого!

Печериця. Нехай щастить вам доля!

Рубан. А як на мене, то від політичних промов можна утриматися: тут нікого агітувати! Далекіше цікавіше послухати спогади про Шевченка. А потім поспівати та й по домівках!

Печериця. Ні, як же можна, щоби Євген Димарівський та не почитав при цій нагоді своїх віршів!

Марина. Ми будемо просити!

Давидко. О-о—обов'язково!

Димарівський. Дякую за честь.

Ольга Лук'янівна. А моя пропозиція така: доки не вернеться Хома Сидорович, цього питання не розв'язувать. Бо невідомо-ж: чи він приведе кого-небудь, чи ні. А поки-що, по давньому звичаю, заспіваймо «Заповіт»! А то якось і непохоже, що ми зібралися на Тарасові роковини.

Г о л о с и: Правда, Ольго Лук'янівно! Досить балачок та суперечок! Починаймо «Заповіт»!

Урочисто співають „Заповіт“. Марина за фортеп'яно. Юрчик приходить під-час співу і тримається коло матері. На третій строфі на дверях (з передпокою) з'являються Городій і Невідомий. Спів не переривається, і вони залишаються коло дверей до кінця строфи. Потім Городій виходить наперед і каже підвищеним, урочистим тоном.

Г о р о д і й. Шановне товариство! Ми маємо велике щастя в день роковин нашого геніяльного поета і апостола бачити й чути його сучасника. Перед нами (жест до Невідомого) один із тих, що не тільки жили в одну добу з Тарасом Шевченком, не тільки зачитувалися його віршами, а разом з ним і боролися за народне визволення, і страждали по тюрмах та каторгах. Перед нами, шановне товариство, людина, що не тільки балакала з Тарасом Шевченком; ні, це людина, що цілим життям своїм виконувала його великий заповіт. А тому, коли ми любимо і шануємо цей заповіт, то будемо щиро вітати і нашого почесного гостя!

Всі повертаються до Невідомого і вітають його рясними оплесками.

Н е в і д о м и й. Дуже дякую, молоде товариство, за щирі зустріч... Молодь, як завжди... А от з часом... Дякую, вельми дякую.

Г о р о д і й. А це, шановний добродію, наша господиня—Ольга Лук'янівна.

Н е в і д о м и й (пильно придивляється). Ольга Лук'янівна... Дуже радий... Дуже радий бачити...

Ольга Лук'янівна. А вже як я чекала на вас, то й висловить не можна! Вам, може, казали, що мій чоловік теж... на засланні прийняв вінець мученицький...

Н е в і д о м и й. Чув, чув, паніматко...

Ольга Лук'янівна. А це моя донька і мій онучок маленький.

Н е в і д о м и й (вітається з Мариною). А де-ж ваш чоловік, добродійко?

М а р и н а. Вже другий рік сидить у тюрмі...

Н е в і д о м и й (з радісним подивом). Як? І він, значить, політичний?

Ю р ч и к. А я буду тікати з тюрми, як дід мій Юрій!

Н е в і д о м и й (голубить Юрчика з сльивою радості в очах). І ти... І ти будеш... О, коли так, то ми можемо весело помірати... Правда, Ольго Лук'янівно?

Ольга Лук'янівна. Тільки-ж тим і тішимося з дочкою, що як не ми, то нащадки наші... а таки буде правда на землі...

Н е в і д о м и й. Так, так, паніматко... Розважили ви мене. Дуже розважили... Дякую вам і донечці вашій... Весело робиться на душі, коли бачиш наступників свого діла... своїх загублених років...

Г о р о д і й. О, якби Тарас Шевченко дожив до наших днів, то не був би таким самотнім.

Н е в і д о м и й. Ви, молоді люди, ще не розумієте, що то єсть самотність... Мабуть, немає нічого гіршого, як бути самотнім... Жити, боротися, вік свій загубити і лишитися самому... Серед чужих, ворожих людей... Під чужим небом... І конати в такій самотині... Ох, як це тяжко.

Ольга Лук'янівна (чуло). А скільки-ж їх таких самотників, загинуло на далекій чужині!

Марина. А ви давно на волі?

Невідомий. Давненько, добродійко... Давненько...

Марина. А де вам довелось познайомитися з Тарасом Шевченком?

Людочка. Розкажіть, як це було? Який він був? Про що ви говорили з ним?

Голоси. Будьте ласкаві! Просимо! Просимо!

Невідомий. Я би з охотою, шановне товариство, та давно те діялось: ще в 50-тих роках, на самому початку мого заслання... Порохом укрилося, мохом поросло... Та й язик мій за ці роки мов одубів, важко повертається...

Голоси. Ні, ні! Просимо! Просимо!

Невідомий. Один випадок добре затамився мені... Це було в Ново-Петровському... Ох, тяжко навіть пригадувать... Шевченко з нудьги, мабуть, намалював карикатуру на одного з наших офіцерів. І так влучно, що ми лягали од реготу! Невідомо яким чином—мабуть, виказали—дізналося про це начальство. Ну—трус, і карикатура попала в руки того, на кого була намальована... Ми чекали на біду. Тарас Григорович ходив темний як ніч. А на виду аж сірий став! Боявся, бідолаха, що різками одсічуть...

Людочка. Який жах!

Марина. Невже таки його били?!

Рубан. А ви думаєте ні? Що їм таке Тарас Шевченко?

Людочка. Ну-те, як же було?

Невідомий. Я спав недалеко від Шевченка... Бачу, що йому не спиться... Ну, думаю, нехай собі: може вірші непокоять. Коли чую—почав він ридати... (Павза). Мені не доводилося більш чути такого ридання... Я наблизився до нього, заговорив... Та що було казати? Не од немочи були-ж ридання ті... Немічний, може, і не ридав би: покорився своїй долі. А як було не ридати йому—дужому, геніяльному—коли його що години міг одсікти лозиною який-небудь поганець?! (Дуже хвилюється). Ви-ж тільки подумайте, що то за жах, коли тебе б'ють батогами, або лозиною, або навіть кулаками... Б'ють обмірковано, з наміром побити і ти мусиш—розумієте, мусиш!—виносити цей біль і цей глум без боротьби, без права захищатися (Несамовито). О, прокляття! Прокляття!

Закриває руками обличчя і здригується в конвульсіях. Всі кидаються до нього.

Ольга Лук'янівна. Що з вами? Заспокойтеся...

Марина. Може вам води подати?

Невідомий. Нічого... Нічого... пробачте... Боляче це дуже...

Ольга Лук'янівна. Залишімо цей жах... Я теж недалеко від того, щоб... Ах, ходімо до їдальні та за чаєм поговоримо про щось інше...

Печериця. Резон, Ольго Лук'янівно.

Щирий. Як так, то й так. А тільки як же програм?

Рубан. А що там програм! Як буде, так і буде.

Людочка. Давайте ще заспіваємо! Мені не хочеться чаю!

Голоси. Давайте! З революційних пісень що-небудь! Я теж не хочу чаю! Заспіваймо!

Ольга Лук'янівна. Ходіть, ходіть, соколики: можна і за-співати і чаю попиту...

Всі виходять до їдальні і там зараз же починається хорівий спів із старих революційних пісень. У вітальні лишаються тільки Невідомий, Марина і Городій.

Городій. Ви, добродію, одпочиньте за чаєм, а потім...

Невідомий (першого). Ні, ні, я посиджу тут, а ви заспівайте... Будьте ласкаві, не турбуйтеся за мене...

Городій. Ну, добре, добре!

Виходить. Марина в дужому пориві наближається до Невідомого.

Марина. Значить... і вас били...

Невідомий. Били, голубонько... Дуже били...

Марина. А мій батько... Мій чоловік... О, який жах! (З плачем кидається до колін Невідомого). Я не можу, я не можу жити з таким жахом...

Невідомий (голубить її, до краю розчулений). О-о... Що-ж не робиться з нами... Не можна-ж так... Душа розривається од болю... Мусимо загартувати себе, боротися... Він же заповідав: борітеся—поборете...

З їдальні—Ольга Лук'янівна і Юрчик.

Ольга Лук'янівна. Марисю! І ти плачеш?

Юрчик (кидається до матері). Мамочко!

Невідомий. Пробачте, Ольго Лук'янівно, що я... так не-до-речі з'явився у вашій родині... Тільки рани ваші роз'ятрив... Не хотів я цього... Ох, як не хотів... Пробачте...

Марина. Ні, ні! Я широ дякую вам... Ви з'явилися передо мною як живий образ мого батька... О, тепер я вже ніколи не забуду величі його страждань! І коли не сама, то син мій помститься за нього...

Ольга Лук'янівна. Так, донечко, так... Я теж, дивлючись на вас, пригадую не тільки Тараса Шевченка, але й свого чоловіка... Мені здається, що навіть голос ваш похорий на його голос... Може ви, хоч випадком, чули що-небудь про Юрія Рожельського? Він був у тих же краях на засланні і тікав на волю...

Невідомий (з великим напруженням волі). Ех, паніматко... Мертвий не повинен хапати живого! Коли гаш чоловік утік з каторги, то чи живий, чи мертвий—однаково—з книги життя він викреслений... І шлях до вас йому заказаний...

Ольга Лук'янівна. Чому-ж так? Хоч би вість подав про себе...

Невідомий. Навіщо? От я тільки нагадав де-що, а вже і біль, і сльози... А що-ж, якби він сам з'явився перед нами? Утікач із каторги, над чиєю головою і день і ніч висить—не смерть!—а те, що гірше за смерть,—голод, наруга, дике насильство... Хіба не отруїв би він ваше життя і без того покалічене долею?

Ольга Лук'янівна. Що-ж робити... Коли не судилася щастя, то поділились би нещастям...

Невідомий. Ні, Ольго Лук'янівно, коли він любить вас, то не повинен порушати ваш спокій, як би тяжко не було йому... Важко вирватися з каторги, а коли вирвешся та не потрапиш за кордон, то вже живи бродячим псом, доки не загинеш де-небудь під барканом...

Різкий дзвінок. Всі мимоволі здригуються. Марина виходить у передпокії.

Ольга Лук'янівна. Хто-ж би це міг бути?
Марина (з великою тріогою) Поліція! Що робити?
Ольга Лук'янівна. Поліція?
Невідомий. ?!

Дзвінок різко повторюється.

Марина (до їдальні). Товариство, поліція! (Спів раптом переривається).
Зараз піду одчинять джері (до матері). Пускати?

Ольга Лук'янівна. Та що-ж робити? Нехай ідуть! Не в перший раз.

Тим часом з їдальні виходить молодь.

Голоси: От тобі й маєш! Чи не можна через чорний хід? Як-раз попадешся в пазурі!

Печериця. От це вже зовсім не по програмі.
Городій (до Невідомого) Для вас це нічого?
Невідомий. Побачимо.

Ольга Лук'янівна. Шановне товариство! Зараз же сідайте по своїх місцях і не робіть із себе банди фальшивомонетчиків!

Сідають. З передпокою входить: жандармський полковник, агент „охранки“ і двоє поліцейських. За ними — Марина.

Полковник (до поліцейських). Станьте на дверях! (З їдкою іронією).
Пробачте, панове: я, здається, перервав урочисті роковини? (Одним оком глянув на портрет Т Шевченка) Так, так... Ну, нічого: ми зараз підемо. Не турбуйтеся (до агента). Я буду переписувати добродійок і добродіїв, а ви тим часом ознайомтеся з помешканням.

Агент виходить. Марина хоче йти за ним.

Полковник (до Марини). Не турбуйтеся, пані: вас покличуть, коли буде треба (до Ольги Лук'янівни) Ви хазяйка дому цього?

Ольга Лук'янівна. Так: Ольга Лук'янівна Рожельська...

Полковник. Жінка політичного засланця Юрія Рожельського.
(Пише в записній книжці). А це (до Марини) ваша дочка?

Марина. Так! Жінка лікаря Арсена Корибута, що сидить під арештом...

Полковник. І на цих днях буде судитися. Так, так.

Марина. «Ці дні» другий рік тягнуться!

Полковник. Нічого, пані (жест до студентів): вас є кому розважить
А це—синочок ваш?

Марина. Так: Юрій Корибут.

Полковник. На пам'ять про славного дідуся Юрія? Так, так.

Юрчик. Посадіть мене в тюрму: я хочу тікати.

Загальний сміх.

Полковник. Веселий хлопчик! Мабуть, таки в дідуся піде. Так, так... А це все—співучасники урочистих національних роковин?

Ольга Лук'янівна. Це—наші мешканці і наші гості.

Входить агент.

Полковник. Ну?

Агент. Нема нікого.

Полковник. Добре. Тепер допоможіть мені переписати цих «мешканців» і «гостей».

Агент починає переписувати студентів, продивляючись ті посвідчення, що вони подають йому.

Полковник (до Давидка). Як вас зовуть?

Давидко. Да-да-вид Рипаль.

Полковник. А документик єсть при вас?

Давидко (шарить по кишенях). За-залишився дома!

Полковник. Це погано. Одійдіть, будьте ласкавенькі, сюди (Ставить його під догляд поліцейських). А ви хто такий?

Печериця (з легеньким уклоном). Матвій Іванович Печериця—чистокровний гранд іспанський (Подає документ). От, можете переконатися.

Полковник (дивиться і повертає документ). Так і запишемо. Довгенько мундир студентський носите. Мабуть ніколи за роковинами то-що?

Печериця. Так, пане полковниче! Хочу навіть кидати свою alma mater та починати поліцейську кар'єру: для цього вистачить і мого розуму!

Полковник. І це запишемо... А у вас який титул, шановний добродію?

Невідомий (холодним, крицевим тоном). Невідомий!

Полковник. А-ну, документик?

Невідомий. Немає.

Полковник. Дома залишили?

Невідомий. Я дома теж не маю.

Напружена тиша.

Полковник (нашорешено дивиться на Невідомого). Та-ак... Цікаво! Дуже цікаво! (До агента). Ви закінчили перепис?

Агент. Так. Всі мають документи.

Полковник. А-ну, обдивіться цього добродія!

Агент пильно обдивляється Невідомого: по кишенях, по халявах, за пазухою. Всі стежать за ним з напруженим чеканням.

Агент (витягає з пазухи золотий медальйон) От яйкись медальйон! (Подає полковникові).

Ольга Лук'янівна (побачивши медальйон). Ах... (з одчаєм і мукою дивиться на Невідомого).

Полковник (хвижко водить очима по обличчях). Та-ак... Гарний медальйончик... Ще й з жіночим портретиком... Поки що, нехай він полежить у мене... Не турбуйтеся, шановний добродію, я вам оддам його потім... А тепер, панове, можете кінчати ваші роковини. Ми заберемо тільки тих, що без документів (Уклоняється з лукавою усмішкою). До побачення, панове! (До Невідомого). А ви, добродію (до Давидка), і ви, будьте ласкавенькі, ідіть з нами.

Невідомий (до Ольги Лук'янівни). Пробачте мені і... забудьте...

Виходить похитуючись.

Давидко (розгублено). Я-я-як же та-та-так?

Полковник. Ідіть, ідіть, молодий чоловіче! Ми побалакаємо з вами в іншому місці.

Виходить. За ним—Давидко, поліцейські і агент „охранки“. Ті, що лишилися, деякий час не рухаються, немов закам'янілі.

Ольга Лук'янівна (раптом підводиться і з криком одчаю падає дочці на коліна). Доню! Доню! Це-ж твій батько був... (і здрігується в тяжкому риданні).

Марина. Мамочко... Мамочко... (з плачем нахиляється над матір'ю).

Юрчик. Бабусю! (Тулиться до матері).

Безмовною, безпорадною групою застигають коло рйдаючих студенти.

Серпень 1924.

Б.

Гайдамаки.

Інсценізація уривка з поеми Т. Шевченка.

Увага. Вміщаючи цю інсценізацію, маємо на меті, між иншим, по-знайомити далекого од великих центрів глядача, який побільшости знайомий тільки з побутовим та реалістичним театром, з однією із нових течій пролетарського театру, коли постановки можуть бути проведені при найпростіших сценичних можливостях. Звичайних для реалістичних постановок декорацій—садів, хат, краєвидів на задній стіні—тут не потрібуется.

Бокові лаштунки, а також і задня стінка мають бути одного кольору¹⁾.

На другому, третьому плані, щоб-то так, щоб лишити передню частину сцени вільною,—має стояти поміст. Найкраще такий, як це показано на малюнку (див. мал.), і це—доцільніший, але можливі й зміни.

Зодяг двох осіб—козацький і побутово-історичний.

Частина дії може йти з музикою. Текст має вимовлятися так, щоб, підлягаючи вимогам театральної дії, яка відбувається, він не згубив разом із тим своєї розмірености і широти, йдучи цим самим в тісному сполученні з рухами акторів. Рух має бути дуже виразний, обмежений, позбавлений життєвої дріб'язковости й розмірний.

Відкривається завіса. Неповне освітлення. На сцені нікого немає. Музика²⁾. З боку, з-за помосту виглянула голова, а далі й постать гайдамаки. Обережно, вийшовши на поміст, оглядається; кличе мовчки товари-

¹⁾ Полотно, ряднина, килими, плахти і т. ин.

²⁾ Весь час зазначатиметься, де є музика. Але поставлено може бути і без музики.

шів. Обережно втрюх сходять. Передній рантovo спиняється і спиняє других: прислухаються. З протилежного боку обережно виходить кілька чоловіків. З острахом всі хапаються за зброю, але зараз же один одного впізнають. Де-хто вітається. В цей час виходить ще двоє-трє, а далі ще—з боків, з-за помостів. І поволі набірається досить багато людей—гайдамаки, жінки, селяни, хлопці, дівчата, міщани. Всі, впівголоса гомонячи, вільно розташовуються по сцені та помостах.

Виходять з боку троє старшин, ведучи голосно свою розмову. Проходять через всю сцену з одного кінця в другий і там спиняються (біля завіси, на передньому плані).

Старшина перший. Старий Головатий щось дуже коверзує.

Старшина другий. Мудра голова! Сидить собі в хуторі, ніби не знає нічого, а подивишся—скрізь Головатий. «Коли сам,—каже,—не повершу, то синові передам».

Старшина третій. Та й син же штука! Я вчора зострівся з Залізником; таке розказує про його, що цур йому! «Кошовим,—каже,—буде, та й годі; а може ще й гетьманом, коли тє...».

Старшина другий. А Гонта на-що? А Залізник? До Гопти сама... сама писала: «Коли»,—каже...

В цю хвилину з-за помостів з'являється невелика юрба людей з кобзарем. Всі радісно його стривають, весело гомонячи (так само не перешкоджаючи розмові старшин, а являючись тлом, на якому і проходить ця розмова). Кобзар сідає на сідцях, його оточують, він щось ніби пагає на кобзі і стиха вимовляє свої слова.

Гамір, при виході кобзаря, перебив другому старшині останні слова.

Старшина перший. Цитьте лишень! Здається дзвонять.

Старшина другий. Та ні, то люди гомонять.

Старшина перший. Гомонять, поки ляхи почують. Ох, старі голови та розумні! Химерять-химерять, та й зроблять з лемеша швайку. А то думають-думають, ні в-голос, ні мовчки, а пани догадаються—от тобі й пшик! Що там за рада? Чом вони не дзвонять? Чим спиниш народ, щоб не гомонів? Не десять душ, а, слава богу, вся Смілянщина, коли не вся Україна. Он, чуєте, співають?

Старшина третій. Справді, співає щось; піду, спиню.

Старшина перший. Не спиняй! Нехай собі співає, аби не голосно!

Старшина другий. Ото мабуть Волох! Не втерпів таки, старий дурень; треба тай годі!

Старшина третій. А мудро співає! Коли не послухаєш, усе иншу. Підкрадемося, братці, та послухаєм; а тим часом задзвонять.

Старшина перший і другий. А що-ж? То й ходімо!

Старшина третій. Добре, ходімо!

Кобзар (Першу частину слів він, як це раніш зазначалося, говорить зтиха не заважаючи старшинам).

Ой, Волохи. Волохи!
Вас осталося трохи;
І ви, Молдаване,
Тепер ви не пани:
Ваші господарі—
Наймити Татарам,
Турельким султанам,
В кайданах, в кайданах!

Годі-ж, не журіться,
Гарно помоліться,
Брагайтеся з нами—
З нами, козаками;
Згадайте Богдана,
Старого гетьмана!

(От з цього місця—друга частина,—цеб-то коли старшини пішли закінчивши балачку, він вступає, побільшивши голос):

Будете панами,
Та, як ми, з пожами,
З пожами святими,
Та з батьком Максимом.
Цю ніч погуляєм,
Панів погойдаєм,
Та так погуляєм,
Що аж пекло заєміється,
Земля затрясється,
Небо запалає...
Добре погуляєм!..

Юрба схвильовано заворушилася, піднята запалом, з яким він говорив. Ніби хвилі—гомін пройшов по всьому натовпу...

Запорожець (одразу підхопивши). Добре погуляєм! Правду старий співа, як не бреше. А що-б то з його за кобзар був, як би не Волох!

Кобзар. Та я й не Волох,—так тільки: був колись у Волощині, а люди й зовуть Болохом—і сам не знаю, за-що.

Запорожець. Ну, та дарма, утни ще яку-небудь! А ну лишень про батька Максима ушкварь!

Гайдамака. Та не голосно, щоб не почула старшина.

Запорожець. А що нам ваша старшина? Почує, так послуха, коли має чим слухати, тай годі! У нас один старший—батько Максим; а він, як почує, то ще карбсванця дасть. Співай, старче божий, не слухай його!

Гайдамака. Та воно так, чоловіче; я й сам знаю, та ось що: не так пани, як підпанки! Або поки сонце зійде, то роса очі виїсть.

Запорожець. Брехня! Співай, старче божий, яку знаєш, а то й дзвона не діждемо,—поснемо.

Гурт. Справді, поснемо; співай яку-небудь!

Кобзар (Вступ музики):

Літа орел, літа сизий
По-під небсами;
Гуля Максим, гуля батько
Степами, лісами.
Ой літає орел сизий,
А за ним орлята,
Гуля Максим, гуля батько,
А за ним хлоп'ята.
Отакій-то наш отаман,
Орел сизокрилий!
І воює, і гарцює

З усієї сили.
Шануйтеся-ж, вражі пани,
Скажені собаки:
Йде Залізник чорним шляхом,
За ним гайдамаки.

Вся маса голосно, з великим підйомом заговорила; де-хто навіть з місця зіскочив.

Запорожець. Оце то так! Вчистив, нічого сказати: і доладу, і правда. Добре, далєбі добре! Що хоче, то так і втне. Спасибі, спасибі!

Гайдамака. Я щось не второпав, що він співав про гайдамаків?

Запорожець. Який бо ти бевз і справді! Бачиш, ось що він співав: щоб пани погані, скажені собаки, каялись, бо йде Залізник Чорним шляхом з гайдамаками, щоб панів, бачиш, різати...

Гайдамака. Добре, їй-богу, добре! Ну, це так! Далєбі, дав би карбованця, як би був не пропив учора! Шкода! Ну, нехай стара в'язне, більше мяса буде. Поборгуй, будь ласкав, завтра оддам. Утни ще що-небудь про гайдамаків!

Кобзар. До грошей я не дуже ласий. Аби була ласка слухати—поки не охрип, співатиму. Слухайте-ж, панове громада!

Маса замерла, напружено слухає.

Ночували гайдамаки
В зеленій діброві,
На припоні пасли коні,
Сідлані, готові.
Ночували Ляпки-панки
В будинках з панями,
Напилися, простяглися,
Тай...

Дзвін. Всі здригнулися і слухають.

Старшина перший. Цить лишень!
Гайдамака другий. Здається, дзвонять.

Дзвін.

Гайдамака третій. Чуєш?.. Ще раз...

Дзвін. Всі дуже радісно заворушилися і полегчено загомніли, розходячись по всій сцені:

Задзвонили, задзвонили!..

Раптом на поміст вибігає гайдамака і радісно вигукує:

Залізник приїхав!

Всі повертаються. Виходить з-за помосту Залізник, стає на помості й починає говорити. Нарід поволі розташовується, слухаючи. Моментами—де-хто схиляє голову, а хто і припадає, ніби плачучи, инший хапається за зброю і схоплюється. Напруження росте.

Залізник. Браття!

А ви Україну ховаєте:
Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пропадуть!
Од Коношевича і досі
Пожар не гасне, люди мруть,

Конають в тюрмах, голі, босі...
А дівчата,
Землі козацької краса.
У папа в'яне, як перш мати,
І непокрита коса стидом
Січеться; карі очі
В неволі гаснуть, розкувать
Козак сестру свою не хоче,
Сам не соромиться конать
В ярмі у пана... Горе, горе!
Страшний суд
Пани в Україну несуть,—
І заривають чорні гори.
Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могила? Де лежать
Останки славного Богдана?
Де Остряниця стоїть
Хоч-би убогая могила?
Де Наливайкова? Нема!
Живого й мертвого спалили.
Де той Богун, де та зіма?
Ігул що-зіму замерзає,—
Богун не встане загатить
Шляхетським трупом. Пан гуляє,
Нема Богдана—червонить
І Жовті Води й Рось зелену.
Сумує Кореунь староденний:
Нема журбу з ким поділить!
І Альта плаче: «Тяжко жити.
Я сохну, сохну...» Де Тарас?
Нема, не чуть,—не в батька діти!
Не плачте, браття, беріть ножі!

Вся маса вибухає криком:

«Батьку!»

і лавою сунула до нього. З-за помосту висекають двоє гайдамаків з купою ножів і з словами:

«Беріть ножі!»

всі починають розбирати нашвидку ножі і з гомоном розходяться по сцені. Сліпий кобзар, ведучи всіх, наперед говорить притихшено:

«Треті півні!»

З цими словами, ховаючи ножі, всі нишком виходять. На помості, замислившись і дивлячись в далечінь, залишається Ярема і говорить:

Ой, Дніпре мій, Дніпр, широкий та дужий!
Багато ти, батьку, у море носив
Козацької крові,—ще понесеш, друже!
Червонив ти, сине, та не напоїв,—
А сю ніч уп'єшся! Пекельнеє свято
По всій Україні сю ніч зареве;
Потече багато—багато—багато
Шляхетської крові. Козак оживе!

М.

Інценізація вірша „Як би мені черевики“.

Там, де діти знайомі і провадять працю по ритмиці чи плястиці, можна робити плястичні інценізації ліричних віршів. Лірична основа по своїй суті дає можливість передачі її плястично. Таким чином використовується два способи передачі вірша на сцені—слово і рух.

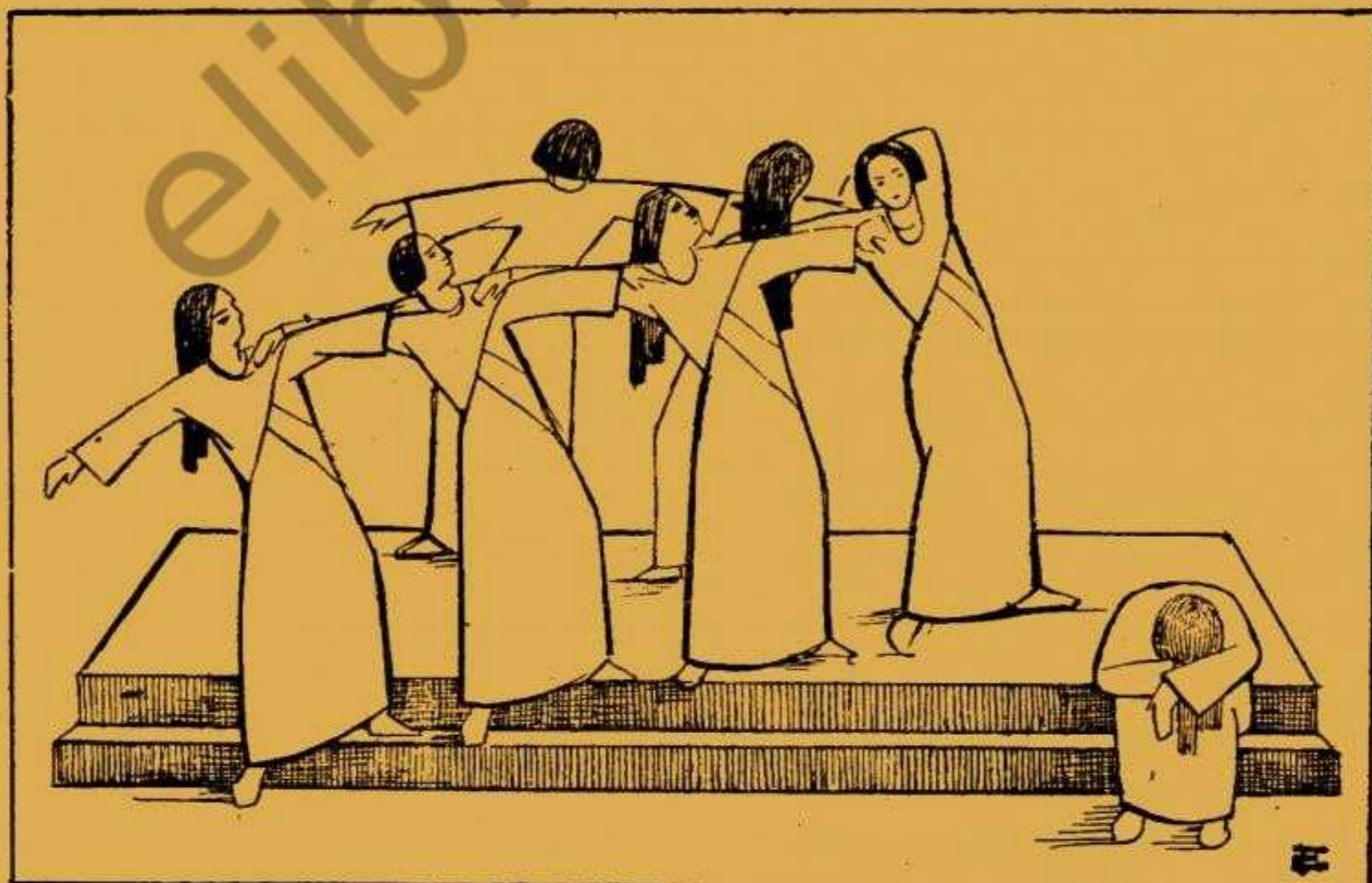
Дієвими особами являється декляматор і гурт (чоловік 6—8). Завдання маси є передача того загального настрою, що є темою вірша. Це завдання досягається як рухом, так і голосом. На фоні-ж цього декляматор деклямує вірш в супроводі рухів. Приміром, візьмемо ліричний вірш Шевченка «Як би мені черевики».

Ліричною основою цього вірша являється смуток, і це мусить бути завданням для гурту.

Для того, щоб не зробити це завдання на протязі цілого віршу одноманітним, слід провести варіації, в залежності від окремих частин віршу. Приміром:

Як би мені черевики,
То пішла-б я на музики.
Горінько моє!
Черевиків немає,
А музика грає, грає
Жаю завдає!

В цій частині смуток конкретно зв'язаний з музикою й танцями. Гурт і декляматор, передаючи кожен з окрема смуток, мусять бути спаяні загальним рухом танку. Стоючи пов'язані в танку, вони схиляються то в один, то в другий бік і усі разом промовляють першій рядок: «Як би ме-ні—че-ре-ви-ки», тягуче на двох нотах (але так, щоб не заглушити

Мал. 1.

декляматора), цим самим передаючи і далекий відгук музик, що доноситься до дівчини.

Сама-ж дівчина (декляматор) сидить на першому східці помосту зажурена і говорить в цей час:

«Як би мені черевики,
То пішла-б я на музики,
Горенько моє!

В цей час вона не сходить з місця, тільки підводить голову (див. мал. 2-й). На свої слова:

«Черевиків немає,
А музика грає, грає,
Жалю завдає!

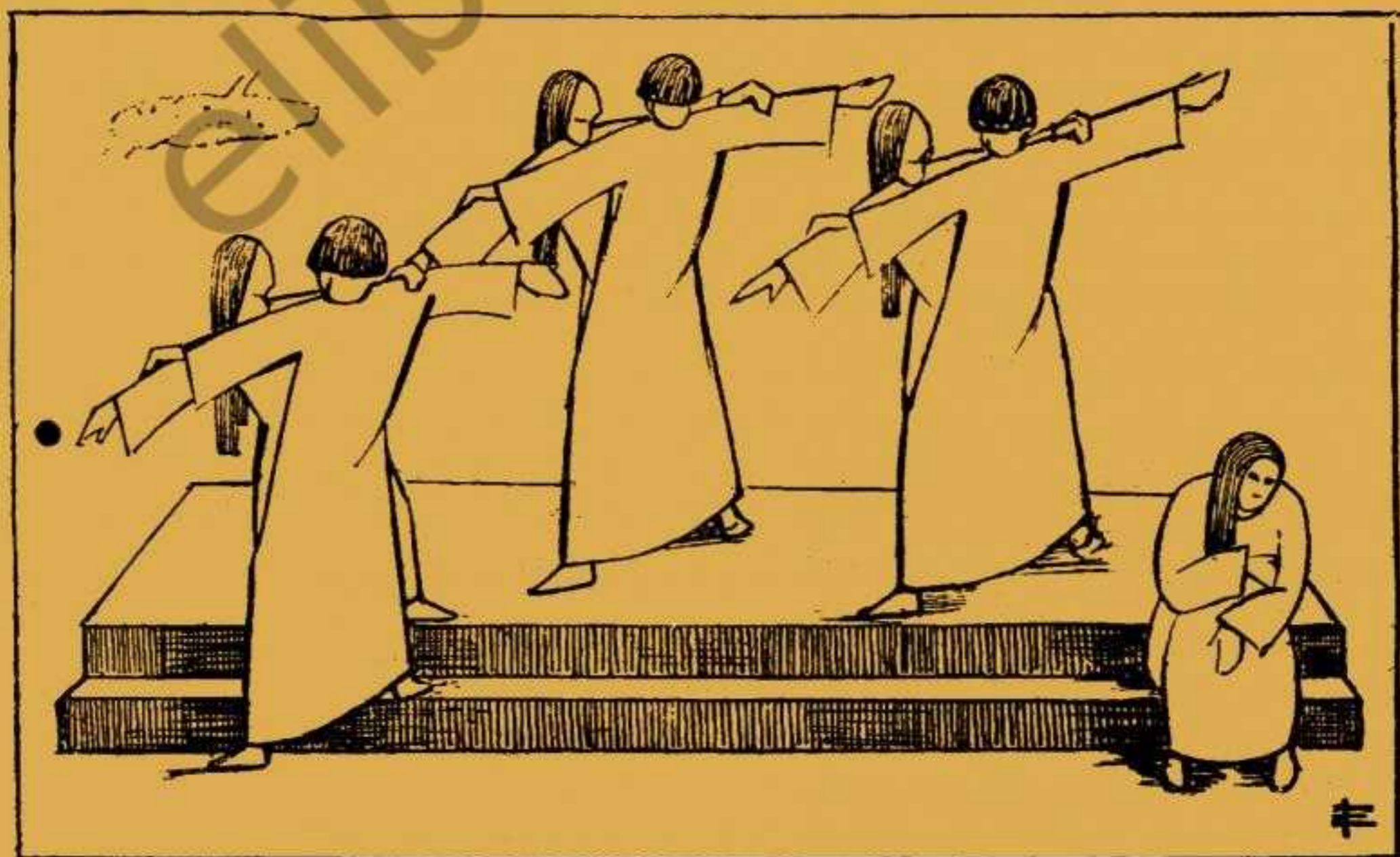
вона встає, заломлюючи руки. Гурт повторює так само, як і першу фразу: «А музика грає, грає», пов'язуючись парами (див. мал. 3-й).

Друга частина віршу:

Ой піду я боса полем,
Пошукаю свою долю,
Доленько моя!
Глянь на мене, чорнобриву,
Моя доле неправдива,
Безталанна я!

оскільки в ньому легкий сум набирає більш безнадійного характеру, гурт і виявляє це рухами безнадійного суму, шукання виходу і закликком до долі, а найвищі місця підкреслюють словом «полс», «доле», сходяться із декляматором (див. мал. 4-й).

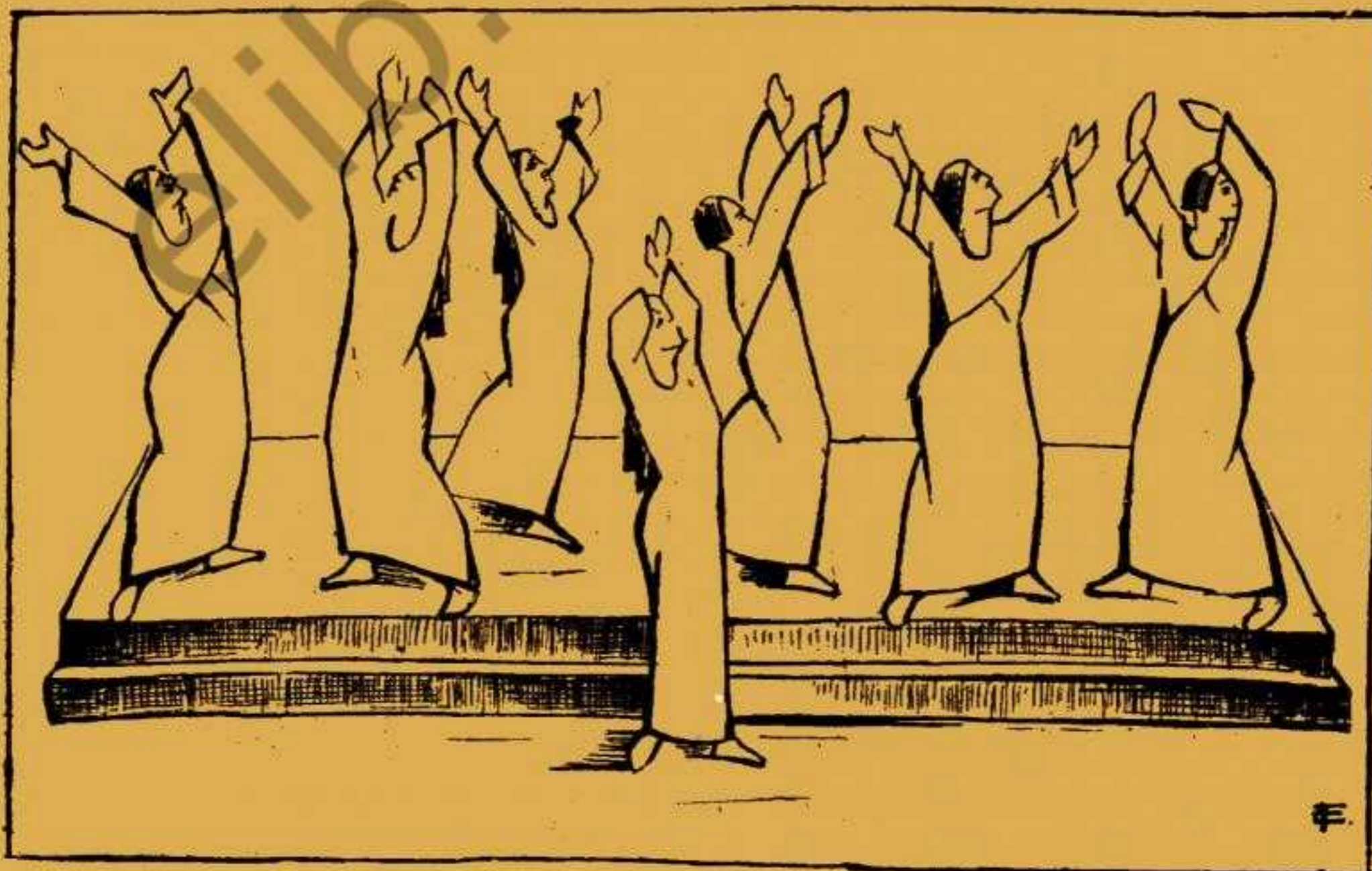
В самий високий момент розначу гурт сам вигукує «доле», після слів декляматора «Глянь на мене чорнобриву».

Мал. 2.

Мал. 3.

Мал. 4.

Після цієї кульмінаційної точки—спад, безнадійний сум в рухові; а коли декляматор закінчить: «Безталанна я», гурт стиха повторює «Безталанна я».

На третю частину вірша:

Дівчаточка на музиках,
У червоних черевиках,—
Я світом нужу!
Без розкошів, без любови,
Зношу свої чорні брови.
У наймах зношу!

Гурт повільно, на слова декл.:

Дівчаточка на музиках,
У червоних черевичках,
Я світом нужу!

в'яжеться і переходить знову в танок першої частини (див. мал. 1-й). Тим самим знову виступають танці і музика, що викликають у бідної дівчини такий жаль. Знову гурт рухається в танку, знову чути ці дві доймаючі ноти («без лю-бо-ви», «у наймах зношу») і цією останньою нотою, після останніх слів декляматора, без руху, закінчує гурт.

Декляматорша на фоні цього деклямує, передаючи всією постатью цей безнадійний жаль.

Прим. Ліричні вірші, придатні до таких інсценізацій: «І небо не-вмите», «Чого мені тяжко», «Не вернувся із походу», «І тут і всюди»...

**Теми-заголовки для інсценіровок і п'єсок по тексту
„Кобзаря“.**

(З програмів Київських українських трудшкіл).

- Думи мої... (п'єса).
Сон Шевченка (п'єса).
Великий льох (інсц.).
Мати-кріпачка (п'єска).
Вінок на могилу (дитяча сценка).
На великдень на соломі (інсц.).
Лебедин (інсц. із «Гайдамаків»)
Лілея (інсцен.).
Кавказ (інсцен.).
Сотник (п'єса).
На панщині пшеницю жала (інсцен.).
Дитинство Тараса (п'єса).
Тарас-сирота (п'єса).
Гамалія (інсцен.).
Ну, щоб, здавалося, слова... (дві картинки).
Шевченко у родичів (п'єска).
Іван Гус (інсцен.).
-

ВИБІРНІ ПОЕЗІЇ
Т. Г. ШЕВЧЕНКА

eliv.nplu.org

elib.nplu.org

Вірші революційного змісту.

Кавказ

(Якову де-Бальмену).

За горами гори, хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію політі;
Спокон-віку Прометея
Там орел карає,
Що-день божий довбе ребра
Й серце розриває;
Розриває, та не вип'є
Живущої крові,—
Воно знову оживає,
І сміється знову.
Не вмірає правда наша,—
Не вмірає воля;
І неситий не виоре
На дні моря поля,
Не скує душі живої
І слова живого,
Не понесе слави бога,
Великого бога.
Не нам на прою з тобою стати,
Не нам діла твої судить:
Нам тільки плакати, плакати, плакати
І хліб насущний замісити
Кровавим потом і сльозами.
Кати знущаються над нами,
А правда наша п'яна спить!
Коли-ж вона прокинетися?
Коли одпочити
Ляжеш, боже, утомлений,
І нам даси жити?
Ми віруєм твоїй силі
І слову живому:
Встане правда, встане воля,
І тобі одному
Поклоняться всі язики
Во віки і віки.
А поки-що течуть ріки,
Кривавії ріки!...

За горами гори, хмарою повиті,
 Засіяні горем, кровію політі!
 Отам-то Милостиві Ми
 Ненагодовану і голу
 Застукали сердешну волю
 Та й цькуємо... Лягло кістьми
 Людей муштрованих чимало.
 А сльоз? а крови? Напоїть
 Всіх імператорів би стало,
 З дітьми і внуками, втепить
 В сльозах удових... А дівочих,
 Пролитих нишком серед ночі?
 А матерних гарячих сльоз,
 А батьківських, старих, кривавих?—
 Не ріки,—море розлилось,
 Огненне море!.. Слава, слава
 Хортам, і гончим, і царям.
 І нашим батюшкам-царям!
 Слава!

І вам слава, сині гори,
 Кригою скуті;
 І вам, лицарі великі,
 Богом не забуті!
 Борітеся—поборете:
 Вам бог помагає;
 За вас сила, за вас воля
 І правда святая!
 «Чурек і сакля—все твоє,—
 Воно не прошене й не дане,—
 Ніхто не візьме за своє,
 Не поведе тебе в кайданах.
 У нас... На те письменні ми,
 Читаєм божії глаголи,
 І од глибокої тюрми
 Та до високого престола
 Усі ми в золоті—і голі.
 До нас в науку! Ми навчим,
 По-чому хліб і сіль по-чим...
 Ми не погани,
 Ми настоящі християни:
 Храми, ікони,
 Усе добро, сам бог у нас!
 Нам тільки сакля очі коле:
 Чого вона стоїть у вас,
 Не нами дана? Чому ми вам—
 Чурек-же ваш, та вам не кинем,
 Як тій собаці? Чом ви нам
 Платить за сонце не повинні?
 Та й тільки-ж то!..
 Ми малим ситі!—А за те,
 Як-би ви з нами подружились,
 Багато-б де-чого навчились.
 У нас же й світа!.. Як на те,—

Одна Сибір неісходима!
А тюрем? люду? Що й лічить!
Од Молдованина до Фінна—
На всіх язиках все мовчить...
Бо благодетствує!... У нас
Святую біблію читає
Святий чернець і навчає,
Що царь якийсь-то свині пас
Та дружню жінку взяв до себе.
А друга вбив—тепер на небі!
Ось бачите, які у нас
Сидять на небі! Ви ще темні,
Догматами не просвіщенні!
У нас навчіться! В нас—дери.
Дери та дай,
І прямо—в рай,
Хоч і рідню всю забори!
У нас—чого-то ми не вмієм?
І зорі лічим, гречку сієм,
Французів лаєм, продаєм
Або у карти програєм
Людей,—не Негрів, а таких,
Таки хрещених, та—простих.
Ми—не Гишпане! Крий нас, боже,
Щоб крадене перекупать.
Ми—по закону!»...
По закону апостола
Ви любите брата?
Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті!
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу,
Та й лупите по закону:
Дочці на кожушок,
Жінці на патинки,
Байстрюкові на придане,
Собі-ж на те, що не знають
Ні діти, ні жінка!
За кого-ж ти розпинався,
Христе, сине божий?
За нас добрих, чи за слово
Істини? чи, може,
Щоб ми з тебе посміялись?
Воно так і сталось!
Храми, каплиці, і ікони,
І ставники і мірри дим,
І перед образом твоїм
Неутомимі поклони—
За кражу, за війну, за кров,—
Щоб братню кров пролити, просим,
А потім в дар тобі-ж приносим
З пожару вкрадений покров...

Просвітились!... Та ще хочем
 Других просвітити,
 Сонце правди показати
 Сліпим, бачиш, дітям.
 Все покажем,—тільки дайте
 Себе в руки взяти:
 Як і тюрми мурувати,
 Кайдачи кувати,
 Як носить їх, і як плести
 Кнути узловаті,—
 Як лягати і як спину
 Під них підставляти,—
 Всього навчим! Тільки дайте
 Взяти свої гори—
 Останні, бо взяли вже
 І поле, і море!

І тебе загнали, мій друже, єдиний,
 Мій Якове любий! Не за Україну,
 А за її ката довелось пролити
 Кров добру,—не чорну,—довелось запить
 З московської чаши московську отруту.
 О, друже мій добрий, друже незабутий!
 Живою душею в Україні вітай;
 Літай з козаками по-над берегами,
 Розриті могили в степу наглядай,
 Заплач з козаками дрібними сльозами,
 І мене з неволі в степу виглядай!
 А поки-що мої думи.

Моє люте горе,
 Сіятому, нехай ростуть
 Та з вітром говорять...
 Вітер тихий з України
 Понесе з росою
 Тії думи аж до тебе.
 Братньою сльозою
 Ти їх, друже, привітаєш,
 Тихо прочитаєш,—
 І могили, степи, гори,
 І мене згадаєш.

С о н.

У всякого своя доля
 І свій шлях ширский:
 Той мурує, той руйнує,
 Той неситим оком
 За край світа зазирає,
 Чи нема країни,
 Щоб загарбать і з собою

Взять у домовину;
Той тузами обірає
Свата в його хаті,
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата;
А той, тихий та тверезий,
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадається,
Вижде нещасливий
У тебе час, та й запустить
Пазурі в печінки,—
І не благай: не вимолять
Ні діти, ні жінка;
А той, щедрий та розкішний,
Все храми мурує,
Та «отечество» так любить,
Так за ним бідкує,
Та так з його, сердешного,
Кров, як воду, точить!..
А братія мовчить собі,
Витріщивши очі,
Як ягнята: «Нехай»—каже:
«Може, так й треба».

— Так і треба! Бо немає
Господа на небі!
А ви в ярмі падаєте,
Та якогось раю
На цім світі благаєте...
Немає! Немає!
Шкода й праці! Схаменіться
Усі на цім світі.—
І царята і старчата,
Адамові діти!
І той, і той... А що-ж то я?

— Ось, що, добрі люде:
Я гуляю, бенкетую
В неділю і в будень;
А вам нудно, жалієтесь—
Йй-богу, не чую!
І не кричіть!—Я свою п'ю,
А не кров людськую.

Отак, ідучи по-під тинню
З бенкету п'яний, уночі,
Я міркував собі йдучи,
Поки доплентавсь до хатини.
А в мене діти не кричать

І жінка не лає,—
Тихо, як у раї,
Усюди божа благодать:
І в серці, і в хаті.
Ото-ж я ліг спати;
А вже підпилий як засне.

То, хоч коти гармати,
І усом не моргне.
Та й сон-же, сон, на причуд дивний,
Мені приснився.
Дивлюсь: так, буцім то сова
Летить лугами, берегами,
Та нетрями,
Та глибокими ярами,
Та широкими степами,
Та байраками;
А я за нею, та за нею,
Лечу й прощаюся з землею.
— «Прощай, світе! Прощай, земле,
Неприятний краю!
Свої муки, свої люті
В хмарі заховаю.
А ти, моя Україно,
Безтапанна вдово!
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову,
На розмову тиху, сумну.
На раду з тобою;
О-півночі падатиму
З чистою росою.
Порадимось, посумуєм.
Поки сонце встане,
Поки твої малі діти
На ворога стануть.
Прощай же ти, моя нене,
Удово-небого!
Годуй діток: жива правда
У господи бога!»
Лечу... Дивлюся—аж світає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє;
Степи, лани мріють;
Між ярами над ставами
Верби зеленіють;
Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють в полі.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Ранньою росою,
Вмивається, красується,
Сонце зустрічає,—
І нема тому почину,
І краю немає.
Ніхто його не додбає

І не розруйпує,
І все-то те... Душе моя!
Чого-ж ти сумуєш?
Душе моя убогая!
Чого марно плачеш?
Чого тобі шкода?

Хіба ти не бачиш,
Хіба ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися! А я полечу
Високо-високо за синії хмари:
Немає там влади, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чує.
Он глянь,—у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають,—бо нічим обути
Панят недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,—
Єдину надію в військо оддають,
Бо його, бач, трохи... А он-де під тинном
Опухла дитина голодная мре,
А мати пшепицю на панщизні жне.

А он—бачиш? Очі, очі,
На-що ви здалися?
Чом ви з-малку не висохли,
Слізьми не злилися?
То покритка по-під тинню
З байстрам шкандибає,—
Батько й мати одцурались,
Й чужі не приймають,
Старці навіть цураються...
А панич не знає:
З двадцятю, недолюдок.
Душі пропиває.

Чи бог бачить із-за хмари
Наші сльози, горе?
Може й бачить, та поміга—
Як і оті гори
Предковічні, що політі
Кровію людською!..
Душе моя убогая,
Лишенько з тобою!
Уп'ємося отрутою,
В кризі ляжем спати,
Пошлем думу аж до бога,
Його розпитати:
Чи довго ще на цім світі
Катам панувати?

Лети-ж, моя думо, моя люта муко!
Забери з собою всі лиха, всі зла,
Своє товариство! Ти з ними росла,
Ти з ними кохалась; їх тяжкіі руки

Тебе повивали. Бери-ж їх, лети,
 Та по всьому небі срдю розпусти.
 Нехай чорніє, червоніє,
 Полум'ям повіє,
 Нехай знову рига змія,
 Трупом землю криє.
 А бсз тебе я де-небудь
 Серце заховаю.
 А тим часом пошукаю
 На край-світа раю.

І знову лечу по-над землею,
 І знов прощаюся я з нею.
 Тяжко матір покидати
 У безверхій хаті,
 А ще гірше дивитися
 На сльози та лати.

Лечу, лечу, а вітер віє;
 Передо мною сніг біліє;
 Кругом бори та болота;
 Туман, туман та лустота,
 Людей не чуть,—не знать і сліду
 Людської страшної ноги.

«І вороги й не-вороги,
 Прощайте! В гості не приїду.
 Упивайтесь, бенкетуйте:
 Я вже не почую,—
 Один собі на віки-віки
 В снігу заночую.
 І поки ви дознаєтесь,
 Що ще єсть країна,
 Не полита слізьми, кров'ю,
 То я одпочину,
 (Одпочину...)»

Аж слухаю—
 Загули кайдани
 Під землею. Подивлюся...
 О, люде поганий!
 Де ти взявся? Що ти робиш?
 Чого ти шукаєш
 Під землею? Ні! Вже, мабуть,
 Я не заховаюсь
 І на небі! За-що ж кара?
 За-що мені муки?
 Кому я ще заподіяв?
 Чиї тяжкі руки
 В тілі душу закували,
 Серце запалили
 І мов тую чорну галич—
 Думи рзпустили?
 За що, не знаю, а караюсь.
 І тяжко караюсь!
 А коли я спокутую?

Коли діжду краю?
Не бачу й не знаю...

Заворушилася пустиня...

Мов із тісної домовини
На той останній страшний суд
Мерці за правдою встають.
То не вмерлі, не зариті,
Не суда ідуть просити;
Ні, то люди, живі люди.
В кайданах забиті.
Із нор золото виносять,
Щоб пельку залити
Неситому. То каторжні!..
А за-що? Те знає
Вседержитель, а може
Й він че добачає!
Он-де злодій штемпований
Кайдани волочить;
Он розбійник катований
Зубами скрегоче,—
Недобитка товариша
Зарізати хоче;
А між ними, запеклими,
В кайдани убраний,
Царь всесвітній, царь волі, царь
Штемпом увінчаний ¹⁾.
В муці, в каторзі—не просить,
Не плаче, не стогне:
Раз добром налите серце—
В-вік не прохолоне.

А де-ж твої думи, рожеві квіти?
Доглядані, смілі, викохані діти?
Кому ти їх, друже, кому передав?
Чи, може, на-віки в серці заховав?
Ой не ховай, брате! Розсип їх, розкидай!
Зійдуть і ростимуть, і вийдуть з них люде.
Чи ще митарство, чи вже буде?
Буде, буде, бо холодно.—
Мороз розум сушить.

І знов лечу. Земля чорніє.
Дрімає розум, серце мліє,
Дивлюся: хати по-над шляхами,—
То город із стома церквами;
А в городі, мов журавлі.
Замуштрували москалі;
Нагодовані, обуті
І кайданами окуті,
Муштруються. Далі гляну,
У долині, мов у ямі,

¹⁾ Шевченко має тут на думці борця за волю і правду письменника-поета, котрого за сміливе слово загнали на каторгу і посадили разом з злодіями та розбійниками.

На багнищі город мріє;
Над ним хмарою чорніє
Туман тяжкий... Долітаю,—
То город без краю.
Чи то турецький?
Чи то німецький?
А може те, що й московський!
Церкви та палати,
Та пани пузаті,
І ні однісінької хати!
Смеркалося. Огонь—огнем
Кругом запалало,—
Аж злякався.—«Ура! Ура!
Ура!» закричали.
«Цу-цу, дурні! Схаменіться!
Чого се ви раді?
Що орете?»—«Екой хохол!
Не знаєт параду!
У нас парад. Сам ізволіт
Севодня гуляти».
«Та де-ж вона, тая цяця?»
«Вон відіш палати?»
Штовхаюсь я; аж землячок,
Спасибі, признався,
З цинковими гудзиками:
«Где ти здесь узялся?»
— «З України».—«Да как же ти
Й говорить не вмееш
По-здешньому?» — «Ба ні, кажу,
Говорить я вмію,
Та не хочу».—«Екой чудак!
Я все входи знаю;
Я здесь служу, коли хочеш.
В дворец попытаюсь
Ввести тебя. Только знаеш,
Ми, брат, просьщенни,—
Не поскупись полтинкою!»
— Цур тобі, мерзений
Каламарю!»
І зробився
Я знову незримий,
Та й пропхався у палати.
Боже мій єдиный!
Так от-де рай! Уже на-шо—
Золотом облиті
Блюдолизи! Аж ось і сам,
Високий, сердитий,
Виступав. Обік його
Жіночка небога,
Мов опеньок засушений.
Тонка, довгонога,
Тай ще на лихо, сердешна
Хита головою.

— «Так оце-то та богиня?!
Лишенько з тобою!
А я, дурний, не бачивши
Тебе, цяцю, й разу,
Та й повірив тупсрим
Твоїм віршомазам!
О-то дурний! А ще й битий!
На квиток повірив
Москалеві! От і читай,
І йми ти їм віри!»

За панами—панства, панства
У сріблі та златі!
Мов кабани годовані,
Пикаті, пузаті!
Аж потіють та товпляться,
Щоб то ближче стати
Коло с а м и х: може, вдарять,
Або дулю дати
Благоволять—хоч маленьку,
Хоч півдулі, аби тільки
Під самую пику.
І всі у-ряд поставали,
Ніби без'язикі,
А ні-телень!.. Цар цвинькає,
А диво-цариця,
Мов та чапля між птахами,
Скаче, бадьориться.

Довгенько в-двох похожали,
Мов сичі надуті,
Та щось нишком розмовляли
(Здалека не чути)—
Об «отечестві», здається,
Та нових петлицях,
Та об муштрах ще новіших;
А потім цариця
Сіла мовчки на дзиглику,
Дивлюсь: цар підходить
До найстаршого та в пику
Його як затопить!
Облизався неборака,
Тай меншого в пузс—
Аж загуло!.. А той собі
Ще меншого туза
Межі плечі; той меншого,
А менший малого,
А той дрібних; а дрібнота
Уже за порогом
Як кинеться по улицах
Та й давай місити
Недобитків православних,
А ті—голосити,
Та верещать, та як ревнуть:
«Гуля наш сатюшка, гуля!
Ура! Ура! Ура-а-а!»

Зареготався я, та й годі;
 А й мене давнули
 Таки добре. Перед світом
 Усе те заснуло;
 Тільки де-де православні
 По кутках стогнали,
 Та, стогнучи, за б а т ю ш к у
 Господа благали.
 Сміх і сльози! От пішов я
 Город озирати.
 Там ніч, як день. Дивлюся я:
 Палати, палати
 По-над тихою рікою,
 А берег обшитий
 Увесь каменем. Дивуюсь,
 Мов несамовитий:
 Як то воно зробилося
 З калюжі такої
 Таке диво! Отут крові
 Голито людської
 І без ножа! По тім боці
 Твердиня й дзвіниця¹⁾,
 Мов та швайка загострена,—
 Аж чудно дивиться,
 І дзигарі тельнякають.
 От я повертаюсь—
 Аж кінь летить, копитами
 Скелю розбиває.
 А на коні сидить охляп,
 У свиті—не в свиті,
 І без шапки; якимсь листом
 Голова повита.
 Кінь басує, от-от річку,
 От-от перескочить.
 А він руку простягає,
 Мов світ увесь хоче
 Загарбати. Хто-ж се такий?
 От собі й читаю,
 Що на скелі²⁾ наковано:
 «Первому Втора я»
 Таке диво поставила.
 Тепер же я знаю:
 Се той Первий, що розпинав
 Нашу Україну,
 А Втора я доканала
 Вдову-сиротину.
 Кати-кати, людоїди!
 Наїлись обое,
 Накралися! А що взяли
 На той світ з собою?
 Тяжко, тяжко мені стало,

¹⁾ Петропавловська кріпость з церквою Петра і Павла.

²⁾ На пам'ятнику.

Так, мов я читаю
Історію України.
Стою, заміраю.
А тим часом тихо, тихо
Та сумно співає
Щось таке невидиме:
 «Із города, із Глухова
 Полки виступали
 З заступами на лінію ¹⁾,
 А мене послали
 У столицю з козаками
 Наказним гетьманом ²⁾.
 О, боже мій милосердний!
 О, царю поганій!
 Царю проклятий, неситий,
 Гаспиде лукавий!
 Що ти зробив з козаками?
 Болота засипав
 Благородними кістками!
 Поставив столицю
 На їх трупах катованих,
 І в темній темниці
 Мене, вольного гетьмана,
 Голодом замучив
 У кайданах!.. Царю! царю!
 І бог не розсудить
 Нас з тобою: кайданами
 Скований зо мною
 На віки-віки. Тяжко мені
 Вітатъ над Невою!
 України далекої,
 Може, вже немає...
 Полетів си, подивився,
 Так бог не пускає.
 Може, Москва випалила,
 І Дніпро спустила
 В синє море? Розкопала
 Високі могили,
 Нашу славу? Боже милий!
 Зжалься, боже милий!»
 Та й замовкло. Дивлюся я:
 Біла хмара криє
 Сіре небо; а в тій хмарі—
 Мов звір в гаї виє.
 То не хмара,—біла пташка
 Хмарою спустилась
 Над царем тим мусянжовим,
 І заголосила:

¹⁾ Цар Петро заставляв українських козаків сипати вали та копати рови на границі з татарами.

²⁾ Цар Петро вислав на північ більш 20 000 козаків українських з наказним гетьманом Павлом Полуботком, щоб вони копали та розчищали на болоті місце під столицю Петербург. Більше половини козаків лягло трупом в тому болоті.

«І ми сковані з тобою,
Людоїде, змію!
На страшному на судищі
Ми бога закриєм
Од очей твоїх неситих.
Ти нас з України
Загнав голих і голодних
У сніг на чужину
Та й порізав, а з шкур наших
Собі багряницю
Пошив жилами твердими,
І заклав столицю
В новій рясі. Подивився:
Церкви та палати!
Веселися, лютий кате,
Проклятий, проклятий!»

Розлетілись, розсинались,
Сонечко вставало,
А я стояв, дивувався
Так, аж страшно стало.
Уже вбогі ворушились,
На труд поспішали,
І москалі на розпуттях
Уже муштрувались.
По-край улиць поспішали
Заспані дівчата,
Та не з дому, а до-дому:
Посилала мати
На цілу ніч працювати,
На хліб заробляти.
А я стою, похилившись,
Думаю, гадаю:
«Як-то тяжко той насущний
Люди заробляють!»

От і братія сипнула
У сенат писати
Та підписувать, та драти
І з батька, і з брата.
А між ними і землячки
Де-де поглядають:
По-московськи так і чешуть,
Сміються та лають
Батьків своїх, що з-малечку
Цвенькати не вчили
По-німецьки, а то тепер
І кисни в чорнилі...
П'явки, п'явки! Може, батько
Останню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови!..
Україно, Україно!
Отсе твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом політі,

Московською блекотою,
В німецьких петлицях
Замучені. Плач, Вкраїно,
Бездітна вдовице!

Піти лишень, подивиться
До царя в палати:
Що там робиться? Прихожу—
Старшина пузата
Стоїть рядом, сопе, хропе
Та понадувалась,
Як индики, і на двері
Косо поглядала.
Аж ось вони й одчинились—
Неначе з берлога
Ведмідь виліз. Ледве-ледве
Переносить ноги,
Та одутий, аж посинів:
Похмілля прокляте
Його мучило. Як крикне
На самих пузатих—
Всі пузаті до одного
В землю провалились.
Він випучив баньки з лоба,
І все затрусилось,
Що осталось. Мов скажений,
На менших гукає,—
І ті в землю; він до дрібних,—
І ті пропадають;
Він до челяді сунеться,—
І челядь пропала;
До москалів,—москалики
Тяжко застогнали,
Пішли в землю! Диво дивне
Сталося на світі!
Дивлюся, що дальш буде,
Що буде робити
Мій ведмедик? Стоїть собі,
Голову пснурив,
Сіромаха. Де-ж ділася
Ведмежа натура?
Мов кошеня—такий чудний!..
Я як засміявся!
Він і почув, та як гукне,—
Я перелякався,
Та й прскинувся.

Отаке-то
Приснилося диво!
Чудне якесь! Таке тільки
Сниться юродивим
Та п'яницям. Не здивуйте,
Брати мої милі:
Я не своє розказував,
А те, що приснилось.

Холодний яр.

У всякого своє лихо,
І в мене те лихо:
Хоть не своє, позичене,
А все-таки лихо.
На що-б, бач-ся, те згадувать,
Що давно минуло,
Будить бог-знає колишнє?
Добре, що заснуло!..

Хоть би й Яр той! Вже до його

І стежки малої
Не осталось, і здається,
Що ніхто й ногою
Не ступив там,—а згадаєш—
То була й дорога
З монастиря Мотриного
До Яру страшного.
У Яр теді сходилися.
Мов із хреста зняті,

Батько з сином,
І брат з братом,

Одностайне стати
На ворога лукавого,
На лютого Ляха.
В Яру колись гайдамаки
Табором стояли,
Ратища стругали.

Де-ж ти дівся, в Яр глибокий

Протоптаний шляху?
Чи сам заріс темним гаєм?
Чи то засадили
Нові кати, щоб до тебе
Люди не ходили
На пораду: що їм діять
З добрими панами,
Людоїдами лихими,
Новими Ляхами?
Не сховаєте: над Яром
Залізник вітає,
Та на Умань поглядає,
Гонту дожидає.
Не ховайте, не топчіте
Святого закона!
І не кличте преподобним
Лютого Нерона!
Не славтеся царевою
Святою війною,

Бо ви й самі не знаєте,
Що царики коять.
А кричите, що песете
І душу, і шкуру
«За отечество!» Йй-Богу,
Овеча натура!
Дурний шию підставляє
Й сам не знає, за що,
Та ще й Гонтю зневажає,
Ледаче ледащо!
«Гайдамаки—не воины,
Разбойники, воры,
Пятно в нашей истории!»
Брешеш, людоморе:
За святую правду, волю
Розбійник не встане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний; не заріже
Лукавого сина;
Не розіб'є живе серце
За свою країну!
Ви—розбійники неситі,
Голодні вороги!
По якому правдивому,
Святому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуєте? Стережіться-ж,
Бо лихо вам буде,
Тяжке лихо! Дуріть дітей
І брата сліпого.
Дуріть себе, чужих людей,
Та не дуріть бога:
Бо в день радості над вами
Розпадеться кара,
І повіє новий огонь
З Холодного Яру!

Осії глава XIV

(Подражаніє).

Погинеш, згинеш, Україно!
Не стане знаку на землі!
А ти пишалася колись
В добрі і роскоші. Вкраїно,
Мій любий краю неповинний!
За-що тебе господь кара,

Карає тяжко? За Богдана,
Та за скаженого Петра,
Та за панів отих поганих
До краю нищить,—покара,
Уб'є незримо... І правдиво!
Бо довго довготерпеливий
Дивився мовчки на твою,
Гріховную твою утробу,
І рек во гніві: «Потреблю
Твою красу, твою оздобу;
Сама розіпнешся! Во злобі
Сини твої тебе уб'ють
Оперені, а злозачаті
Во чреві згинуть, пропадуть,
Мов недолежані курчата,
І плача, матернього плача,
Ісполню гради і поля,
Да зрит розтленная земля,
Що я—держитель, і все бачу!»
Воскресни, мамо! І вернися
В світлицю-хату, опочий!
Бо ти аж надто вже втомилась,
Гріхи синовні несучи.

Спочивши, скорбная, скажи,

Прорци своїм лукарим чадам,
Що пропадуть вони лихі,
Ще їх безчестіє, і зрада,
І криводушіє — огнем,
Кривавим пламенним мечем
Нарізані на людських душах.
Ще крякне кара невсипуща,
Що не спасе їх добрий цар,
Їх кроткий, п'яний господар!
Не дасть їм пить, не дасть їм їсти,
Не дасть коня вам охляп сісти
Та утікати; не втечете
І не сховаєтесь! Усюди
Вас найде правда-мста, а люди
Підстерезуть вас, на то те-ж
Уловлять, і судить не будуть:
В кайдани туго окують,
В село на зрище приведуть,
І на хресті отім, без ката
І без царя, вас, біснуватих,
Розтнуть, розірвуть, розіпнуть,
А кров'ю вашою, собаки,
Собак напоять!

І додай,

Такеє слово їм додай,
Без притчі вискажи: зробили,
Руками скверними створили

Свою надію, й речете,
Що цар—наш бог, і цар—надія,
І нагодує і огріє
Вдову і сирот... Ні, не те!
Скажи їм ось-що: брешуть, боги,
Ті идоли в чужих чертогах!
Скажи, що правда оживе,
Натхне, накличе, нажене
Не ветхеє, не древле слово
Розтліннеє, а слово нове
Між людьми криком пронесе
І люд окрадений спасе
Од ласки царської.

—
* * *

Світе ясний, світе тихий,
Світе вольний, песновитий!
За що-ж тебе, світе-брате,
В своїй добрій теплій хаті

Оковано, омурано
(Премудрого одурено),
Багрянцями закрито
І розп'ятієм добито?

Не добито! Стрепенися
Та над нами просвітися!
Просвітися!.. Будем, брате,
З багрянцїв онучі драти,
Люльки з кадил закуряти,
«Явленими» піч топити,
Кропилами будем, брате,
Нову хату вимітати.

—
П. С.

Не жаль на злого: коло його
І слава сторожем стоїть;
А жаль на доброго такого,
Що й славу вмів одурить.
І досі нудно, як згадаю:
Готичеський з часами дом,
Село обідране кругом,
І шапочку мужик знімає,
Як ф'лаг побачить: значить, пан
У себе з причетом гуляє.
Оцей годований кабан,

Оце ледащо — щирий пан,
Потомок гетьмана дурного,
І презавзятий патріот,
Та й християнин ще до того.
У Київ їздить всякий год,
У світі ходить між панамі,
І п'є горілку з мужиками,
І вольнодумствує в шинку:
Отут він ввесь, хоч надрюкуї!
Та ще в селі своїх дівчаток
Перебірає; та спроста
Таки своїх байстрят з десяток
У год подержить до хреста,
Та й тільки-ж то... Кругом паскуда!
Чому-ж його не так зовуть?
Чому на його не плюють?
Чому не топчуть? Люди, люди!
За шмат гнилої ковбаси
У вас хоч матір попроси,—
То оддасте... Не жаль на його,
На п'яного Петра, кривого,
А жаль великий на людей,
На тих юродивих дітей!..

* *
* *

Хоча лежачого й не б'ють,
То і полежать не дають
Ледачому... Тебе-ж, о, суко,
І ми самі, і наші внуки,
І миром люди прокленуть...
Не прокленуть, а тільки плюнуть
На тих оддоених щенят,
Що ти щенила. Муко, муко!
О, скорб моя, моя печаль!
Чи ти минеш коли? Чи псами
Царі з міністрами-рабами
Тебе, о, люту, зацькують?
Не зацькують! А люди тихо,
Без всякого лихого лиха
Царя до ката поведуть!

Заповіт.

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій:
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно,—було чути,
Як реве ревучий!

Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу,—отоді я
І лани, і гори,—
Все покину і полину
До самого бога
Молитися. А до того—
Я не знаю бога!

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте!
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте помянути
Незлим тихим словом!

Вірші автобіографічного змісту.

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині—
Однаковісенько мені!
В неволі виріс між чужими,
І, не оплаканий своїми,
В неволі плачучи умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій—не своїй землі...

І не помяне батько з сином,
Не скаже синові: «Молись,
Молися, сину, за Вкраїну,
Його замучили колись».
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злиї люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені!

Н. І. Костомарову.

Веселе сонечко ховалось
В веселих хмарах весняних;
Гостей зачинених своїх
Сердешним чаєм напували,
І часових переменяли,
Синємундирних часових.
І до дверей, на ключ замкнутих,
І до решітки на вікні
Привик я трохи,—і мені,
Не жаль було давно одбутих,
Давно похованих, забутих,
Моїх кривавих тяжких сльоз—
А їх чимало розлилось
На марне поле! Хоч-би рута,
А то нічого не зійшло!
І я згадав своє село:
Кого я там коли покинув?
І батько й мати в домовині...
І жалем серце запеклось,
Що нікому мене згадати...
Дивлюсь: твоя, мій брате, мати,
Чорніша чорної землі
Іде, з хреста неначе знята...
Молюся, господи, молюсь!
Хвалить тебе не перестану,
Що я ні з ким не поділю
Мою тюрму, мої кайдани...

* * *

В неволі тяжко... хоча й волі,
Сказати по-правді, не було;
Та все-таки якимось жилось—
Хоть на чужому—та на полі...
Тепер же злої тії долі,
Як бога, ждати довелось.
І жду її, і виглядаю,
Дурний свій розум проклинаю,
Що дався дурням одурить,
В калюжі волю утопить.
Холоне серце, як згадаю,
Що не в Україні поховають,
Що не в Україні буду жити,
Людей і господа любить.

* * *

Зоре моя вечірняя!
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неролі з тобою.
Розкажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає;
Як широка сокорина
Віти розпустила,
А над самою водою
Верба похилилась,
Аж по воді розіслала
Зелені віти,
А на вітах гойдаються
Нехрещені діти;
Як у полі на могилі
Вовкулак ночує,
А сич в лісі та на стрісі
Недолю віщує;
Як сон-трава при долині
В-ночі розцвітає;
А про людей—та нехай їм!
Л їх, добрих, знаю,—
Добре знаю, зоре моя,
Мій друже єдиний,
Що вони, поганці, діють,
В нас на Україні!..
Розкажу я те, що знаю,
Тобі й спати не ляжу,
А ти рано тихесенько
Богові розкажеш.

* * *

Мені тринадцятий минало;
Я пас ягнята за селом.
Чи то так сонечко сіяло,
Чи так мені чого було—
Мені так любо, любо стало,
Неначе в бога...
Уже прикликали до паю,
А я собі у бур'янні
Молюся богу; і не знаю,
Чого маленькому мені
Тоді так приязно молилось,
Чого так весело було.
Господне небо і село,
Ягня, здається, веселилось,
І сонце гріло—не пекло.
Та не довго сонце гріло,
Не довго молилось;
Запекло, почервоніло
І рай запалило.
Мов прокинувся,—дивлюся:
Село почорніло,
Боже небо голубеє—
І те помарніло.
Поглянув я на ягнята—
Не мої ягнята;
Обернувся я на хати—
Нема в мене хати.
Не дав мені бог нічого!
І хлинули сльози...
Тяжкі сльози... А дівчина
При самій дорозі,
Недалеко коло мене
Плоскінь вибирала,
Та й почула, що я плачу:
Прийшла, привітала,
Утирала мої сльози,
І поцілувала...
Неначе сонце засіяло,
Неначе все на світі стало
Моє: лани, гаї, сади...
І ми, жартуючи, погнали
Чужі ягнята до води.
Бридня! А й досі, як згадаю,
То серце плаче та болить:
Чому господь не дав дожить
Малого віку у тім раю!
Умер би, орючи на ниві,
Нічого-б на світі не знав,
Не був би в світі юродивим,
Людей і (бога-б) не прокляв!

* * *

Самому чудно. А де-ж дітись?
Що діяти і що почать?
Людей і долю проклинать—
Не варт, їй-богу! Як же жити
На чужині, на самоті?
І що робити в-заперті?
Як-би кайдани перегризти,
То гриз по-троху-б... Так не ті,
Не ті їх ковалі кували,
Не так залізо гартували,
Щоб перегризти... Горе нам,
Невольникам і сиротам,
В степу безкраїм за Уралом.

—

А. О. Козачковському.

Давно те діялось! Ще в школі,
Таки в учителя-дяка
Гарненько вкраду пятака
(Бо я було трохи не голе,—
Таке убоге), тай куплю
Паперу аркуш, і зроблю
Маленьку книжечку; хрестами
Та визерунками з квітками
Кругом листочки обведу,
Та й списую «Сковороду»,
Або «Три царіє со дари»;
Та сам собі у бурьяні,
Щоб не почув хто, не побачив,
Виспівую, було, та плачу...

І довелось знов мені
На старість з віршами ховатись,
Мережать книжечки, співати
І плакати у бурьяні,—
І тяжко плакати! І не знаю,
За-що мене господь карає...
У школі мучилось, росло,
У школі й сивіть довелось,
У школі дурня й поховають;
А все за того пятака,
Що вкрав маленьким у дяка,
Отак господь мене карає...
Ось слухай же, мій голубе,
Мій опле-козаче,
Як конаю я в неволі,
Як я нужу світом!
Слухай, брате, та научай.

— «Айда в казарми! айда в неволю!»
Неначе крикне хто надо мною,—
І я прокинусь. По-за горою
Вертаюсь, крадуся по-над Уралом,
Неначе злодій той, по-за валами,
Отак я, друже мій, святкую
Отут неділеньку святую!
А понеділок? Друже-брате!
Приходить ніч в смердячу хату,
Осядуть думи, розібьють
На сто крат серце і надію,
І те, що вимовить не вмію...
І все на світі проженуть,
І спинять ніч: часи літами,
Віками глухо потечуть;
І я кривавими сльозами
Не раз постелю омочу.
Не малодушіє в неволі
В-ночі сльози точить,
А гріхи мої великі
Вилитися хочуть—
Не виллються, не покинуть
Душу катувати...
Страшно мені, друже-брате,
Смерти сподіватись!
Перелічу і дні і літа:
Кого я, де, коли любив?
Кому яке добро зробив?
Нікого в світі, нікому в світі,
Неначе по лісу ходив.
А малась воля, малась сила!
Та силу позички зносили,
А воля в гостях упилась,
В степу, небога, заблудила
Та й упиваться зареклась.
Не поможе, милий боже!
Як-то кажуть люди:
«Буде каяття на світі,
Вороття не буде...»
Благаю бога, щоб світало:
Мов волі, сонця, світу жду.
Цвіркун замовкне, «зорю» бьють—
Благаю бога, щоб смеркало!
Бо на позорище ведуть
Старого дурня муштрувати,
Щоб знав, як волю шанувати,
Щоб знав, що дурня всюди бьють.
Так день—і тиждень так минає,
І може, друже мій, отак
Минуть остатнії літа!
Як перед богом сповідаюсь:
За правду на світі караюсь
І не клену долі,

Тільки господа благаю:
 «Не дай, боже, в чужім краю
 Згинуть у неволі!..»
 Минають літа молодії;
 Минула доля, а надія
 В неволі знову—за своє,
 Зо мною знову лихо діє,
 І серцю жалю завдає.
 А може ще добро побачу?
 А може лихо переплачу,
 Води Дніпрової нап'юсь,
 На тебе, друже, подивлюсь?
 І, може, в тихій твоїй хаті
 Я буду знову розмовляти
 З тобою, друже мій?.. Боюсь.
 Боюся сам себе спитати:
 Чи се коли сподіється?
 Чи може вже з неба
 Подивлюсь на Україну,
 Подивлюсь на тебе?
 А иноді так буває,
 Що й сльози не стане.—
 І благав би я о смерті,
 Так тая Україна,
 І Дніпро крутоберегий,
 І ти, друже-брате,
 Не даєте мені бога
 О смерті благати!

* * *

Привикне, кажуть, собака за во-
 зом бігти, то біжить і за сльозами.

То так і я тепер пишу:
 Папір тільки, чорнило трачу...
 А перш (ій-богу, не брешу!)
 Згадаю що, чи що набачу
 То так утну, що аж заплачу
 І ніби сам перелечу
 Хоч на годину на Вкраїну;
 На неї гляну, подивлюсь,
 І мов добро кому зроблю,
 Так любо серце одпочине.
 Як-би сказати, що не люблю,
 Що я Україну забуваю.
 Або лукавих проклинаяю
 За те, що я тепер терплю,—
 Їй-богу, братія, прощаю
 І милосердому молюсь,
 Щоб ви лихим чим не згадали;
 Хоч я вам кривди не робив,
 Та все-таки між вами жив,
 То може де-що і осталося.

* * *

А нумо знову віршувать!
(Звичайне, нишком!) Нумо знову,
Поки новинка на основі,
Старинку божу лицювать,
А сіріч... якби вам сказать,
Щоб не збрéхавши? нумо знову
Людей і долю проклинать!
Людей за те, щоб нас знали
Та нас шанували,—
Долю за те, щоб не спала
Та нас доглядала.
А то, бач, що наробила:
Кинула малого
На розпутті, та й байдуже...
А воно, убоге,
Молодеє, сивоусе—
Звичайно, дитина!
І подибало тихенько
По-під чужим тинем
Аж за Урал. Опинилось
В пустині, в неволі...
Як же тебе не проклипать,
Лукавая доле?
Не проклянну-ж тебе, доле,
А буду ховатись
За валами, та нищечком
Буду віршуватч,
Нудить світом, сподіватись
У гості, в неволю,
Із-за Дніпра широкого
Тебе, моя доле!

* * *

Ну, що-б, здавалося, слова?
Слова та голос—більш нічого!..
А серце б'ється, ожива,
Як їх почує. Знать од бога
І голос той, і ті слова
Ідуть між люди.
Помолившись,
Не те, щоб дуже зажурившись,
А так на палубі стояв
І сторч на море поглядав,
Мов на Іуду. Із туману,
Як кажуть, стала виглядать
Червонолиця Діяна.
Я вже думав спать лягать,
Та й став, щоб трохи подивитися

На круглолицю молодицю...
 Чи теє—дівчину. Матрос,
 Таки земляк наш з Островної,
 На вахті стоя,
 Журився сам собі чогось;
 Та й заспівав,—звичайно, тихо,
 Щоб капітан не чув: бо з-лиха,
 Якийсь лихий, хоч і земляк.
 Співа матрос, як той козак,
 Що в наймах виріс сиротою,
 Іде служити в москалі...

Давно, давно колись
 Я чув, як, стоя під вербою,
 Тихенько дівчина співала;
 І жаль мені, малому, стало
 Того сірому сироту,
 «Що він утомився,
 На тин похилився,—
 Люди кажуть, ще й говорять:
 Мабуть, він упився».
 І я заплакав: жаль малому
 Було сіроми сироти.

Чого-ж тепер заплакав ти?
 Чого тепер тобі, старому,
 У цій неволі стало жаль?
 Що світ завязаний, закритий?
 Що сам еси тепер москаль?
 Що серце порване, побите?
 І що хороше-дороге
 Було в йому, то розлилося?
 Що ось як жити довелося?
 Чи так, лебедику?... Еге!..

—
 * * *

Мов за подушне оступили
 Оце мене на чужині
 Нудьга і осінь. Боже милий!
 Де-ж заховатися мені?
 Що діяти? Уже й гуляю
 По цім Аралу, і пишу,
 Віршую нищечком, грішу,
 Бог-зна, колишнії случаї
 В душі своїй перебіраю
 Та списую,—щоб та печаль
 Не перлася, як той москаль,
 В самотню душу... Лютий злодій
 Впирається таки, та й годі!

Г. 3.

Немає гірше, як в неволі
Про волю згадувать... А я
Про тебе, воленько моя,
Оце нагадую: ніколи
Ти не здавалася мені
Такою свіжо-молодою
І прехорошею такою,
Так, як тепер на чужині,
Та ще й в неволі... Доле! доле!
Моя проспівана воле!
Хочь гляни на мене з-за Дніпра
Хоч усміхься...

—
* * *

І небо невмите, і заспані хвилі,
І по-над берегом геть-геть,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться... Боже милий!
Чи довго буде ще мені
В оцій незамкнутій тюрмі,
По-над оцим вікчемним морем
Нудити світом? Не говорить,
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу пожовкла трава,
Не хоче правдоньки сказать...
А більше ні в кого спитать.

—
* * *

І виріс я на чужині,
І сивію в чужому краї,
То одинокому мені
Здається—кращого немає
Нічого в бога, як Дніпро
Та наша славная країна.
Аж бачу, там тільки добро,
Де нас нема. В лиху годину,
Якось недавно довелось
Мені заїхать в Україну,
У те найкраще село,—
У те, де мати повивала
Мене малого і в-ночі
На свічку богу заробляла;
Поклони тяжкій б'ючи,
Пречистій ставила, молила,
Щоб доля добрая любила
Її дитину... Добре, мамо,
Що ти зарані спать лягла!

А то-б ти бога прокляла
 За мій талан...
 Аж страх погано
 У тім хорошому селі:
 Чорніше чорної землі
 Блукають люди; повсихали
 Сади зелені; погнили
 Біленькі хати, повалялись;
 Стави бурьяном поросли.
 Село неначе погоріло,
 Неначе люди подуріли,
 Німі на панщину ідуть
 І діточок своїх ведуть.

І я, заплакавши, назад
 Поїхав знову на чужину.
 І не в однім отім селі,
 А скрізь на славній Україні
 Людей у ярма запрягли
 Пани лукаві. Гинуть, гинуть
 У ярмах лицарські сини...

Погано дуже, страх погано
 В оцій пустині пропадуть;
 А ще поганцьє на Україні
 Дивитись, плакати,—і мовчать.

А як не бачиш того лиха,
 То скрізь, здається, любо, тихо,
 І на Україні добро;
 Між горами старий Дніпро,
 Неначе в молоці дитина,
 Красується, любується
 На всю Україну,
 А по-над ним зеленіють
 Широкиї села;
 А у селах у веселих
 І люди веселі.
 Воно-б, може, так і сталось,
 Як-би не осталось
 Сліду панського в Україні!..

* * *

І знов мені не привезла
 Нічого почта з України!
 За грішвиї, мабуть, діла
 Караюсь я в оцій пустині
 Сердитим богом. Не мені
 Про теє знать, за що караюсь:
 Та й знать не хочеться мені!..
 А серце плаче, як згадаю

Хоч невеселії случаї
І невеселиї ті дні,
Що пронеслися надо мною
В моїй Україні колись.
Колись божились та клялись,
Братались, сестрились зо мною,
Поки, мов хмара, розійшлись
Без сльоз, роси тії святої.
І довелося знов мені
Людей на старості... Ні, ні!
Вони з холери повмирали—
А то-б хоч клаптик переслали
Того паперу...

Ой, із журби та із жалю,
Щоб не бачить, як читають
Листи тії, погуляю,
Погуляю по-над морем,
Та розважу своє горе,
Та Україну згадаю,
Та пісеньку заспіваю.
Люди скажуть, люди зрадять,
А вона мене порадить,—
І порадить і розважить,
І правдоньку мені скаже.

—
* * *

В неволі, в самоті немає,
Нема з ким серце повднать;
То сам собі оце шукаю
Когось-то, з ним щоб розмовлять.
Шукаю бога,—а нахожу
Таке, що цур йому й казать!
От що зробили з мене годи
Та безталання! Та ще й те,
Що літечко моє святе
Минуло хмарно, що немає
Ніже єдиного случаю,
Щоб до-ладу було згадать.
А душу треба розважять,
Бо їй так хочеться, так просить
Хоч слова тихого... Не чуть!
І мов у полі сніг заносить
Неохолонувший ще труп.

* * *

Не додому вночі йдучи
З куминої хати
І не спати лягаючи,
Згадай мене, брате!
А як прийде нудьга в гості
Та й на ніч засяде,
Отоді мене, мій друже,
Зови на пораду!
Отоді згадай в пустині,
Далеко над морем,
Свого друга веселого,
Як він горе боре,
Як він, свої думи тії
І серце убоге
Заховавши, ходить собі
Та молиться богу
Та згадує Україну
І тебе, мій друже,
Та иноді й псжуриться...
Звичайно, не дуже,
А так тільки... На дворі, бач,
Наступає свято, —
Тяжко його, друже-брате,
Самому стрічати
У пустині... Завтра рано
Заревуть дзвіниці
В Україні, завтра рано
До церкви молиться
Підуть люди; завтра-ж рано
Завис голодний
Звір в пустині, і повіє
Ураган холодний,
І занесе піском, снігом
Курінь, — мою хату.
Отак мені доведеться
Свято зустрічати!
Що-ж діяти? На те й лихо,
Щоб з тим лихом битись;
А ти, друже мій єдиний,
Як маєш журитись. —
Прочитай оцю цідулу
І знай, що на світі
Тільки й тяжко, що в пустині
У неволі жити...
Та й там живуть, хоч погано...
Що-ж діяти маю?
Треба-б вмерти, — так надія,
Брате, не вмірає!

* * *

І золотої й дорогої
Мені, щоб знали ви, не жаль
Моєї долі молодої,
А иноді така печаль
Оступить душу—аж заплачу!
А ще до-того, як побачу
Малого хлопчика в селі,
Мов одірвалось од гіллі,
Одно-однісеньке під тинном
Сидить собі в старій ряднині..
Мені здається, що це я,
Що це-ж та молодість моя;
Мені здається, що ніколи
Воно не бачитиме волі,
Святої воленьки! Що так
Даремне, марне пролетять
Його найкращії літа;
Що він не знатиме, де дітись
На сім широкім вольнім світі,
І піде в найми, і колись,
Щоб він не плакав, не журились,
Щоб він де-небудь прихилився,—
То оддадуть у москалі...

* * *

Ми в-купочці колись росли,
Маленькими собі любились,
А матері на нас дивились
І говорили, що колись
Одружимо їх... Не вгадали!
Старі зараня повмірали,
А ми малими розійшлись,
Та вже й не сходились ніколи.
Мене по болі і неволі
Носило всюди; принесло
На старість ледве і до дому.
Веселе колись село
Чомусь тепер мені старому
Здавалось темним і німим,
Таким, як я тепер, старим.
І бачиться, в селі убогим—
(Мені так бачиться!)—нічого
Не виросло і не згнило,—
Таке собі, як і було;
І яр, і поле, і тополі,
І над криницею верба
Нагнулася, як та журба
Далеко в самотній неволі;
Ставок, гребелька і вітряк

З-за гаю крилами махає;
 І дуб зелений, мов козак
 Із гаю вийшов та й гуляє
 По-під горою; по горі
 Садочок темний, а в садочку
 Лежать собі у холодочку,
 Мов у раю, мої старі.
 Хрести дубові посхилялись,
 Слова дощем позаливались...
 І не дощем, і не слова
 Гладесенько Сатурн стирає!...
 Нехай з святими спочивають
 Мої старії!.. «Чи жива
 Ота Оксаночка?»—питаю
 У брата тихо я.—«Яка?»
 —«Ота маленька, кучерява.
 Що з нами гралася колись?...
 Чого-ж ти, брате, зажурився?»
 —«Я не журюсь... Помандрувала
 Ота Оксаночка в поход
 За москалями та й пропала;
 Вернулась, правда, через год,
 Та що з того! З байстрям вернулась,
 Острижена. Було, в-ночі
 Сидить під тином, мєв зозуля,
 Та кукає, або кричить,
 Або тихесенько співає,
 Та ніби коси розплітає,
 А потім знов кудись пішла;
 Ніхто не знає, де поділась.
 Занапастилась, одуріла...
 А що за дівчина була.—
 Так-так що краля! І не вбога,
 Та талану господь не дав»...
 —«А може й дав, та хтось украв
 І одурив святого бога...»

—
* * *

Лічу в неволі дні і ночі—
 І лік забуваю!
 О, господи! Як то тяжко
 Тії дні минають!
 А літа пливуть за ними,
 Пливуть собі стиха,
 Забірають за собою
 І добро і лихо...
 Забірають — не вертають
 Ніколи, нічого, —
 І не благай, бо пропаде
 Молитва за богом.

Каламутними болотами
Між бурьянами, за годами
Три годи сумно протекли;
Багато де-чого взяли
З моєї темної комори,
І в море нишком однесли:
І нишком проковтнуло море
Моє не злото-серебро—
Мої літа, моє добре,
Мою нудьгу, мої печалі—
Тії незримі скрижалі,
Незримим писані перем...

І четвертий рік минає
Тихенько, поволі,—
І четверту починаю
Книжечку в неволі
Мережати. Змережаю
Кров'ю та сльозами
Моє горе на чужині,
Бо горе словами
Не розкажеться нікому
Ніколи, ніколи,
Ніде в світі! Немає слов
В далекій неволі!
Немає слов, немає сльоз,
Немає нічого;
Нема навіть кругом тебе
Великого бога!
Нема на що подивитись,
З ким поговорити!
Жити не хочеться на світі,
А сам мусиш жити!

Мушу, мушу, а для чого?
Щоб не губить душу?..
Не варт вона того жалю!
Ось для чого мушу
Жити на світі, волочити
В неволі кайдани:
Може, ще я подивлюся
На мою Україну...
Може, ще я поділюся
Словами-сльозами
З дібровами зеленими,
З темними лугами;
Бо немає в мене роду
На всій Україні,
Та все-таки не ті люди,
Що на цій чужині.
Гуляв би я по-над Дніпром,
По веселих селах,
Та співав би свої думи
Тихі, невеселі.

Дай дожити, подивитись,—
 О, боже мій милий,
 На лани тії зелені
 І тії могили!
 А не даси, то донеси
 На мою країну
 Мої сльози; бо я, боже,—
 Я за неї гину!
 Може мені на чужині
 Лежать легше буде,
 Як инюді в Україні
 Згадувати будуть!
 Донеси-ж, мій боже милий,
 Або хоч надію
 Пошли в душу!.. Бо нічого,
 Нічого не вдію
 Убогою головою;
 Бо серце холоне,
 Як подумаю, що може
 Мене похоронять
 На чужині, і ці думи
 Зо мною сховають,
 І мене на Україні
 Ніхто не згадає!

А може тихо за літами,
 Мої мережані сльозами
 І долетять коли-небудь
 На Вкраїну, і падуть,
 Неначе роси над землею,
 На щире серце молоде,
 Сльозами тихо упадуть.
 І покиває головою
 І буде плакати зо мною.
 І може, господи, мене
 В своїй молитві помяне!

Нехай, як буде, так і буде:
 Чи то плисти, чи то брести!
 Хоч доведеться розп'ястись,
 А я таки мережать буду
 Тихенько білії листи.

—
* * *

Як би ви знали, паничі,
 Де люди плачуть живучи,
 То ви-б елегій не творили
 Та марне бога-б не хвалили,
 На наші сльози сміючись.
 За що, не знаю, називають
 Хатину в гаї тихим раєм;
 Я в хаті мучився колись,

Мої там сльози пролились,
Найперші сльози! Я не знаю,
Чи єсть у бога люте зло,
Щоб у тій хаті не жило?
А хату раєм називають!

Не називаю її раєм
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом, край села!
Мене там мати повила
І, повиваючи, співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину; в тім гаю
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, — ніколи
І помолитись не дають.
Там матір дєбрую мою,
Ще молодую, у могилу
Нужда та праця положила;
Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були та голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині... а ми
Розлізлися межі людьми,
Мов мишенята. Я до школи—
Носити воду школярам,
Брати на панщину ходили,
Поки лоби їм поголили,
А сестри... Сестри! Горе вам,
Мої голубки молодії!
Для кого в світі живете?
Ви в наймах вирости, чужії,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умрете.
Мені аж страшно, як згадаю
Оту хатину край села.
Такиї, боже наш, діла
Ми творимо у нашім раї
На праведній твоїй землі!
Ми в раї пекло розвели,
А в тебе другого благаєм.
З братами тихо живемо.—
Лани братами оремо,
І їх сльозами поливаєм.
А може й те ще... Ні, не знаю,
А так здається—сам еси
(Бо без твоєї, боже, волі,
Ми-б не нудились в раї голі)...
А може й сам на небеси
Смієшся, батечку, над нами
Та може радишся з панами,
Як править миром? Бо дивись:

Он гай зелений дохилівсь,
А он з-за гаю виглядає
Ставок, неначе полотно,
А верби геть по-над ставом
Тихесенько собі купають
Зелені віти... Правда рай?
А подивися та спитай,
Що там твориться у тім раї!
Звгчайне, радість та хвала
Тобі єдиному святому
За дивнії твої діла...
Отим-бо й ба! Хвали—нікому,
А кров, та сльози, та хула—
Хула всьому! Ні, ні! Нічого
Нема святого на землі!
Мені здається, що й самого
Тебе вже люди прокляли...

* * *

Огні горять, музика грає,
Музика плаче, завиває,
Алмазом добрим, дорогим
Сіяють очі молодії,
Вітає радість і надія
В очах веселих. Любо їм,
Очам негрішним, молодим!
І всі регочуться, сміються,
І всі танцюють. Тільки я,
Неначе заклятий, дивлюся
І нишком плачу, плачу я...
Чого-ж я плачу? Мабуть, шкода,
Що без пригоди, мов негода,
Минула молодість моя.

* * *

Чи то недоля та неволя,
Чи то літа ті, летячи,
Розбили душу? Чи ніколи
Й не жив я з нею? Живучи
З людьми в паскуді, опаскудив
І душу чистую?.. А люди
(Звичайно, люди), сміючись,
Зовуть її і молодую,
І непорочною, святою,
І ще якбюсь... Вороги!
І люті, люті! Ви-ж украли,
В багню пагаве заховали
Алмаз мій чистий, дорогий,

Мою, колись святую, душу,
Та й смієтесь! Нехристияне!
Чи не між вами-ж я, погані,
Так опоганивсь, що й не знать,
Чи й був я чистим коли-небудь?!
Бо ви мене з святого неба
Взяли між себе, і пишуть
Погані вірші научили!
Ви тяжкий камінь положили
Посеред шляху і розбили
О його, бога боячись,
Моє малеє, та убоге,
Те серце праведне колись.
Тепер іду я без дороги,
Без шляху битого... А ви
Дивуєтесь, що спотикаюсь,
Що вас і долю проклинаю,
І плачу тяжко, і, як ви,
Душі убогої цураюсь,
Своєї грішної душі!..

Д о л я.

Ти не лукавила зо мною;
Ти другом, братом і сестрою
Сіромі стала; ти взяла
Мене, маленького, за руку
І в школу хлопця одвела
До п'яного дяка в науку.
«Учися, серденько: колись
З нас будуть люди»,—ти сказала.
А я й послухав, і учивсь,
І вивчився. А ти збрехала!
Які з нас люди?... Та дарма!
Ми не лукавили з тобою.
Ми просто йшли,—у нас нема
Зерна неправди за собою...
Ходімо-ж. доленько моя,
Мій друже вбогий, нелукавий!
Ходімо даліше: даліше слава,
А слава — заповідь моя.

С е с т р і.

Минаючи убогі села
Понаддріпрянські, невеселі,
Я думав: «де-ж я прихилюсь
І де подівуся на світі?»
І сниться сон мені: дивлюсь,
В садочку, квітами повита,

На пригорі собі стоїть,
 Неначе дівчина, хатина.
 Дніпро геть-геть собі розкинувсь,—
 Сіяє батько та горить!
 Дивлюсь: у темному садочку,
 Під вишнею у холодочку,
 Моя єдина сестра,
 Многострадалиця святая,
 Неначе в раї спочиває,
 Та з-за широкого Дніпра
 Мене, небога, виглядає.

І їй здається: виринає
 З-за хвилі човен, доплива
 І в хвилі знову порина...
 —«Мій братіку! Моя ти доле!»
 І ми прокинулися: ти—
 На панщині, а я—в неволі!..

Отак нам довелось йти
 Ще з малечку колючу ниву!
 Молися, сестро! Будем живі,
 То бог pomoже перейти.

Л и к е р і.

Моя ти любо! Мій ти друже!
 Не ймуть нам віри без хреста,
 Не ймуть нам віри без попа,
 Раби, невільники недужі!
 Заснули, мов свиня в калюжі,
 В своїй неволі. Мій ти друже,
 Моя ти любо! Не хрестись,
 І не кленись, і не молись
 Нікому в світі! Збрешуть люди,
 І византійський Саваоф
 Одурить. Не одурить бог,—
 Карать і миловать не буде:
 Ми не раби його,—ми люди!
 Моя ти любо! Усміхнись,
 І вольную святую душу
 І руку вольную, мій друже,
 Подай мені! То перейти
 І він pomoже нам калюжу,
 Поможе й лихо донести
 І поховать лихе, дебеле
 В хатині тихій і веселій.

Поезії різного змісту.

Минають дні, минають ночі,
 Минає літо; шелестить
 Пожовкле листя; гаснуть очі,
 Заснули думи, серце спить;
 І все заснуло,—і не знаю,
 Чи я живу, чи доживаю,
 Чи так по світу волочусь,
 Бо вже й не плачу й не сміюсь
 Доле, де ти? Доле, де ти?
 Нема ніякої!
 Коли доброї жаль, боже,
 То дай злої, злої!
 Не дай спати ходячому,
 Серцем замірати,
 І гнилою колодею
 По світу валятись,
 А дай жити, серцем жити
 І людей любити,
 А коли ні, то проклинать
 І світ запалити!
 Страшно впасти у кайдаки,
 Умірать в неволі,
 А ще гірше—спати, спати,
 І спати па волі,
 І заснути на вік-віки.
 І сліду не кинуть
 Ніякого: однаково—
 Чи жив, чи загинув...
 Доле, де ти? Доле, де ти?
 Нема ніякої!
 Коли доброї жаль, боже,
 То дай злої, злої!

—
* * *

Ой діброво, темний гаю!
 Тебе одягає
 Тричі на рік... Багатого
 Собі батька маєш.
 Раз укрит тебе рясно
 Зеленим покровом.—
 Аж сам собі дивується
 На свою діброву.
 Надивившись на доненьку,
 Любу, молодую,
 Візьме її та й огорне
 В ризу золотую,
 І сповіє дорогою
 Білою габою,—
 Та й спать ляже, втомившись
 Турбою такою.

Вечір.

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають, ідучи, дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Семья вечеря коло хати.
Вечірня зіронька встає;
Дочка вечерять подає...
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все... Тільки дівчата
Та соловейко не затих.

—
* * *

Не вернувся із походу
Гусарин-москаль.
Чого-ж мені його шкода?
Чого його жаль?
Що на йому жупан куций,
Що гусарин чорноусий.
Що Машою звав?
Ні, не того мені шкода,—
А марніє моя врода,
Люди не беруть;
А на улиці дівчата
Насміхаються прокляті,
«Гусаркою» звуть!..

—
* * *

Ой люлі, люлі, моя дитино.
Вдень і вночі...
Підеш, мій сину, по Україні,
Нас кленучи,

Сину мій, сину! Не клени тата.
Не помяни!
Мене, прокляту: я—твоя мати,—
Мене клени!...

Мене не стане,—не йди між люди,—
Іди ти в гай:
Гай не спитає, й бачить не буде,—
Там і гуляй!

Найдеш у гаї тую калину,
То й пригорнись!...
Бо я любила, моя дитино,
Її колись.

Як підеш в села у тії хати,
То не журись;
А як побачиш з дітками матірь,
То — не дивись!...

—
* * *

І тут, і всюди—скрізь погано!
Душа убога встала рано,
Папряла мало, та й лягла
Одпочивать собі, небога.
А воля душу стерегла,
«Прокинься»—каже:—«плач, убога!
Не зійде сонце. Тьма й тьма,
І правди на землі нема!»
Ледача воля одурила
Маленьку душу: сонце йде
І за собою день веде.
І вже тії хребетносилі,
Уже ворущаться дарі...
І буде правда на землі!..

—
* * *

Як-би мені черевикі,
То пішла-б я на музики.
Горенько моє!

Черевиків немає,
А музика грає, грає,
Жалю завдає!

Ой піду я боса полем,
Пошукаю свою долю,
Доленько моя!

Глянь на мене, чорнобриву!
Моя доле неправдива,
Безталанна я!

Дівчаточка на музиках
У червоних черевиках—
Я світом нужу....

Без роскоші, без любови,
Зношу свої чорні брови,
У наймах зношу!..

—

* * *

Ішов кобзар до Київва
 Та сів спочивати;
 Торбинками обвішаний
 Його повежати;
 Мале дитя коло його
 На сонці куняє,
 А тим часом старий кобзар
 «Ісуса» співає.
 Хто йде, їде,—не минає:
 Хто—бублик, хто—гроші;
 Хто старому, а дівчата
 Шажок міхопоші.
 Задивляться чорнобриві:
 І босе, і голе.
 «Дала»,—кажуть,—«бровенята,
 Та не дала долі!»

* * *

Ой одна я, одна,
 Як билиночка в полі,
 Та не дав мені бог
 А-ні щастя, ні долі;
 Тільки дав мені бог
 Красу, карії очі,
 Та й ті виплакала
 В самотині дівочій.
 А-ні братіка я,
 Ні сестрички не знала,
 Між чужими зросла,
 Долі-щастя не мала...
 Де-ж дружина моя?
 Де ви, добрії люди?
 Їх нема... Я сама.
 А дружини—ї не буде!

* * *

Ой чого ти почорніло,
 Зелене поле?
 — Почорніло я од крові
 За вольную волю.
 Круг містечка Берестечка,
 На чотирі милі,
 Мене славно Запорожці
 Своім трупом вкрили.
 Та ще мене гайворони
 Укрили з півночі—
 Ключуть очі козацькі,

А трупу не хочуть...
Почорніло я, зелене,
Та за вашу волю:
Я знов буду зеленіти
А ви вже—ніколи
Не вернетесь на волю,—
Гудсте орати
Мене стиха та орючи
Долю проклинати.

До Основ'яненка.

Б'ють пороги; місяць сходить,
Як і перше сходив...
Нема Січі, пропав і той,
Хто всім верховодив.
Нема Січі! Очерети
У Дніпра питають:
«Де-то наші діти ділись?
Де вони гуляють?»
Чайка скиглить, літаючи,
Мов за дітьми плаче;
Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.

На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;
Питаються у буйного
«Де наші панують?
Де панують, бенкетують?
Де ви забарились?
Верніться! Дивіться:
Жита похилились,
Де паслися ваші коні,
Де тирса шуміла,
Де кров Ляха, Татарина
Морем червоніла.
Верніться!...»

— «Не вернуться!»
Загуло, сказало
Синє море: «не вернуться,
Навіки прспали!»
Правда, море, правда синє:
Такая їх доля!
Не вернуться сподівані,
Не вернеться воля.
Не вернеться козаччина,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну

Червоні жупани,—
 Обідрана, сиротою
 По-над Дніпром плаче;
 Тяжко-важко сиротині
 А ніхто не бачить,
 Тільки ворог, що сміється...
 Смійся, лютий враже,
 Та не дуже, бо все гине—
 Слава не поляже;
 Не поляже, а розкаже,
 Що діялось в світі,
 Чия правда, чия кривда,
 І чиї ми діти.
 Наша дума, наша пісня
 Не вмере, не загине...
 От де, люди, наша слава,
 Слава України!
 Без золота, без каменю,
 Без хитрої мови,
 А голосна та правдива.
 Як господи слово.

Лілея.

«За-що мене, як росла я,
 Люди не любили?
 За-що мене, як виросла,
 Молодую вбили?
 За що-ж вони тепер мене
 В палатах вітають,
 Царівною називають,
 Очей не спускають,
 З мого цвіту дивуються,
 Не знають, де діти?
 Скажи-ж мені, мій братіку,
 Королевий цвіте!»

— «Я не знаю, моя сестро!»
 І цвіт королевий
 Схилив свою головоньку
 Червоно-рожеву
 До білого, пониклого
 Личенька лілеї. І лілея
 Россою-сльозсою
 Заплакала і сказала:

— «Брате мій! З тобою
 Ми давно вже кохаємось,
 А я й не сказала,
 Як була я людиною,

Як я мордувалась..
Моя мати — чогось вона
Сердешна журилась,
І на мене, на дитину,
Дивилась-дивилась
І плакала. Я не знаю,
Мій брате єдиний,
Хто їй лихо заподіяв...
Я була дитина,
Я гралася, забавлялась;
А вона все в'яла,
Та нашого злого пана
Кляла-проклинала,
Та й умерла. А пан отой
Взяв догодувати
Мене малу. Я виросла
У білих палатах,
І не знала, що байстря я,
Що його дитина.
Бін поїхав десь далеко,
А мене покинув.
І прокляли його люди,
Будипок спалили,
А мене... не знаю за-що.
Убили—не вбили,
Тільки мої довгі коси
Остригли; накрили
Острижену ганчіркою.
Та ще й реготались;
Отаке-то, мій братіку,
Було мені в світі!
Молодого, короткого
Не дали дожити
Люди віку... Я умерла
Зімою під тином,
А весною процвіла я
Цвітом при долині,—
Цвітом білим, як сніг білим.
Гай розвеселила.
Люди—боже мій!—зімою
В хату не пустили,
А весною, мов на диво.
На мене дивились;
Дівчаточка заквітчались
І почали звати
Лілеєю-снігоцвітом;
І я процвітати
Стала в гаї, і в теплиці,
І в білих галатах...
Скажи-ж мені, мій братіку,
Королевий цеїте:
На-що мене бог поставив
Цвітом на сім світі?

Щоб людей я веселила,
Тих самих, що вбили
Мене й матір?! Милосердий,
Святий, боже милий»...

І заплакала лілея.
А цвіт королевий
Схилив свою головоньку
Червоно-рожеву
На білес, пониклев
Личенько лілеї.

Перебендя

(Е. П. Гребінці).

Перебендя старий, сліпий—
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає.
А хто грає, того знають
І дякують люди:
Бін їм тугу розганяє,
Хоть сам світом нудить.
По-під тинню сіромаха
І днює, й ночує,—
Нема йому в світі хати;
Недоля жартує
Над старою головою,
А йому байдуже!
Сяде собі, заспіває:
«Ой, не шуми, луже!»
Заспіває, та й згадає,
Що він сиротина,
Пожуриться, посумує,
Сидячи під тинном.

Отакий-то Перебендя.
Старий та химерний!
Заспіває про «Чалого»,
На «Горлицю» зєрне,
З дівчатами на вигоні
«Гриця» та «веснянку»,
А у шинку з парубками—
«Сербина», «Шинкарку»;
З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая)
Про тополю—лиху долю,
А потім—«У гаю»;
На базарі — про «Лазаря»,

Або, щоб те знали,
Тяжко-важко заспіває,
Як Січ руйнували.
Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний:
Заспіває, засміється,
А на сльози зверне.

Вітер віє-повіває,
По полю гуляє,—
На могилі кобзар сидить
Та на кобзі грає.
Кругом його степ, як море
Широке, синіє;
За могилою—могила,
А там—тільки мріє.
Сивий ус, стару чуприну
Вітер розвіває,
То приляже та послуха,
Як кобзар співає;

Як серце сміється, сліпі очі плачуть...
Послуха, повіє...

Старий заховавсь
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люди не чули,—бо то боже слово,
То серце по волі з богом розмовля,
То серце щечече господнію славу,
А думка край світа на хмарі гуля.
Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блакитне широкими б'є;
Спочине на сонці, його запитає:
Де воно почує? Як воно встає?
Послухає моря, що воно говорить;
Спита чорну гору: чого ти німа?
І знову па небо, бо на землі горе,
Бо на їй, ширській, куточка пема
Тому, хто все знає, тому, хто все чує:
Що море говорить, де сонце почує,—
Його на цім світі ніхто не прийма!
Один він між нами, як сонце високе;
Його знають люди, бо носить земля.
А як би почули, що він, одинокий,
Співа на могилі, з морем розмовля,—
На божеє слово вони-б насміялись,
Дурним би назвали, од себе-б прогнали;
«Нехай по-над морем»,—сказали-б,—«гуля!»

Добре всі, мій кобзарю.
Добре, батьку, робиш,
Що співати-розмовляти
На могилу ходиш!
Ходи собі, мій голубе.

Поки не заснуло
Твоє серце, та виспівуй,
Щоб люди не чули!
А щоб тебе не цурались,
Потурай їм, брате!
«Скачи, враже, як пан каже:
На те він багатий»

Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспівав весільної,
А на сльози зверне.

С о н

(М. А. Марковичці).

На панщині пшеницю жала,
Втомилася; не спочивать
Пішла в снопи,—пошкандибала
Івана сина годувать.
Воно сповитєс кричало
У холодочку за снопом;
Розповіла, нагодувала,
Попестила, і ніби сном,
Над сивом сидя, задрімала.
І сниться їй: той син Іван
І уродливий, і багатий,
Уже засватаний, жонатий,
На вольній, бачиться,—бо й сам
Уже не папський, а на волі;
І на своїм веселім полі
Удвох собі пшеницю жнуть,
А діточки обід несуть...
І усміхнулася, небога.
Прокинулася—нема нічого!
На йвася глянула: взяла
Його, гарненько сповила,
І копу дожинать пішла,
Поки не чути ланового.

М а т и.

У нашім раї, на землі,
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.
Бував іноді: дивлюся,

Дивуюсь дивом,—і печаль
Охватить душу; стане жаль
Мені її, і зажурюся
І перед нею помолюся,
Мов перед образсм святим
Тієї матері святої,
Що в мир нам бога принесла.

Тепер їй любо, любо жити:
Вона серед нсчі встає,
І стереже дсбро своє.
І дожидає того світу,
Щоб знов на його надивитись,
Наговоритись. «Це моє,
Моє!..»—І дивиться на його,
І молиться за його богу,
І йде на улицю гулять,
Гордіше самої цариці,
Щоб людям, бачте, показать
Своє добро: «А подиніться,
Моє найкраще над всіми!»
І ненароком инший гляне:
Весела, рада, боже мій!
Несе до-дому свого йвана;
І їй здається — все село
Весь день дивилося на його,
Що тільки й дива там було,
А більше не було нічого...
Щасливая...

Літа минають:
Погроху діти виростають,
І вирости, і розійшлись
На заробітки, в москалі.
А ти осталася, небого,
І не осталося нікого
З тобою дома. Нагоди
Старої нічим одягти
І витопить зимою хати;
А ти нездужавш і встати,
Щоб хоч огонь той розвести...
В холодній молишся оселі
За їх, за діточок...

До мертвих і живих, ненарождених земляків моїх,

в Україні і не в Україні сущих, моє дружнєє посланіє.

І світає, і смеркає,
День божий минає,
І знову люд потомлений
І все спочиває.
Тільки я, мов окаянний,

І день і ніч плачу
На розпуттях релелюдних,
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає;
Оглухли, не чують
Кайданами міняються,
Правдою торгують,
І господа зневажають,—
Людей запрягають
В тяжкі ярма; орють лихо,
Лихом засівають...
А що вродить? Побачите,
Які будуть жнива!
Схаменіться, недолюдки,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою Вкраїну:
Полюбите щирим серцем
Велику руїну!
Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі...
В своїй хаті—своя правда,
І сила, і воля!

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра:
А ви претесь на чужину
Шукати доброго добра.
Добра святого, волі, волі,
Братерства братнього... Найшли,
Несли, несли з чужого поля,
І в Україну принесли
Великих слів велику силу,
Таї більш нічого... Кричите,
Що бог створив вас не на те,
Щоб ви неправді поклянялись,
І хилитесь, як і хилились,
І знову шкуру дерете.
З братів незрячих, гречкосіїв,
І сонця правди дозрівать
В німецькі землі, у чужії,
Претесь знову. Як би взять
І всю мізерію з собою,
Ділами крадене добро,
Тоді-б зостався сиротою
З святими горами Дніпро!

Ох, як би то сталося, щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали-б діти, мати не ридала!

Не чули-б у бога нашої хули;
І сонце-б не гріло смердячого гною
На чистій, широкій, на волільній землі;
І люди-б не знали, що ви за орли,
І не покивали-б на вас головою...

Схаменіться! Будьте люди,
Бо лихо вам буде:
Розкуються незабаром
Заковані люди;
Настане суд, заговорить
І Дніпро, і гори,
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших... і не буде
Кому помагати:
Одцурається брат брата
І дитини мати;
І дим хмарою заступить,
Сонце перед вами,
І на-віки прокленетесь
Своїми синами.
Умийтесь! Образ божий
Багном не скверніте!
Не дуріте дітей ваших,
Що вони на світі
На те тільки, щоб панувать,—
Бо невчеле око
Загляне їм в саму душу
Глибоко-глибоко...
Дознаються небожата,
Чия на нас шкура,
Та й засудять,—і премудрих
Немудрі одурять.

Як би ви вчились так, як треба,
То й мудрость би була своя;
А то залізете на небо:
«І ми—не ми, і я—не я.
І все те бачив, і все знаю:
Немає пекла, ані раю,
Немає й бога, тільки я,
Та куций Німець узловатий,
А більш нічого...»

— «Добре, брате!
Що-ж ти таке?»
— «Я не знаю—
Нехай Німець скаже!»

Отак-то ви навчаєтесь
У чужому краю!
Німець скаже: «Ви Моголи».
— «Моголи. Моголи,
Золотого Тамерлана

Онучата голі!»
 Німець скаже: «Ви Славяне».
 — «Славяне, Славяне;
 Славних прадідів великих
 Правнуки погані!»
 І Колляра читаєте
 З усієї сили,
 І Шафарика, і Ганку,
 І в славянофили
 Так і претесь, і всі мови
 Славянського люду,—
 Есі знаєте, а свої
 Дасть біг!—«Колись будем
 І по-своєму глаголять,
 Як Німець покаже.
 А до того й історію
 Нам нашу розкаже,
 Отоді ми заходимось!»

Добре заходились
 По німецькому показу
 Тай заговорили
 Так, що й Німець не второпа,
 Учитель великий,
 А не то, щоб прості люди.
 А гвалту! А крику!
 «І гармонія, і сила,
 Музика, та й годі!
 А історія? Поема
 Вольного народу...
 Що ті Римляне убогі!
 Чорт зна що — не Брути!
 У нас Брути і Коклеси
 Славні, не забуті!
 У нас воля виростала,
 Дніпром умивалась,
 У голови гори слала,
 Степом укривалась!»
 Кров'ю вона умивалась,
 А спала на купах,
 На козацьких вольних трупах.
 Скрадених трупах!..

Подивіться лишень добре,
 Прочитайте знову
 Ту ю славу, та читайте
 Од слова до слова;
 Не минайте а-ні титла,
 Ніже тії коми,
 Все розберіть, та й спитайте
 Тоді себе: що ми?
 Чиї діти? Яких батьків?
 Ким, за-що закуті?
 Та й побачити, що ось-що

Ваші славні Брути:
Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття ваші пани,
Ясновельможнії гетьмани!
Чого-ж ви чванитеся,—ви,
Сини сердешної України?
Що добре ходите в ярмі,
Ще краще, як діди ходили?!
Не чваньтесь: з вас деруть ремінь,
А з їх, бувало, й лій топили!
Може чванитеся, що Братство
Віру заступило?
Що Синопом, Трапезунтом
Галушки варило?
Правда ваша: наїдалися,
А вам тепер вадить;
І на Січі мудрий Німець
Картопельку садить:
А ви її купуєте,
Їсте на здоров'я
Та славите Запорожжя.
А чиєю кров'ю
Ота земля напоєна,
Що картоплю родить?
Вам байдуже,—аби добра
Була для городу!
А чванитеся, що ми Польщу
Колись завалили!
Правда ваша: Польща виала
Та й вас роздавила.
Так ось-як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву,
І нам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!

Доборолась Україна
До самого краю:
Гірше Ляха свої діти
Її розпинають;
Замість пива—праведную
Кров із ребер точать,—
Просвітити, кажуть, хочуть
Материнські очі
Современними огнями,
Повести за віком
За Німцями недоріку,
Сліпую каліку.
Добре! Ведіть, показуйте!
Нехай стара мати
Навчається, як дітей тих
Нових доглядати!
Показуйте! За науку--
Не торгуйтеся! Буде

Материнська добра плата:
Розпадеться луда
На очах ваших неситих;
Побачите славу,
Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих...

Учітесь, брати мої!
Думайте, читайте,
І чужому навчайтесь,—
Свого не цурайтесь:
Бо хто матір забуває,
Того бог карає.
Чужі люди цураються.
В хату не пускають,
Свої діти—як чужії.
І немає злomu
На всій землі безконешній
Веселого дому.

Я ридаю, як згадаю
Діла незабуті
Дідів наших: тяжкі діла!
Як би їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину...

Отака-то наша слава,
Слава України...
Отак і ви прочитайте,
Щоб не сонним снілись
Всі неправди, щоб розкрились
Високі могили
Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників, кого, коли,
За що розпинали?..

Обніміте-ж, брати мої,
Найменшого брата.—
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати!
Благословіть дітей своїх
Твердими руками,
І обмитих поцілуйте
Вольними устами!
І забудеться срамотня
Давня година,
І оживе добра слава,
Слава України.
І світ ясний, невечірній,
Новий засіяв...
Обніміться-ж, брати мої,
Молю вас, благаю!

ДОДАТКИ

elib.nplu.org

elib.nplu.org

Уваги до програму клубних, шкільних і інших вечірок.

Складаючи ці програми, перш за все треба подбати, щоб виконання їх не одбирало багато часу в слухачів—не більше 3 годин, особливо на дитячих виставах. Краще нехай після вечірки діти трохи побавляться у відисвідного змісту играшки. Під час вистави треба уникати великих перерв між розділами, які часто бувають більші за самі розділи, дуже нудять слухачів, розбивають цільність враження і зменшують зацікавленість. Це треба пильно мати на увазі, впорядковуючи такі вечірки. Разом із тим треба дбати за те, щоб програм повніше охоплював життя і поезію Шевченка, її зміст і значіння. Для цього не слід уміщати в програм кілька аналогічних річей, не слід також довго спинятися на епізодичних моментах у біографії поета і зовсім не треба давати місця матеріялу, не звязаному так чи инакше з святом. Коли вистава одбувається в школі, то треба, щоб у виставах цих брало участь як найбільше школярів. Для цього слід давати перевагу не одиничним виступам, а масовим: колективним деклямаціям, інсценізаціям, п'єскам. Деклямації найкраще подавати поміж співами,—вони будуть давати передишку хоріві і самі од цього наберуть більше цікавості. Не слід складати програм більш, як із 3 розділів. В 1-м розділі, наприклад, можна вмістити один—два доклади, кілька співочих річей глибшого змісту і кілька віршів, присвячених пам'яті Т. Г. Шевченка. 2-й розділ—п'єска, або дві—три інсценізації творів поета. 3-й—співи й ріжного характеру деклямації. Це, звичайно, найпростіша схема. Під час шевченкових свят заведено звичай прикрашати залю чи театр плакатами з ріжними гаслами, взятими з творів поета. Бибіраючи ці гасла, треба дбати за те, щоб вони мали глибокий зміст і щоб вони всебічно, повно і лакснично сдбили увесь зміст творчості поета. Довго тримати на стінах ці плакати не слід,—після свят ховати їх у клубний чи шкільний музей.

З рештою готувитись до вистави треба не за два—три дні до свят, а, принаймні, за місяць, накресливши повний відповідний комплекс роботи.

МУЗЕЙ, АБО КУТОК Т. ШЕВЧЕНКА.

Свято Шевченка за останні реки стало національно-політичним святом.

По всій Україні ці дні притягають увагу як молоді, так і дорослих. Багато до цього свята виготовлюється матеріялу: пишуться доклади про життя поета, доклади про його творчість, пишуть портрети, біогра-

фічні сценки, обмалюють його твори, виліплюють бюсти, складають збірники і т. інше.

Працюють над цим діти різного віку і різних установ: дитячих садків, шкіл, клубів, дитячих домів. Працюють учні лікнепу, працюють гуртки при сельбудах, хат-читальні, працюють дорослі.

Але цей колоссальний матеріал розгублюється потім і без сліду гине, бо тільки де-не-де зберігається він по шафах та загальних музейних кімнатах. А проте, зібраний в окремому «куточку Шевченка» при школі, хаті-читальні, сельбуді або в спеціальній кімнаті «музею Шевченка», він міг би стати місцем революційної пропаганди й широкого ознайомлення населення з поетом.

Що може бути виставлено в такому куточку:

- 1) Портрети поета, друковані в різні часи, листівки з його портретами та його малюнками, портрети, писані дітьми й дорослими.
- 2) Різні ілюстрації до його автобіографії й творів — праці гуртків.
- 3) Бюсти Шевченка, його могила.
- 4) Біографії-плакати.
- 5) Присвячені Шевченкові поезії й проза.
- 6) П'єси до Шевченкових днів — творчість індивідуальна й колективна.
- 7) Інсценіровки творів Шевченка.
- 8) Матеріали історично-біографічного змісту про Шевченка, що знайдено в даній місцевості.
- 9) Ноти на твори Шевченка.
- 10) Плакати з лозунгами з творів Шевченка.

Улаштування цього музею або куточка — діло смаку, ініціативи і можливостей упорядників. Зовсім не потрібно гаятися за широким виконанням цього проєкту. Ми не остільки ще багаті, щоб мати в кожному селі великий музей.

Коли ви улаштуєте в хаті-читальні або школі такий куточок, то це досить, щоб утворити святощі для даного села і місце пропаганди й агітації, місце втілення образу нашого геніального пророка-революціонера.

ЗАПОВІТ.

як зару-то похувай-те мене на му-ги-лі
 як зару-то
 серед сте-пу шир-ко-го на вкраї-ні ми-лій

„Ой, одна я, одна.“

Слова Т Шевченко
 Муз. П Козицького

В тугю (одна)
 рі-юй од-на я од-на як би-ли чо-каро-мі та не да-ти ме-
 тільки да-ли ме-ні красу на ри-ї о-ці гайті ви-пла-ня...
 ні я ні щас-я ні ні до-лі їм: с. а ні брат-на ні сестри-
 ла в са-ми ти-ні ді-ви-...
 ки не зна-ла меж-ю ху-ми зро-сла та вже в'я-ну-ти ста-... ла
 (всі) Деж ви дуб-ри-ї лю-де іх не ма-я од-на я дру-жи-ни не бу-де
 (одна) Деж дру-жина мо-...

ОЙ НЕМА НЕМА НІ ВІТРУ НІ ХВИЛІ.

Слова Т. Шевченко
 Муз. Степового

Ardante
 Ой нема нема ні ві-ру ні хвилі з нашо-ї Украї-ни

Чи там раду ра-дає як на турка стати не чу-є-мо на чу-жен-ні.

Ой по віі повій вітре через море та звели но-го лу - - гу

роси а роси стеги
сеуши наші сльози заглуши кайдани розвій на-ши ту - - гу
зіт.

Дій, то з го
Ой заграй заграй си-несеньке море та під тими байда ка - - ми

що пливуть коза-ки тільки мріють байдки та на цей вік за на-ми
зіт.

Вітре І
Ой боже наш боже хучі не за нами неси ти їх зукра-ї-ни
Восотозо неси ти їх зукра-ї - ни

по чу-є мо славу ко зацьну ю славу по чу-є-мо тай за-ги нем

ІШОВ КОБЗАРЬ ДО КИІВА.

Слова Т. Шевченко
Муз. Степового

Andantino

1-шофкобзарь до ки-ї-ря та сів спочи-ва-ти тор-бийками
торбийками
об-ві-ша-ний його по-во-жа-тий ма-ле ди-тя ко-ло його
ня сонці ку-ня-е ря тим ча-сом ста-рий кобзарь і-сч-сч-спі-
ва-е хто іде де не ми-на-е хто бублик хто гро-ші
хто старому а дірчата шахокміхо-но-ші політили що достяли
хто старому
вста-ли сі-ро-мн-хи р по мо ли лис на схід сонця пішли во-над шляхом

Хор русалок з „Причинної“

Сл. Слова Т. Шевченка
Муз. Муз. П. Козицького

(Русалка одна) (Соло) Муз.

Діс. Діс. Діс. Діс. Діс. Діс.

МЕ-НЕ МА-ТИ ПА-РА-ДИ... ТА НЕ ЗРЕ-

УХ УХ СОЛОМ'ЯНИЙ ДУХ ДУХ (Лякбилі)

УХ УХ СОЛОМ'ЯНИЙ ДУХ ДУХ Ой

АІ-СА-ЧЕНЬКУ НАШ ГУ-ЛЮ-БИНЬ-КУ МО-ДИ ДИ ДИ НАСБЕ-ЧЕ-РА-ТИ

ТИ ДОВШЕ В ТИСТІМ ПО-ЛІ-ЦОБ-НЯ-ГУ ЛЯТИ-СЯ ДО ВО-

У НАС КОЗАК ВУ-ЧЕ-РЕ-ТІ ВІДМІЩЕ ЛІ-ТА-НТЬ БІ-ЦІ-ЦІ-АН СРІВНИ ПЕРІЄ-НА РІ-

ЛІ-ЦІ-КЕ СПІЯА-

ОЙ ЛЮ-МІ-ЧЕНЬКУ-РІВ-СЬОД-ВІНІ ЗНАЧ ШЛИ ВТО-Я Ч ДІБРО-БІ

СЯ ЧО ЛЯГО-ЛЮ-БИНЬКУ ХІ-ДИ ДИ ДИ НАСБЕ-

НТЕ... РАТИ УХ УХ СОЛОМ'ЯНИЙ ДУХ ДУХ

Діброва.

Слова Т. Шевченка
Муз. Степового

Modato.

1. Ой дібро-во темний гя ю тебе о-дя-га-є три-ї на рік

2. надивисься на до-неньку любу мо-ло-ду-ю візьме і-ї

БІ-ГА-ТО ГО СОБ-І БАТЬКА МА-ЕШ РАЗ УИРИ-Е ТЕ-ФЕ РЯНО

ТАЙ О-ГОРНЕ ВРИЗУ ЗОЛО-ТУ-Ю І СЛОВИ-Е ДО-РО-ГО-Ю

ЗЕ ЛЕ НИМ ПО КРІ-ВОМ АЖ СЯМ СОБІ ДИВУ-ЄТЬСЯ НА СВОЮ ДІБ РО-ВУ

БІ ЛО Ю ГА-БО-Ю ТАЙ СПАТЬ ЛАШЕ ВТОМІЯШИ СЯ ТУР БО Ю ТА-НО-Ю

Вечір.

Слова Т. Шевченка
Муз. Степового

Allegretto

СА ДОКАМ ШНЕ ЯНІ КО-ЛО ХА-ТИ ХРУЩІ НАД ВИШНЯ-МИ ГУ-

СА-ДОК ВИШНЕ-ВИН

ДУТЬ ПЛУГАТА-РІ ЗПЛУ-ГА-МИ ІДУТЬ СПІ-ВА-ЮТЬ І-ДУ-

.плугата-ри зплу-га-ми ідуть

ЧИ ДІВ-УА-ТА Я МАТЕ-РІ ВЕ-ЧЕ-РАТЬ ЖДУТЬ

СЕМ'Я ВЕ-

СЕМ'Я ВЕ-ЧЕ-РА КИ-ЛО ХА-ТИ ВЕУІР-НЯ ЗІ-РОНЬ-

ЧЕ-РА КИ-ЛО ХА-ТИ

КА ВСТА-Є ДОУКА ВЕ-ЧЕ-РАТЬ ПО-ДА-Є

Я МА-ТИ

ХО-ЧЕ НА-УА-ТИ ТАК СО-ЛА ВЕН-КО НЕ ДА-Є

ХОЧЕ НА-УА-ТИ НЕ-ДА-Є

Meno mosso

ПОКЛАЛА МА-ТИ КО-ЛО ХА-ТИ МА ЛЕНЬКИ ДІ-ТО-УОК СВО-

роси а роси *Diminuendo* є *rit.*

Meno mosso. *Tempo I*

ЇХ САМА ЗА СНУ-ЛА КО-ЛО ЇХ

ТІЛЬКИ ДІВ-

роси а

ТА СОЛО ВЕЙ КО НЕ ЗА-ТИХ

УА-ТА ТА СОЛО ВЕЙ-КО НЕ ЗА-ТИХ.

роси *rit.* *Diminuendo*

elib.nplu.org

З М І С Т.

Стор.

Переднє слово	3
-------------------------	---

I. Біографія й критика.

Життя Тараса Григоровича Шевченка (Із збірника «Тарас Шевченко» М. Савицької).—Дитинство.—Наука.—В пана.—В Петербурзі.—Друзі і воля.—Ново життя.—Вірші.—На Україну.—У Києві.—Арешт.—В неволю.—Ореська кріпость.—Над Аралом.—Привид полі.—Воля?—Знов у Петербурзі.—Сестра.—У Києві.—На північ.—Останні місяці життя.—Останній дечь.—Заповіт	7
С. Єфремов. На первіних позвах (Шевченко й самодержавіє)	24
Є. Григорук. Критичний огляд творчости Т. Г. Шевченка	32
С. Черкасенко. Шевченко й діти	43
Топи для докладів	49
Топи для життєщеу	50

II. Пам'яті Т. Г. Шевченка.

С. Васпльчепко. Мати (оповідання)	53
Велонтій. Велична сім'я	57
В. Кулик. На смерть Шевченка	—
П. Куліш. На двадцяті роковини великого похорону	58
Ю. Федькович. На вічну пам'ять	—
Л. Глібов. Над Дніпром	59
Я. Кониський. Шевченкові	60
М. Старицький. На спомин Т. Шевченка	61
" На роковини Шевченку	—
І. Франко. В двадцять п'яті роковини смерті Тараса Шевченка	62
В. Самійленко. На роковини смерті Шевченка	63
" Вінок Тарасові Шевченку в десь 26 лютого	64
Г. Комарівна. Тарас Шевченко	—
Г. Кернеренко. Роковини смерті Т. Шевченка	65
Л. Волошка. Шевченкові	66
Б. Лопкий. В Тарасові роковини	—
В. Самійленко. Українська мова (Пам'яті Т. Шевченка)	67
М. Вороний. Сон в ніч під 26 лютого	—
О. Олесь. Т. Шевченкові	68
Народня пісня про Шевченка	69
В. А. Гиляровський, Т. Шевченку	—

	Стор.
Ольга Л. Тарасова гора	70
П. Покрасов. На смерть Шевченка	—
Л—в М—л. Великокорос намяти Т. Г. Шевченка	71
Я. Купало. Пам'яті Шевченкі	—
А. Сава. До брата Т. Шевченка (переклад із польської)	72
Б. Залеський. Шевченкова могила	—
С. Васильченко. Під Тарасове свято (П'єска з деклямаціями, інсцені- пировкою й снівами, в одній дії).	73
Я. Мамонтів. Роковини. Драматичний етюд	80
Б. Гайдамаки (Інценізація уривка з поеми Т. Шевченка)	91
М. Інценізація вірша «Як би мені черевики»	96
Теми-заголовки для інценіровок і п'єсок по тексту «Кобзаря»	100

III. Вибірні поезії Т. Г. Шевченка.

Вірші революційного змісту:

Кавказ	103
Сон	106
Холодний Яр	118
Осії глава XIV (Подражанію)	119
Світе ясний, світе тихий	121
П. С.	—
Хоча лежачого й не б'ють	122
Заповіт	123

Вірші автобіографічного змісту:

Мені однаково, чи буду	124
П. І. Костомарову	—
В неволі тяжко... хоча й волі	125
Зоро моя вечірняя	—
Мені тринадцятий мн'є зло	126
Самому чудно. А до-ж дітнесь?	127
А. О. Козачковському	—
То так і я тепер пишу	130
А нумо знову віршувать!	131
Ну, що-б, здавалося слова?	—
Мов за подушне остушили	132
Г. З.	133
І небо певмите, і заспані хвилі	—
І виріє я на чужині	—
І знов мені не привезла	134
В неволі, в самоті немає	135
Но додому вночі йдучи	136
І золотої й дорогої	137
Ми в-купочці колнесь росли	—
Ліну в неволі дні і ночі	138
Як би ви знали, паннці	140
Сгні горять, музика грає	142
Чи то недоля та неволя	—
Доля	143
Сестрі	—
Ліккері	144

Стор.

Поезії різного змісту:

Минають дні, минають почі	145
Ой діброво, темний гаю!	—
Вечір	146
Не вернувся із походу	—
Ой люлі, люлі, моя дитино	—
І тут, і всюди—скрізь погано	147
Як-би мені черевикки	—
Ішов кобзарь до Київка	148
Ой одна я, одна	—
Ой, чого ти почорніло	—
До Основ'яненка	149
Лілея	150
Перебендя (Є. Н. Гребінці)	152
Сон (М. А. Марковичці)	154
Мати	—
До мертвих і живих, ненароджених земляків моїх	155

IV. Д о д а т к и.

Уваги до програму клубних, шкільних і інших вечірок	163
Музей, або куток Т. Шевченка	—
Зановіт	165
«Ой, одна я, одна»	—
«Ой, нема, нема, ні вітру, ні хвилі»	—
«Ішов кобзар до Київка»	167
Хор русалок з «Причинної»	168
Діброва	—
Вечір	—

Видання Т-ва „ЧАС“ у Київі

Ол. Невинський. Прибуткова пасіка. З додатком плану вулика системи Лангстрота-Рута	1 карб. 25 к.
Бажан і Гео Шкурупій. Ленінський декламатор	80 к.
Гр. Коваленко. Анатомія і фізіологія людини	80 к.
„ Як побороти нашого ворога (про туберкульоз).	15 к.
Проф. Е. Д. Сташевський і Е. Д. Маркевич. Земельна громада та організація її. З додатком в трьох примірн. зразк. статуту зем. громади і форм подвірн. списку	35 к.
Ф. Галайба. Які записи треба вести в колективах (форми прост. рахівництва)	30 к.
Проф. В. Колкунов. Про обробку ґрунту під озимий і яровий хліб у посушливих місцевостях. З малюнками	20 к.
А. Кримський. Пальмовé гилля. Ч. III	25 к.
В. Винниченко. Бабусин подарунок	25 к.
Пісні з нотами. Збірник	40 к.
Практичний російсько-український словник	40 к.
Практичний українсько-російський словник	60 к.
Словник чужомов. слів, що узішли в мову українську	90 к.

ПЕДАГОГІЧНА БІБЛІОТЕКА „Ч А С У“

„Дитина та її виховання“.

1. Чепіга Я. Розмови про виховання дитини	40 к.
2. Чепіга Я. Страх і кара та їх вплив на характер і волю дитини.	30 к.
3. Чепіга Я. Моральне внуш'ння в справі виховання	20 к.
4. Чепіга Я. Увага й розумовий розвиток дитини	20 к.
5. Радзімовська. Діти часів революції. Фізичний розвиток дітей України з діягр.	40 к.
6. Помагайба. Дальтонський план у трудовій школі	65 к.
7. Чепіга. Навчання в трудовій школі	75 к.

Видання Т-ва „ЧАС“ у Києві

БІБЛІОТЕКА „РЕВОЛЮЦІЙНІ СВЯТА“

Збірники для шкіл, сельбудинків та інших політичних
освітних установ.

Склали Н. МАЛЕЧА і Я. ЧЕПІГА.

1. Жовтневе свято 20 к.
2. Міжнародній юнацький день 20 к.
3. День грамотности 20 к.
4. 9-те Січня 20 к.

БІБЛІОТЕКА МАЛОПИСЬМЕННОГО.

1. Тарас Шевченко. Кобзар 75 к.
2. Леонід Глібов. Байки та вірші 30 к.
3. Степан Руданський. Сп вомовки
4. Іван Котляревський. Енеїда
5. Плякса Стопкоженко. Оповідання

УНІВЕРСАЛЬНА БІБЛІОТЕКА.

1. Гео Шкурупій. Штаб смерти. Повість
2. Б. Антонович-Давиденко. Тук-тук

ПЛАКАТИ ПО СВИНАРСТВУ НОСІВСЬК. ДОСВІДН. СТАНЦІЇ.

1. Розводьте свиней Ц. 1 карб.
2. Поліпшуйте свиней Ц. 1 карб.

Видання Т-ва „ЧАС“ у Києві

БІБЛІОТЕКА „ЧАС“.

Серія книжок вибраних творів українських письменників. Кожна книжка містить 10—18 друкованих аркушів в художній папці.

1.	Т. Шевченко. КОБЗАР—2 т.	1 карб.	50 к.
2.	„ Музіка—Капитанша	—	75 к.
3.	Марко Вовчок. Вибрані твори	1	„ — „
4.	А. Тесленко. Вибрані оповідання	—	80 „
5.	Анатоль Свидницький. Люборацькі	1	35 „
6.	} Ів. Франко. Проза	по —	90 „
7.			
8.	} Ів. Нечуй-Левицький. Вибрані твори	по —	90 „
9.			
10.	С. Руданський.	1	— „
11.	} В. Винниченко	по —	80 „
12.			
13.	Б. Грінченко.	1	25 „
14.	} М. Коцюбинський.	по —	80 „
15.			
16.	П. Мирний.	1	25 „
17.	Леся Українка. Вибр. твори	1	25 „
18.	Галицькі письменники.	1	25 „
19.	Котляревський. Твори	1	— „
20.	Українські байкари.	1	25 „
21.	} Українська драма.	1	50 „
22.			
23.	Нова українська проза.	1	50 „
24.	„Червоне слово“—збірник нов. укр. поетів	1	50 „
25.	С. Васильченко. Вибрані твори	1	25 „

Ціна за всі 25 томів за передплатою—20 карб., з перес.—22 карб.

В КНИГАРНІ Т-ва „ЧАС“ у КИЇВІ (вул. Короленка, № 38, тел. 46-83) є підручники на українській й російській мові, а також великий вибір книг з різних галузів знання та канцелярійне приладдя.

Книжки за замовленням висилаються накладною платнею по задаткові не менш 50%

Гуртовим покупцям знижка від 10 до 25%

elib.nplu.org

elib.nplu.org

elib.nplu.org

Б 274581

10